

ВЕЖА

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЧАСОПИС

ВИХОДИТЬ З 1995 РОКУ

№17, 2004 РІК

Зареєстровано Міністерством інформації України 14 листопада 1996 року, серія КВ №2296

ЗАСНОВНИКИ: КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ,
КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЗМІСТ

АНКЕТА «ВЕЖІ»

«Письменництво: важкий хрест чи лавровий вінець?».....	4
Анатолій КОЛІСНИЧЕНКО	5
Галина ТАРАСЮК	12
Петро СОРОКА	22

ЗА ОВИДОМ

Віктор ГРОМОВИЙ. Американський щоденник.....	30
--	----

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА

Микола ШОСТАК. На цілий світ мені щемить ця мить (поезії)	59
Федеріко Гарсія ЛОРКА. (Поезії в перекладі Володимира КУРЧЕНКА).....	68
Інна НЕМИРОВАНА. Шукаю шлях від себе (поезії)	74
Віктор ПОЛЯНЕЦЬКИЙ. Чотири новели	81
Володимир ВАКУЛИЧ. Трамвай до осені (вірші з нової книги)	100

МІЖ БУГОМ І ДНІПРОМ

Йосип ПОЛІЩУК. "І чудно, і радісно, і тривожно..." (окупаційний щоденник)	107
--	-----

СПАДЩИНА

Володимир ВИННИЧЕНКО. Дорогу красі (драма)	118
Василь КОЗАЧЕНКО. Коні воронії (книга третя „При битій дорозі”, продовження)	180

СТУДІЇ. КРИТИКА

Марина КОВАЛИК, Сергій МИХИДА. “Весталка краси”	119
Василь БОНДАР. Кілька слів про історію щоденника	107

ПАЛІТРА

Леонід БАГАЦЬКИЙ. Талант і навколо нього (про художника Володимира Федорова)	252
---	-----

<u>ХРОНІКА КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОГО ЖИТТЯ КРАЮ. 2004 РІК.</u>	257
---	-----

Головний редактор:

Василь БОНДАР

Редакційна колегія:

Валерій Добробатько

Григорій Клочек

Леонід Куценко

Володимир Могилюк

Михайло Наєждін

Володимир Панченко

Віктор Погрібний

Петро Селецький

Олександр Сіома

Федір Шепель

Редакційно-технічна служба:

Валерій Нікітінський – художнє оформлення

Олександр Островерхов – комп'ютерний набір та верстка

На кольоровій вклейці – репродукції картин Володимира Федорова

Машинописи розглядаються лише в першому примірнику, не рецензуються і не повертаються.

Авторів не замовлених редакцією творів просимо вкладати поштовий конверт для відповіді.

Висловлені авторами думки не завжди збігаються з позицією редакції.

За достовірність фактів, цитат, власних імен та інших фактів відповідальність несуть автори публікацій.

Редакція залишає за собою право редагувати і скорочувати текст.

Передплатний індекс журналу "Вежа" у обласному каталозі – 01825.

Адреса редакції:

25022, Кіровоград, вул. Луначарського, 29 (другий поверх).

Обласна організація Національної спілки письменників України

тел. (0522) 24-29-04

Видавець: ПВЦ «Мавік»

тел. (0522) 34-56-45

© ПВЦ «Мавік»

© «ВЕЖА»

АНКЕТА «ВЕЖИ»

**«ПИСЬМЕННОЦТВО:
ВАЖКИЙ ХРЕСТ ЧИ ЛАВРОВИЙ ВІНЕЦ?»**

1. Що змусило Вас в житті взятися за перо (бажання висповідатись, прославитись, чи заздросці, гроші і т. п.)?

2. Коли Ви задумали стати письменником, мали вірця? Хто він?

3. Як Ви починали в літературі?

4. Як Ви творите?

– пишите постійно, щодня; у визначений час стільки-то годин; тільки якоїсь певної пори року; під час відпустки; коли приходить натхнення; вдень, вночі?

– де Вам найкраще пишеться (замкнена кімната, відкритий простір, людна кав'ярня, читальна зала бібліотеки, ліс...)?

– як довго готуетесь до того, аби посадити себе за письмовий стіл?

– вам знайоме таке поняття, як «лінощі»? як Ви їх поборюєте?

– що стає приводом для написання твору (конкретна подія, вражаючий факт, особа в історії, актуальна тема, соціальне чи державне замовлення...)?

– пишите ручкою (кульковою, наливною), одразу друкуєте на друкарській машинці, надиктовуєте комп'ютеру?

– чи використовуєте під час писання довідкову літературу (словники, енциклопедії, літописи, інші книги)?

– чи надаєте значення ритму фрази, речення?

– яка продуктивність Вашої праці, коли відчуваєте, що пишеться (у машинописних сторінках за добу)?

– чи використовуєте стимулятори для активізації письменницької творчості (кава, музика, дощ за вікном, вино, куриво, інше)?

– чи можете подати якийсь особливий рецепт викликання натхнення (дотримання творчого біоритму, читання доброї художньої літератури...)?

– скільки разів переписуєте свої твори до остаточної редакції?

– оповідання, повість, роман пишите підряд, чи частинами (часом з кінця, з середини, з найцікавішого місця)? наведіть конкретний приклад;

– для написання багатосторінкового твору складаєте план розвитку подій, характеристики героїв?

– звідки берете матеріал для своєї творчості? як часто прототипами Ваших творів стають конкретні люди? яку частину складає домисел у Ваших творах?

– чи не надокучає Вам власний стиль? зміна жанру, стилю, освоєваної творчістю історичної доби – чи існує для Вас така необхідність, потреба?

– чи не заважають Вашому творчому процесу сім'я, друзі? Ваше переконання – чи слід письменнику одружуватись?

– коли Вам не пишеться, що Ви робите?

– чи є у Вас задуми, початки, незавершені уривки, до яких Ви ніколи не повернетесь і які ніколи не стануть закінченими художніми творами, з яких причин не стануть?

– які відчуття Вас опановують по завершенню роботи над твором (прочитати комусь, бажання надрукувати в журналі, відчуваєте блаженство, радість чи навпаки – спустошення, жаль...)?

5. Якою мірою впливає на Вашу творчість оцінка твору друзями, редакціями, рецензентами?

6. Чи ведете Ви щоденник? Чи робите які записи-спостереження?

7. Чи повертаєтесь до своїх уже опублікованих творів, аби їх переробити, удосконалити?

8. Чи треба письменникові читати? Як багато Ви читаете? Зокрема чи достатньо уважно стежите за сучасним українським і світовим літературним процесом?

9. Чи були у Вас періоди розчарування життєвим вибором – вибором письменницької долі?

10. Що б Ви побажали молодим, які мріють стати письменниками?

Анкету склав Василь БОНДАР.

Анатолій КОЛІСНИЧЕНКО

1. Якось не пристало починати розмову з «якання», та й не люблю «якаючих», як і медузно-драглистих, безликих у житті і побіль мистецтва, та все ж «спочатку було Слово», а зати́м уже «я», коли по високому «філософському рахунку»... Чи, може, Слово тото́жне істинному «я»?.. Темна тайна. Лі́пше прислухаймо́ся – як мислили отсей вихідний, початковий момент-імпульс до воістину відбожого процесу творення великі майстри: Т.Г. Шевченко (запис у «Щоденнику»): «...І любов, яку я з раннього дитинства несвідомо плекав до прекрасних мистецтв...», І.В. Гете: «Істинний поет владає вродженим знанням життя (неначе про

Шевченка) ...Я написав «Геца фон Берліхінгена»... двадцятидвохлітнім молодиком і десять років згодом сам був подивований: до чого ж правдиво усе це зображено, бо ж нічого подібного я, як відомо, не бачив і не відчував...» Одне слово, не так все просто, надто в цьому сакральному моменті істини – як? з чого? навіщо? – народжується митець. І можливо, майже завжди доля великого художника така трагічна якраз через те, що він вступає в «суперництво» і на «територію» самого Господа Бога, – себто творить якби наново власний, суверенний світ... «І на тисяча сороковий день завершив я «Осінь патріарха» – і був – ледь не на смерть! – покараний якоюсь невідомою і для моїх лікарів хворобою... Я був порожнім зеро. Не чоловік – а випатрана рибина...» (Г.Г. Маркес). Вочевидь, істинний митець уже в ембріоні своєму – інтенційно, генетично запрограмований на сокровенне творення матір'ю і батьком, Богом і рідною нацією...

І які там в біса гроші-прибутки, коли велика більшість шістдесятників, поетів і прозаїків, упродовж життя існували, вважай, впроголодь або ж були приречені стожильно суміщати роботу над Словом із працею побічною, а то й конали на Голгофі московської комуноімперії, але і там, на вершині муки, творили все-таки нову літературу, вирвавши її з Прокрустового ложа сталінського соцреалізму, – рухали її до модерну й авангарду Розстріляного Відродження, і, як казав Микола Зеров, «Ad Fontes», тобто до національних і класичних першоджерел.

А тепер уявіть собі таку пасторальку: пасеться ряба, як небо в хмарах, корівчина із предивним найменням – Надра, а на довгому налігачі, від її перламутрових рогів прив'язане мале хлоп'ятко – пливе-волочиться за корівчиною оксамитовою весняною травою. В руках якась книжечка. Ото я ледачий на лоні природи. Невеличка сільська бібліотечка була перечитана вже до 10-11 років, то я приступив до бібліотеки шкільної у сусідньому селі, куди щодень відмахував 12 кілометрів (туди й назад). А довга дорога та самота навіть дитину змусить розмірковувати й зосереджуватися на собі... І були осяяння у ті благословенні та щасливі-неповторні часи дитинства, і якісь слова так бентежно лягали на папір. Я їх любив і завжди соромився читати комусь «іншому», навіть матері... А ще було: школяриком якимось притяг додому криваво-темний, як щойно вистигла кров, том Леніна та намагався щось второпати в нім. Тато, помітивши на столі книгу, сказонув люто (так ніколи-ніколи він більше не звертався до мене): «Знаєш, чого він такий червоний? Бо з півроду нашого випив, вурдалака, кров!» Більше я не брався за твори найбільшого терориста.

2. На столі, біля хлібниці, завжди лежав величезний і важкий «Кобзар», здається, довоєнного видання. Пізніше отаку «брилу поезії»

бачив я тільки в музеях. І хто не заходив до хати – завжди тягнувся до книги. Жінки сплакували, чоловіки (хто повернувся аж із трьох воєн: фінської, германської і японської) суворо темніли з обличчя і німо диміли самосадам, неначе горіли зсередини. Я стежив за пальцем читця по рядках і водночас за його голосом, намагаючись співставити їх, об'єднати у щось цілісне, зрозуміле. Аж поки бабуса Параска, помітивши мої муки нерозуміння, не почала розбивати окремі слова на склади... І «процес пішов». Геніальний педагог! А ще більшим педагогом був Тарас Шевченко – бо так просто (й водночас складно) ніхто з поетів не говорив із своїм народом, ніхто так пророче не осяг його долі й призначення. Ото й був «духовним еталоном» для багатьох поколінь мислячих українців. І для мене. Шевченко – як естетичний закон, як другий Бог для ошуканої нації.

3. «Постійно» пишуть, мабуть, тільки графомани. Як правило, бувають тяжко-окаянні паузи, перерви, навіть безодні відчаю, – коли матеріал твореного «не дається», вислизає з рук, себто мислення; коли раптом починає «плисти» композиція новели чи роману; коли глухнеш, як Бетховен, до музики-стилю речі; коли йдеш навпомацки тільки завдяки собачій інтуїції... А їй, з роками, я найбільше довіряю. Інтуїція – то наш духовний скарб, «золотий запас» творця; саме вона – найгостріш і найглибш інтенційна, саме вона часто порятовує і проводить тебе по такому «естетичному лезу», що й не снилося літературознавчим академіям... Переконаний: необхідно більше роздумувати, аніж писати.

Не мною сказано, що найблагословенніша пора для творення – осінь, коли дозріває усе сповна і ти дозріваєш разом з природою. Тут можлива повна гармонія душі і Божої стихії.

Люблю, коли на мене сходить сонце, люблю, коли ти піднявся раніше самого жайворонка і все первісно-нове довкруг тебе, і перший промінь, священніший першого рядка, торкається твоєї скроні... Людина повинна творити знання, бо увечері чи вночі ти вже завалений каміняччям денних проблем... Але, звісно, як кому.

Відпустку марную просто, як відпустку. Хіба що обмізковую дещо з написаного й не написаного. А так... живу безхитрісно, як рослина. Вночі можу тільки читати, й за те «спасибі» ночі.

Продуктивно пишеться у замкненому просторі, коли абсолютна тиша і ти почуваєшся монахом-аскетом у своїй келії чи ж то печері. «Посадити себе за стіл» – то проблема, з роками все більша й нагальніша, бо, видається, уже все думано-передумано, але, як правило, з'являються нові, інші мотиви, і ти знову, як в тумані, починаєш блукати

в їх просторі; тут рішуче необхідно «наступити на горло» своїм ваганням або й лінощам, – і – було не було! – таки «розроджуватися».

«Приводів» для написання пребагато, як ременів-шківів у мотарки, як імпульсів у самого буття: каторжне життя батька, раненого-перераненого. О! З кого би став неповторний прозаїк! Так гіпноотично оповідати про війну, як він, мало хто мав таланту. І з життя тата повість «Хроніка Івана Скомороха». Сусідом нам був дядько Макар, котрий прикинувся глухонімим, і так до смерті ніхто від нього, окрім дружини, й слова не почув – щоби не забрали на війну. Гірка з того вийшла новела. Ірпінська розмова з Григором Тютюнником (саме він, будучи зав. відділом прози в часописі «Дніпро», опублікував мої дві найперші новели в далекому вже 1966 році; приїздив до мене в Одесу...), і, як наслідок, я повернув туди, «куди треба», сюжет також ранньої новели «Цезар». Колосальним смаком владав Григiр, високий інтелектуальний феномен істинного художника, що «надцятим чуттям», так «нострадамусно» міг зазирнути у таємницю іще навіть ненаписаного, а тільки замисленого тобою... «Дещо» я витворив навіть з образу святого для мене Василя Сидоровича Земляка, особливо в романі «Богадільня», який нині публікується у новоствореному одеському журналі «Море»: адже Земляк для мене (і не тільки для мене) був водночас істинним художником, і – як би найбільшим «персонажем» свого ж таки роману «Вавілон», хоча б частково в іпостасі Фабіяна-філософа... Ще про першоімпульси. Це може бути будь-що: промовистий життєвий факт-випадок, навіть окреме слово, фрагмент власної біографії, трансформований своєю фантазією у рідний, ментальний чи індивідуальний простір, міф або ж його «уламок». Сказала ж бо геніальна поетеса – «знали б ви, з якого сміття народжуються часом вірші»... Але найсвятіша мить – коли вистраждана тобою річ раптом понесе тебе, як скажений кінь, себто некастрований жереб; коли новела чи роман вже не «слухаються» тебе, а саморозвиваються-здійснюються, коли така спотаємна, специфічна й «норовиста» логіка твору навіть звище твоєї свідомості, – і тільки «радаром» підсвідомості ти на силі інтенційно коригувати плин структур його... Тут більше таємниць, аніж раціональних силогізмів. І можливо, мають певний сенс слова найтрансцендентальнішого із філософів, Ніцше: «...навколо творців нових цінностей обертається світ; він обертається нечутно».

Процес відтворення розмислів... Спочатку майже напам'ять знаю і довгенько ношу в собі новелу, епізод роману чи прозовий період, потім «доісторично» (що є під рукою) записую його, зати́м передрукую. Комп'ютером бавиться онук, я ж, консерватор по натурі, ще навіть не підступав до нього.

Знаю, що про «довідкову літературу» відповів би, наприклад, високо-енциклопедичний Павло Загребельний: «Прозаїк повинен знати усе-усе, навіть те, чого й знати не варто...» – напевне, мав на оці митець посереднього творця. Підчас й не помічаємо – як ми інтертекстуально відкриті в інші, чужі духовні світи і тексти; як ми «підключені» (бажаємо того чи ні) до глобальних інтелектуальних потоків... Відтак драматична екзистенціалізація сутності художника кінця ХХ і початку ХХІ ст. на межі внутрішнього опору, тривоги, а то й відчаю. Оптимізму ж бо мізер – коли інтелект Каспарова, наприклад, програє найсучаснішому комп'ютеру-монстру...

Проблеми ритму й ритмів душі творця і водночас його поезії чи прози, напевне, найглибше проінтерпретував і розкрив молодий Павло Тичина у «Сонячних кларнетах»: «Коливалося флейтами там, де сонце зайшло...» Ритм – то «пульсари», неповторна «світломузика», що полишається у ноосфері, немов комета, і після поета, безумовно, є вплив на творців інших поколінь, інших часів... Істинність стилю – у постійності ритмів, і прозовий чи поетичний період (ясна річ, художньо досконалий) також має свої «моделі» ритміки, адже ніколи не сплутаєш реченневої конструкції Вільяма Фолкнера із такою ж у Василя Стефаника, надто у проявах внутрішніх, постійних, вербальних констант: як правило, «суперлаконічний» та експресивний Стефаник «зразу бере бика за роги», називаючи героя новели, заголовну подію, психічний стан... «розкручує» його у трагічне дійство, – звідси отой жилавий, потужний, тотальний ритм новелістики В. Стефаника: «Отой Антін, що онде п'яний викрикує на толоці, був все якийсь нещасливий...», «Колія летіла у світи...», «То як часом майстер напився...», «Він такий маленький панок у таких маленькім місті, що там є багато жидів і один панський склепок...» – ось такі початкові «камертони», вивірені «алгеброю» і ритмами, до геніальної новелістики великого нашого покутянина.

Раджу слухати класичну, «ментальну собі» музику: наповнює підсвідомість. Особливо, коли душа в прострації, коли вона геть порожня, як оперний театр без оркестру й глядачів; одне слово, коли ти списаний, немов старий пензель... Рятівний тоді для тебе Бортнянський і Ведель (такі рідна мелодія відроджує душу!), Березовський і Моцарт (до речі, обидва навчалися разом в Італії, і Березовський – яка трагічна постать! – був набагато «успішнішим» учнем, ніж Моцарт), і великі сангвінічно-філософічні композитори-скандинави.

Гадаю, не варто «присобачувати» письменнику такий техногенний стереотип, як «продуктивність праці». Буває, незмірно щасливий, коли знайшов одну-єдину фразу-речення, котра має відкривати новелу чи

роман, ємку, вдалу, «ядерно»-наскрізну, нехай і важку, як протоматерія. І мірою необхідної доцільності саме такого речення є моментальне народження і останнього, заключного речення замисленого твору. Коли раптом з'явилися «в тобі» оці два семантичні полюси, а між ними безодня іще не написаного, – все одно передчуваєш – таки «станеться» ця річ, відбудеться.

«План до столу», надто для новели, не потрібен, бо то ж майже верліброва, на межі поезії і прози річ, – і ти мусиш знати її напам'ять, як «Отче наш». Велике епічне полотно просто «вимагає» власної деталізованої «моделі» і в сюжеті, і в розумінні композиції, і в системі персонажів...

Намагаюся писати так – щоби не переписувати.

Матеріал для творчості – ріка життя, то гармонійно-сумирна, мов лик янгола, то стрімка, громохка, немов заземлена гроза, як мій Південний Буг на порогах, – і я в блаженському човнику посеред тої темпераментної стихії... Прозаїку просто написано «на роду» бути «великим комбінатором», не в розумінні Ільфо-Петровського відомого героя, а в розумінні «канатоходного балансування» між істинною, великою правдою життя і «проклятими запитаннями» – проблемами, котрі воно безнастанно вивергає у твій розум і серце; між тисячолітніми міфами і міфом твоїм, індивідуалізованим, «і вічно ходиш ти по лезу...» (Борис Нечерда). Художник без домислу, без пронизливої фантазії – забсурдований зомбі, анемік.

Стиль – постійна величина. Можливо, слово «величина» тут і не до місця. Радше сказати б – домінанта або «вербальне», себто словесне «обличчя» автора. Стиль – надзвичайно повільно еволюціонує, як і характер людини, творця. Ось чому ми в один мент можемо розпізнати, де етюд Михайла Коцюбинського і де – Миколи Хвильового. Ніколи не сповідував авангардної «революційності» стилю чи постмодерного «вінегрету» його... Гадаю, усталеного «стилю доби» просто не існує. Гоголь і Достоевський належать одній добі, а стилі їх різуче різні...

Істинний письменник свідомо «веде» себе на заклання. Звідси – енергетика його творення: відчувати себе водночас і богом, і жертвою (цікава ідея: необхідно написати про це «міфо-притчу»...); нерідко спостерігав (і впродовж довгого часу), що є особистості, особливо серед людей творчих, котрі мають насолоду зі свого пожертвування для «інших». Благородна чарунка народу! Одружуватися – не завжди жертвувати, але все-таки чимсь жертвувати. Спостерігав я і «писателів», вражених настільки егоїзмом і нарцисизмом, – що вони ніколи не бажали мати ні дружини, ані дітей. Ось і романи в них – як байстрики...

Коли не пишу – то читаю лекції своїм студентам. Просто читаю, але «кози вже не воджу», як за студентської молодості. Поминулися ті золоті часи юного козакування. І вони були також необхідні, бо ж молоді вино має вигратися.

Писаніє прози (власне, як і філософських «штук») – блукання у непрохідному лісі. Але ж пройти треба або ж хоча б послухати луну власного голосу... Як там починається «Божественна комедія» Данте Аліг'єрі:

На півшляху свого земного світу
Я трапив у похмурий ліс густий,
Бо стежку втратив, млою оповиту,

О, де візьму снаги розповіді
Про ліс листатий цей, суворий, дикий.

І великі блукали у вслідженому людством світі, а що вже казати про нас, маленьких «екзистенціалів», «людей із страху», з осадком «совкізму» над безоднею цього апокаліптичного віку?!

Ясна річ, є і були незавершені речі, окремі зарисовки, діалоги, епізоди, початки без фіналів... але, як правило, вони, рано чи пізно, обов'язково «спливають» на поверхню мислення, «шукають» свого місця, чекають свого «монтажу». Письменник, а ще більше прозаїк – істота «безвідходна». Усе колись стає в нагоді. Це, як у дерева, ніколи не бува зайвих листків...

А по завершенню роботи, як у всіх, можливо, настає година, дні, місяці цілковитого спустошення – начеб душею промчала навісна орда. Необхідно «чимсь заповнюватися». Читати викінчених речей «комусь» не люблю, бо вважаю, що читання – така ж інтимна справа, як і писання, бо додавати щось «усне» до написаного – безнадійна «акція». Запитували ж у Льва Толстого – про що ваш роман, а він у відповідь: необхідно прочитати твір знову, від назви до останнього слова. Пам'ятаю суть, а не форму його думки.

5. Я вже старий вовк у прозі: мене мало обходять рецензії, особливо тоді, коли знаю, що автор відгуку чи статті, – людина недалеко й немисляча. Є кілька близьких колег, котрих я із вдячністю вислуховую.

6. Щоденники веду, на превеликий жаль, спорадично. А над ними просто необхідно працювати, як над романами. Наприклад, я вважаю капітальний щоденник Сергія Єфремова колосальним документом доби, трагічних 20-30-х, бо ж він вартісніший своєю глибиною, правдою і сміливістю багатьох і багатьох романів та повістей того часу. Що вже й казати про «Щоденник» Тараса Шевченка, Олександра

Довженка, Олеся Гончара... Це просто золотий запас національної духовності! Це – академія душі.

7. Повертаюся до попередніх творів дуже рідко, але кілька новел таки переписав...

8. Я вже казав щось «наближене» з даного приводу: письменник, надто прозаїк, повинен бути «ходячою енциклопедією». Усе достойне намагаюся «проковтнути». Та й сама «друга робота», доцентство в університеті (читаю там кілька курсів з літератури ХХ-го століття) змушує препиьльно вглядатися у сучасний літературний процес. А студент пішов украй допитливий, «капіталістичний», у доброму розумінні сього слова. Необхідно сповна задовольняти його духовні запити. Та й свої.

9. Усякого бувало в житті, але розчарування у письменницькій долі – ніколи, хоча я замолоду знав, – який то важкий Хрест і – яка висока Голгофа мистецтва.

10. Найперше і найвище – любіть свій народ, Україну, її культуру, мову, навіть таку тяжку її історію. А з великої Любові завжди виросте велике мистецтво. Й додам словами свого незабутнього побратима, Григора Тютюнника: «Мало – бачити. Мало – розуміти. Треба любити. Немає загадки таланту. Є вічна загадка Любові».

м. Одеса.

Галина ТАРАСЮК

1, 2, 3. ЩОСЬ (бажання висповідатись, прославитись, заздрощі, гроші і т. п.) змушує взятися за перо людину у зрілому віці. І добре, коли те ЩОСЬ – благородні пориви мудрої людини, якій є що повідати людям. Біда, коли в літературу лізуть “товсті капшуки”, яких розпирає від амбіцій та грошей і які думають, що за гроші і владу можна купити у Господа таку дрібничку, як талант, ігноруючи те, що історія мистецтва засвідчує зворотнє: Бог дає або гроші і владу, або — талант. Отож графоманство — біда для літератури, ще й такої маргіальної, а тому що покинутої державою і “капшуками” напризволяще, як українська. Адже,

перегортаючи всі ті тиснені золотом “фоліанти”, читач перестає розуміти, що відбувається з літературою, а далі поволі і вірити починає, що

все те, що блищить, золото. Так непомітно відбувається найстрашніше — деградація засадничих цінностей. І я з жахом спостерігаю за "творчістю" таких "літераторів", бо твердо переконана, що справжній письменницький талант (як і кожен Божий дар) народжується разом з людиною. Він формує характер і веде по життю, часом через такі пекельні кола, через такі гіркі і круті "гірки", ставить у такі опозиції до сильних світу цього, що й світ не милий. Адже для кожного митця "від Бога" письменницька праця не зовсім "гра в бісер", а ще й вічна сторожа коло "отих рабів німих".

Цєю довгою преамбулою я намагаюся пояснити, що літературна творчість — це спонuka від Неба і від Землі, тобто — від якихось вищих сил, аніж дріб'язкова людська амбітність. І треба це шанувати.

Взятися за перо мене змусили розповіді мого батька Тимофія Омеляновича, сільського інтелігента і протестанта, про те, що насправді відбувалося в моєму селі Орлівка, яке загубилося серед масних чорноземів на кордоні Вінницької, Черкаської і Кіровоградської областей, в Радянському Союзі і в цілому світі, і про що мовчала офіційна преса, історія і школа. Моє "казкове" дитинство обірвалося у п'ять років, коли заарештували батька за "націоналізм" і "саботаж". А точніше за те, що сільський хор, яким він керував, виконував заборонені "Ще не вмерла Україна" та "Ревуть і стогнуть гори-хвилі"; і обурювався "безпаспортним" режимом та злигоднями, в які повергла народ-переможець у війні сталінська система.

Саме від тата я почула всю правду про революцію і громадянську війну, під час якої він народився, і колективізацію, і голодомор, і про винищену у 37-му українську інтелігенцію, і всю страшну правду про війну, яку я сприймала надто романтично, як і колективізацію і всі інші етапи "більшого путі", дякуючи тогочасній радянській літературі.

Можете собі уявити те потрясіння, яке пережила моя юна піонерська душа, дізнавшись, в якому страшному, лукавому світі подвійних стандартів, в якому духовному і матеріальному рабстві вона існує...

Отож розказати всю правду про світ — було першою спонukoю до літературної творчості. Другою — продовжити словом у слові життя тих неповторних, прекрасних простих моїх земляків, на долю яких випало стільки страждань і які — не поціновані, затуркані, відпливали за роками, як за водою, у вічність.

Ось що мене зробило письменником. Але мої юні спроби на межі 60-х і 70-х розповісти про це в прозі були різко приструнені тими, хто творив ідеологію брехні і палко їй служив. А тому прекрасно жив. Звичайно, я не поділяю радикалізм, який сповідують деякі молодші колеги, нібито всі старші письменники, які служили "совєтський

мамоні”, повинні покаятись. І не тільки тому, що – “не суди да не судимий будеш”, і не тому, що – “киньте каменем у того, хто...”, а тому, що це не людська справа – помщатись і карати. Бог краще знає, що з нами усіма робити. Господи, як мені кортіло відомстити нині ще живим функціонерам радянської спілки письменників, які тільки тому, що я, молодюсінке дівчатко, уже зашугане кагебешниками, не поїхала з ними на дачу, як тоді було прийнято, не розділила роль гейші коло “класиків”, відповідно — не дали мені рекомендацію для вступу на філфак Київського університету, не друкували десять років книжки... Завдяки цим “наставникам молоді літературної порослі”, я взагалі 4 роки не могла вступити до вузу і 10 років, як Стефаник, нічого не писала, крім газетних статей про культуру і людей Буковини, куди змушена була зі згаданих причин переїхати із рідної Вінниччини... Але – щось стримувало. Може, те, що давала собі раду, що щось сильніше тримало мене на цім світі, може, і Божий дар, який, мов шило в мішку, не сховаєш і не викинеш, і я врешті-решт з крамольної прози перейшла на поезію, і рятувалася нею та дітьми?

І тепер, коли бачу, до якої ніщоти (духовної і тілесної) довело моїх колишніх кривдників життя, дякую Богові, що не дозволив мені стати на одну дошку з ними... Адже певною мірою мені теж воздалось за приниження. Хоча за радянських часів у мене вийшло тільки два поетичних “метелики”, зате народилося двоє дітей, зате я дочекалась перебудови і оксамитової революції, в якій брала найактивнішу участь. І видрукувала не одну поетичну збірку. Затє на початку 90-х у “Буковинському журналі” був надрукований мій “маленький роман” “Смерть – сестра моєї самотності”, який наробив мені багато скандалю, а в 1995 році окремою книжкою – “Любов і гріх Марії Магдалини” – вийшла вся моя написана до того вистраждана проза.

За роки незалежності написала десятки новел, чотири “маленьких романи” (“Гаспид і Маргарита”, “Покоївка”, “Базарний роман”, “Сни анахорета”), оприлюднені у журналах “Березіль” і “Кур’єр Кривбасу”, але тільки у 2004 році у дорогих моєму серцю Чернівцях, у видавництві “Місто” за підтримки міської влади вийшла збірка новел “Дама останнього лицаря”, висунута в 2004 році разом зі згаданими творами на здобуття Шевченківської премії.

Допущення мене шановним комітетом до третього туру – маленька сатисфакція мені за гірку долю вічного ізгоя в українській літературі при будь-якій владі. Хочу зауважити, що свідомо мною обрана. Бо по життю, як тепер кажуть, крім того, що я – точно не графоманка, та ще молодиця нічогенька, і комунікабельна, і при всіх “аксесуарах”, не дивлячись на позабальзаківський вік, але – принципово не хочу лиза-

ти. Нікого, навіть найобраніших. І прислужуватись – гидко. І знаєте чому? А тому, що знаю, що моє обов'язково буде зверху. Просто Той, Хто покарав мене талантом, мене випробовує на стійкість, порядність і — совість. І я Йому вдячна за те.

2. Хто був моїм взірцем у літературі? А той же ж самий Юрій Федькович, якого так нищили, так вже нищили – і життя, і люди, а він – живіший, як ми з вами. Той же Степан Руданський, мій земляк по першій малій батьківщині – Вінниччині. А ще — Стефаник, Коцюбинський, Чехов, Марк Твен – у новелі. І, звичайно, Гемінгвей – він мене, як не дивно, багато чому навчив. Певний час навіть у перекладах його енергетика так діяла на мене, що, прочитавши буквально один рядок, абзац, мені хотілося писати. І, звичайно, Фолкнер, Апдайк і Ніцше, і вся світова гуманістична література, яку подарували моему поколінню розморожена "хрущовською відлигою" Москва і журнал "Всесвіт". І дві великі українки, дві патріотки і нормальні жінки — Ольга Кобилянська і Леся Українка. І, безперечно, Тарас Шевченко. І в творчості, і у великій відданості Україні. Недаремно моє родове прізвище – Тарасюк...

4. Як я творю? Пишу щодня, прокидаючись о 5-й годині ранку... Головно — статті до газет, в даний час до "Вечірнього Києва" і "Літературної України". І так було все життя – в поті чола заробляла гіркий шматок хліба. Колись нарікала, жаліла, що спалила себе на пресовому вогнищі. Тепер — навпаки, думаю, що якраз журналістика врятувала мене від графоманії, дисциплінувала і подарувала колосальний життєвий матеріал, знання суспільного буття та розуміння соціальної значимості.

Раніше, коли були малі діти, книжки писала під час відпусток. Дітей відвозила в село до тіток Варвари і Марії, бо батьки рано пішли за вічну межу, а сама лягала на "поточний ремонт" у ліксанупр, до якого була прикріплена наша Чернівецька письменницька організація. Клади мене у найменшу палату, без балкону, в найдальшому кутку, але то мені було байдуже, головне, що тиждень я оклигувала від перевтоми і нервового виснаження, а далі бралася до книжки. Стужившись до відчаю за творчістю, просто палала натхненням. А Ви питаєте про лінощі... Господь з вами! Я ж українська жінка, до того ж ще й письменниця! Тобто – каторжанка.

Тепер, коли діти, слава Богу, виросли, маю більше часу на творчість. Та й за роки незалежності трохи встигла і світа побачити і навіть себе показати, що допомогло позбутися зашореності і провінційності, нав'язаної колишньою системою. Але все одно пишу, як кажуть, "на віки" тільки тоді, коли "находить". Коли нема "позиву з Гори"

(чи натхнення) – пишу газетні матеріали. Останнім часом – рецензії на колег по перу і кримінальні історії – “із зали суду”. Перше – щоб підтримати талановиту людину, друге – своєрідне збирання літературного матеріалу. Можливо, для майбутніх детективів. Власне, у жанрі психологічного детективу написані і маленькі романи “Смерть – сестра моєї самотності”, “Покоївка”, “Мій третій і останній шлюб”, та й остання повість – “Хижачка, або Рейс “Таїті-Париж” о тринадцятій”. Однак статі пишу в іншому ключі – буденно, але цікаво, бо – професійно. Люблю у всьому професіоналізм. І намагаюсь досягнути цього в тому, чим займаюся.

Отож, до літературного твору берусь тільки тоді, коли “находить”, коли ніби під диктовку в’яжеться туга сюжет, йде, як риба на нерест, дзвінка, точна фраза, коли на душі легко і радісно, можливо, як Господу в перший день сотворіння світу. Але це – тільки каркас. А далі починається повільне, детальне будівництво сюжету, ліпка образу головного героя... День за днем. Потроху. Доки снаги. І ніколи себе не мучу допінгами. Але каву — люблю. Одну чашечку, задля бадьорості. З медом, або з лимоном, або з молоком. Але трішки, бо голова має бути чиста, як скло, а думка, як сльоза.

Пишу тільки в одному місці – у своєму кабінеті, який обладнав спеціально для мене мій покійний чоловік, кінорежисер Володимир Андрощук. З вікна кабінету відкривається чудовий краєвид, на підвіконні ростуть мої любі мачо-аміго — величезні розкішні алое, лілії і “сімейні” деревця, а з усіх сторін обступають шафи з улюбленими книгами (графоманських фоліантів задля чистоти енергетики вдома не тримаю), рукописами, милими дрібничками, зібраними у моїх мандрах світами, та простими, сільськими іконами з Волині, батьківської хати мого чоловіка...

Працюю з комп’ютером, до чого мене привчила журналістика, яка вимагає мобільності, оперативності і, взагалі, йти в ногу з життям. А крім того, я справді люблю свій комп’ютер, як живу, прихильну до мене, терплячу істоту. Ба навіть як свого одностудця і співавтора. Я вдячна цій мудрій машині за комфортність, навіть за те, що мене не болить спина від довгого сидіння за ним, як боліла за машинкою.

І не розумію тих, які досі пишуть кульковою ручкою, як не могла зрозуміти американських мормонів, котрі в країні найпрогресивнішої техніки і технологій їздять на бричці і доять корів руками. Переконана, що, думаючи про вічне і непорушне, все-таки не варто розминатися із нинішнім днем.

Чи довго готуюся, аби посадити себе за письмовий стіл? Якщо йдеться про літературу – то довго, незважаючи на те, що сам комп’ю-

тер діє на мене так, як лампочка, чи що там, на собаку Павлова, тобто стимулює до творчості. Але попередньо – довго обдумую. Моделюю. Часом тулю, як горбатого до стіни, а воно не тулиться... Буває, роками ношу якийсь образ, історію. Але не знаю, як почати. Шукаю форму, ключову фразу, ритм, мелодію... Буває, одразу виходить. А частіше – на десятий раз... Адже проза так, як і поезія: має не лиш хвилювати душу, тривожити розум, а й, як кажуть музиканти, лягати на вухо. Це добре розуміли класики і зовсім не розуміють ті, що з доброго дива сьогодні хапаються за перо, чи то пак, за клавіатуру комп'ютера, вихлюпуючи на монітор свій дрібненький, нікому не цікавий життєвий досвід, кашу примітивних "розмишлізмів" навіпіл з матюками, не розуміючи, що література, мистецтво слова – це не смітник, хоча проза, як і поезія, перефразували відомий оксюморон Ахматової, теж виростає із такого житейського сміття, що страшно уявити. З териконів! З Гімалаїв сміття! Але для того, щоб стати катарсисом для тих самих, що загубилися в тому ж смітті не з власної волі. А не щоб заволокти їх ще глибше у те сміттєзвалище.

Поштовхом до творчості може бути і обурення чи гостра реакція на соціальну несправедливість, але водночас і запах, почута чи прочитана фраза, чиєсь обличчя, краєвид за вікном вагона метро... Але переважно — вражаюча історія, людська доля. Особливо трагічна. А таких у нас — стільки, що тисячу років пером не описати тисячам письменників. І, звичайно і передовсім, — характер. Людський характер, радше — архетип, для мене — це все. Спочатку намагаюся його розпізнати, вивчити райдужну оболонку до найпотаємніших паскудних закамарків, приручити, загнати в рамки форми, чи новелістичного простору, а потім — відпускаю на волю, даю повну свободу дій, і персонаж, мов з цепу зірвавшись, веде мене уже за собою, і то такими сюжетними крутоярами, що й уявити важко. І часто проживає наперед долю реального прототипу. На жаль, не завжди щасливу. Але в тому не моя вина, а сила мистецького передбачення, яке живе в кожній талановитій людині, тільки не кожен про це здогадується. Звичайно, прикро, коли передбачаєш трагедію чи смерть... Навіть страшно. Набагато приємніше "наворожити" якомусь героєві квартиру на Печерську, дачку і тачку. Це зі мною також бувало.

От це і є – солодкий мед творчості, в якому реалізується прагнення абсолюту, довершеності, котрій, як відомо, немає кінця. Велике полотно важко створити досконалим, тому люблю лаконічну форму новели, оповідання, повістей, які я вперто називаю "маленькими романами" тільки через те, що визначення "повість" мені не подобається.

Саме ці жанри дарують ілюзію філігранної досконалості. Саме в цьому форматі можна і відкарбувати "ритм" фрази, і виписати мелодію, і вигранити Слово до його божественного блиску. Врешті, міняти власний стиль. Ненавиджу одноманітність ні в житті, ні в творчості! Як і остерігаюсь нудних людей. Не розумію поетів, які все життя пишуть один довгий, як мотузок, вірш, в тому ж ритмі, з тими ж фігурами і тропами... Переписуючи самого себе. Я теж, чим більше пишу, тим частіше ловлю себе на гріхові самоповторення. Але я цього боюсь. І від цього рятуюсь у різноманітність жанрову, формальну, щоб бути цікавою, не передбачуваною і собі, й читачеві.

Звичайно, це — важко. Неймовірно. Щоразу вивертати душу і шию. Але – треба. Бо література – це не тільки сповідь геніальної душі, катарсис, не тільки плач, бунт, сміх, а й – мистецтво, яке вимагає майстерної, напівдитячої, напівбожої гри.

І крім усього – важка каторжна праця землекопа і золотошукача, в якій не обійтись і без словників, і довідників та енциклопедій, навіть якщо ти пишеш про амеб. І, звісно, пишеш не на рівні амеб... Ну що поробиш, коли Той невидимий, який нібито нашіптує теми та сюжети, між іншим каже: "Працуй! І добре працюй. А то буду бити".

І що робити? Мусиш працювати з усіх сил, снаги та розуму. Але де того всього стільки настарчити?! То лиш щасливий дурень думає, що він наймудріший... Тож, коли треба, користуюся довідковою літературою, а найчастіше Інтернетом. Слава Богу, що не треба переривати творчий процес візитами до бібліотеки.

Де беру матеріал? Під ногами. Героїв? Цього добра, доброго й лихого, стільки... На вулиці, на базарі, в метро, у залі суду і Верховної Ради, тобто — у наших сірих, а іноді помаранчевих буднях. Тож нічого в принципі не вигадую, бо краще як Життя – цей геніальний Майстер і Художник, навряд чи щось придумаєш...

Процес творчості подібний до того, що Бог придумав спочатку каміння, а потім каменотеса чи ювеліра, щоб вони з того каміння зробили або дім, або коштовності... Герої – теж завжди конкретні, але не люди, а типи людей. Я пишу навіть не характер, а людське явище. Адже ми, хоч і дуже всі оригінальні й не подібні, але життя нас тасує в колоди, як карти: кого до чирвових, кого – до хрестових, кого в тузи, а кого – в шістки. Оскільки ж пишу "на злобу дня", то послуговуюсь сучасною розмовною мовою: сленгом, жаргонами, діалектами, суржиком, іноді навіть ненормативною лексикою, тобто всіма атрибутами нинішнього дня. І хоч ніколи не малюю портретів своїх героїв, їх упізнають. Чому? А тому, як вчило нас радянське літературознавство, що вони типові і в типових обставинах змальовані.

Це я кажу із вдячністю тим пильним моїм читачам, які все когось у комусь пізнають і роблять мені дрібні шкандалі та ілюзію популярності на рівні кололітературних кіл. Ліпше б вони велику літературу робили...

Або внуків бавили. Це я до того, чи варто письменнику (письменниці) одружуватись. Думаю, що не завадить... Бодай, аби жити нормальним людським життям і розуміти людей та життя. А потім – відчувати плин часу, але не його трагізм, а Богом дану закономірність, яка воздається продовженням у внуках... Це з одного боку. А з другого – Господи, та як кому виходить! І як судилося. Долю ж теж не об'їдеш конем, і не сховаєшся, хоч замуруйся. Я двічі виходила заміж за тих, хто сам по мене прийшов. Може, це й не дуже добре. Адже перший раз виходила заміж без особливих ілюзій, як і всі нормальні жінки, радше, аби не тикали пальцем у й так затикану поетесу, але головно, щоб мати дітей. Для мене діти — це святе. Очевидно, за земним своїм призначенням, я – мама. І по життю теж, але в ролі матері-Терези... Не даремно ж не один рік очолювала жіночу благодійну організацію... Вдруге теж по мене приїхали, почувши по радіо "Свобода", що мене як громадську діячку і журналістку судять за те, що захистила від трибуналу чужу дитину, напівсироту. І забрали в Київ саме в той день, коли я виграла суд. На жаль, другий шлюб був коротким, але щасливим єднанням двох односторонніх, однолюбців, двох рідних душ... Завдяки великій повазі до моєї творчості мого чоловіка, кінорежисера і журналіста Володимира Андрощука, я написала більше в "путях Гіменей", ніж на своїй жіночій солодкій вольниці після розлучення з першим чоловіком.

Але все-таки наймудріший мій вчинок той, що я народила двох дітей у шлюбі, виростила їх у любові і тепер маю і радість, і тривоги, але головно — сім'ю.

Так от, коли мені не пишеться (бувають такі провали у вовчі ями), я всю себе віддаю дітям, хоч, може, вони того і не потребують так дуже. Але я — при ділі і не вию вовком на місяць, не сварюся в метро і на роботі тільки тому, що мене покинуло натхнення і я не годна дописати новелу, чи розпочати епохальний шедевр.

А це, хочу сказати, дуже гнітить. У мене майже нема незавершених задумів тільки тому, що перед тим, як почати колись давно в отроцтві писати своє, я багато читала чужого, і читала, завдяки моему батькові, який працював і завклубом, і сільським бібліотекарем, і прекрасно знав українську та світову літературу, тільки хороші книги. Класику. А те, що не могла прочитати, наприклад, твори Винниченка, Хвильового, майже всіх репресованих, він мені переказував.

Це я веду до того, що спочатку виробила в собі гарний смак, а, отже, і вимогливість до власного рукоділля. Тож, коли слово не в'яжеться, фальшивить, млоїть, викидаю геть, аби не нагадувало про мою безпорадність. Ніколи не переробляю старі твори, бо стільки тем, що життя не вистачить писати нові... Рідко перечитую уже оприлюднене, хіба, коли треба якогось вірша десь прочитати, чи коли закортить подивитись на себе з боку, а іноді, щоб не повторюватись. Але – рідко. Адже й без того їм себе поїдом, як кожний питомий самоїд, гиблю від комплексів неповноцінності, нереалізованості, безталанності і вічного незадоволення собою... Навіть тоді, коли вже відчуваю: жодної щербинки-зазубеньки, жодної нотки фальшивої, і то – не вірю.

5. З огляду на таке самокатування, звичайно, кожне добре слово доброї людини, надто друга – бальзам на зранену душу. Тим паче, що кожна вдала літературна річ, як жартує мудрий та ніжно-іронічний Анатолій Дімаров, позбавляє нас щонайменше десяти приятелів. Однак все-таки рятує мене тільки вроджене почуття гумору. Ті, хто читав мої трагічні новели і "маленькі романи", навіть не здогадуються, яка я весела людина. Думаю, що в майбутньому, як Бог дасть, вони в цьому переконаються. Моя давня мрія – гротескний роман і роман-хроніка. Але де я візьму часу на такі епохальні полотна, коли письменник в Україні чи не найупослідженіший чоловік, який мусить заробляти собі на кусень хліба щодень. Так було до помаранчевої революції. Дай Боже, аби щось змінилось після неї.

6. Щоденників, як і листів, ніколи раніше не писала. Славні хлопці із органів держбезпеки ще в молодості мене відучили від забавок епістолярними і сповідальними жанрами. А шкода... Бо покладатися на пам'ять, навіть феноменальну, ризиковано. Тож останнім часом щось занотовую, головню те, що мене допекло. Не для помсти, а щоб через роки перечитати і здивуватися, як же ж це я виживала з таким щастям і такими добродіями!

Однак листів як не писала, так категорично і не пишу. Що поробиш, як сказав мій улюблений персонаж української класичної драматургії Бонавентура: "Опит – великое дело"...

8. Письменникові передовсім треба читати, але щось доброго, щоб чогось і навчитись. Що поробиш, письменник – *semper tiro*... Чи стежу я за сучасним літпроцесом? Ще й як! І не тільки тому, що очолюю відділ поезії і прози в "Літературній Україні", а й тому, щоб знати, хто зі мною поряд співіснує у часі і просторі сучасної української літератури. І навіть пишу відгуки на книги колег, які мені сподобались. Це нині рідко хто робить. Літературознавцям не до літератури, от і

мусиш. Від доброти душевної, гординю власну поправши, як Марія Якубовська, Олена Логвиненко, Ірина Лобовик, Євгенія Кононенко, Людмила Таран, Леонід Пастушенко, Володимир Дячков, Олександр Мороз та ще кілька волонтерів з молодих...

А чом би й ні, хіба не заслуговують на достойне поцінування нові книги Юрія Мушкетика, Анатолія Дімарова, Романа Дідули, Теодозії Зарівної, Петра Перебийноса, Михайла Слабошпицького, Петра Сороки, Тараса Унгуряна, ще мало кому відомого, але надзвичайно талановитого поета Михайла Сидоржевського та інших авторів, про які при малих тиражах читач почасти дізнається тільки з відгуків на них у пресі?...

Незважаючи ні на що, зараз в літературу йде просто-таки косяками дуже талановита, ерудована молодь. Трохи агресивна і дезорієнтована від свободи і всюдозволеності, і водночас від байдужості до її творчості затурканого суспільства. Але в кожного покоління свої випробування. В нас було – несвободою, у наших дітей — навпаки.

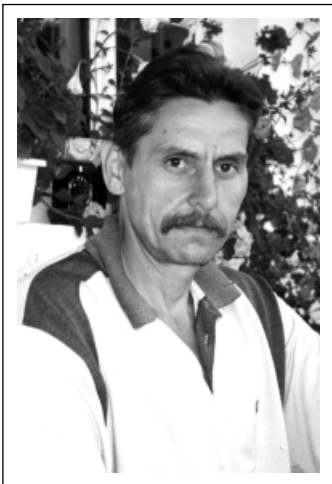
Щодо світового літературного процесу, то велике враження останнім часом справив на мене роман Зюскінда "Парфумер", деякі твори Милорада Павича, і ніякого – романи Коельо, хай мені вибачають його фанатики. Я вмію писати краще і цікавіше...

Чи були розчарування письменницькою долею... Певно, що були, як і людською та жіночою... Багато вона мені дала, але ще більше – не дала. Не премій і похвалби. А можливості реалізуватися сповна. От і зараз – як можна тішитися, що ти письменник, коли про кращі твори українських письменників, стражденні, писані болем за народ і державу, через мізерні тиражі книг і журналів — ні народ ні держава не здогадуються. А це значить, що святе місце порожнім не буває, що ментальність і духовність того самого народу формується під впливом низькопробного деморалізуючого читива і то чужою мовою... Як не впасти в депресію від деградації самих письменників, травмованих незатребуваністю, непотрібністю... І взагалі, на якого дідька мучитись – писати – серце рвати, коли народ, як подурів, читає, написане лівою ногою якогось збоченця?.. Та й за державу обидно.

Але – що робити, коли ти не можеш без цієї муки, цього випробування Словом, цієї великої ілюзії? Я не раз тікала – в журналістику, в сім'ю, в громадську роботу — і знову поверталася і приковувала себе ланцями до цієї галери. І хто мені винен? Але на Бога гріх нарікати... Тож чималий досвід письменника-галерника дає право не бажати, не повчати, не напучувати новобранців літератури (бо то все – всує), а просто завершити цю сповідь коротеньким віршем, написаним у гірку, пекельну годину чергового розчарування – "Поезія":

Це словосіяння — і Боже, і вбоге,
І вічне, і віще —
Для кого, крім тебе, потрібне?
Для кого,
Для чого й навіщо?!
То – радість твоя осіяння
І мука пречорна...
О воленько пісні примарна!
О доленьки жорна...

М. Київ

Петро СОРОКА

1. Вперше за перо я взявся у такому юному віці, коли ще не було жодних інших усвідомлених спонукальних чинників, окрім самого бажання висловити те, що переповнює душу, і коли я мозолюся над тим, чому, власне, потягнувся до письменства, це мене змушує задумуватися над метампсихозою, тобто багаторазовістю приходу людини у світ. Я то вірю в реінкарнацію, то сумніваюся в ній. Але ось яке диво-дивне зі мною відбувалося в дошкільному віці. До книжки я потягнувся дуже рано, самотужки навчився читати. Сидів у кущах бозу край дороги і питав перехожих, яка та чи інша буква. Ось так за

літо і вивчив напам'ять „Буквар”. З того часу вже й не випускав книжки з рук. І за піввіку, як я собі гадаю, перечитав декілька десятків тисяч томів. Бо згодом опанував динамічне читання і щодня перелопачував по два томи – один до обіду, а другий до ночі. Цей запій читанням почався неймовірно рано. Уже в п'ятирічному віці я дуже дозволяв своїй старшій сестрі проханнями узяти мене в сільську бібліотеку, а вона все відмовлялася, мотивуючи тим, що мене, такого шпінгалета, туди не пустять. Але це тільки підігрівало моє бажання. Нарешті я таки умовив її. І ось коли я опинився між величезними стелажми із сотнями книг, зі мною стало робитися щось дивне. Цей стан я не в змозі описати, але я отримав своєрідний шок і втратив свідомість. Це сталося тому,

що в нашому домі ніколи не було книг, ніхто не любив читати і я просто не міг уявити собі, що в світі може існувати така величезна кількість книг. Коли мене привели до тям і почали допитуватися, що зі мною робиться, то я зі сльозами вимовив: "Я ніколи не напишу таких товстих книг".

Звідки це у п'ятирічного пацана? Чому мене майже від народження так почала хвилювати книжка, коли в родині не було великих читальників? Коли мама побачила, що моє захоплення книжками переростає у некеровану пристрасть, то дуже налякалася і від того часу завжди погрожувала, що попалить усі книжки і ту писанину, „бо то щось ненормальне". Бібліотека моя росла стрімко – усі гроші йшли в книжки. Останній раз я почув таку страшну погрозу від матері, коли ішов до війська. „Повернешся, то не застанеш ні одної книжки, все попалю. Ось побачиш". Її розсердило, що й з собою я намагаюся прихопити улюблені книжки. „Якщо спалите, тоді додому мене не чекайте", – пригрозив я, бо не залишалося нічого іншого. Тільки це, мабуть, і врятувало мою велику бібліотеку, що вже тоді налічувала понад дві тисячі томів.

Моє життя було багатим на почуття і емоції, їх щедро дарували природа, жінки, картини, мандри, кіно...

Але найглибші душевні переживання пов'язані з книгами.

Вищої і тривкішої радості від тієї, що дарують книги, я не звідав.

І вже, мабуть, не звідаю. І всім найкращим, що надбав у житті, зобов'язаний передусім книгам.

2.3. А писати почав так, як і читати. Стихійно. З якоїсь вищої спонуки. Ніколи не сумнівався, що буду письменником. Завжди переживав дивовижні душевні стани, і ніщо мені не приносило в житті стільки радості, як моє письмо. Тільки дуже важко давалося те, що називається професійним становленням письменника. Бо ж спершу, безперечно, мало відбутися становлення душі, а я цього не знав (виховувався на матеріалістичній літературі). Коли я дивлюся на те, що робив до тридцяти років і навіть трохи далі, то мене палить пекельний сором. Я метався від жанру до жанру, багато друкувався в періодиці, і був час (у 70-80-х роках), коли незлецьки жив із гонорарів. Але ніколи не мав того, що називається гучним літературним іменем. Може, тому, що не бив в одну точку. А може тому, що як тільки досягав якогось невеличкого успіху в певному жанрі чи роді літератури, то одразу ж кидав його. Був час, коли я став пристойним гумористом, видав у „Каменярі" збірку байок, пародій і гуморесок, веселу дитячу книжечку у „Веселці", потрапив у темплан „Радянського письменника" з товстим фоліантом сатири, тут би і утверджувати себе, але я виключно перейшов на лірику. Відтак на публіцистику, потім подався в науку, захистив дисертацію

з проблем розвитку сатири, наплотив купу монографій, і ось нарешті, як мені здається, знайшов свій жанр – денники, якому не зраджу до смерті. Тепер я добре розумію, що для письменника дуже важливо знайти свій жанр, бо коли ти працюєш не зі своєю формою, то нагадуєш водія авто, що сів за кермо літака. Чи був я таким усі ці роки? Мабуть, що так. Чому це трапилося? Я не знаю. Наша доля не від нас залежить, тобто не тільки від нас, а й від Того, Хто створив нас і вдихнув у серце безсмертну душу. Ця доля і водила мене літературними манівцями. Але я не жалію, бо знаю, що коли талант рано розквітає, то найчастіше так само рано гасне або гине, а я маю передчуття, що мої найкращі книги все ще попереду і свій безсмертний шедевр я напишу, якщо Господь дозволить дожити, до шістдесяти років.

4. Найкраще мені пишеться зранку і в дощ. Я неймовірно люблю негоду. Воістину, немає для мене нічого кращого поганой погоди. Це, мабуть, закладено з дитинства, бо в дощ мати не наганяла до роботи, і я міг собі спокійно читати та писати. Дощ для мене як янгольський заклик з неба – пора до столу. Я завжди жив і живу в щімкому очікуванні дощу. Один з останніх денників, опублікованих минулоріч у львівському „Дзвоні”, називається „У передчутті дощу”

На жаль, я не можу сьогодні, як, власне, і в усі роки незалежності, жити на творчому хлібі (а саме це, як мені здається, було б найвищим земним щастям) і тому змушений працювати викладачем вузу й писати на замовлення наукові монографії. І хоч дуже це мені опріснилося, вранці вмикаю комп’ютер і працюю над черговою монографією, а вже пізніше, протягом дня, звертаюся до улюблених денників. Я нічого не пишу „сходу, одразу ж начисто”. Це мені здається немислимим. І коли хтось говорить мені, що ось цю книжку чи збірку він написав без правок, я дивлюся на нього, прости Господи, як на недоумка. Гоголь заповідав переписувати сім разів, а ми ж не Гоголі. Трапляється, що якісь великі шматки тексту я одразу ж надиктую на комп’ютер, але потім повертаюся до цього ще багато разів. Як правило, над монографіями ми працюємо разом з Галею. Я стільки написав про неї у денниках, що вже не хочу і не можу уточнювати, хто вона і що для мене означає. Скажу тільки: не було б Галі, не було б ні монографій, ні денників і мене як письменника та науковця.

Денники я переписую нескінченну кількість разів, так само перетасовую різні записи, змішую, сортую і т.д. Я видаю їх уже п’ять років підряд, але не можу сказати, що знайшов ту найвідповіднішу мій душевній структурі форму, яка мене цілком задовольняє. Зовсім ні. Я шукав і шукаю. То давав два рівні оповіді, то інтроверсійний денник поєднував з літературним, тепер з мистецьким, то прозу розбивав

лірикою, вводив якісь новації, то знову повертався до перевіреної віками традиційної лінійної оповіді. Я не знаю, яким має бути той денник, що його можна було б назвати досконалим, і це моя мука.

Тут необхідно сказати і таке. Я не пишу денник подій. Тобто і такий щоденник я пишу, але він буде опублікований тільки після мого відходу (якщо це ще буде комусь цікаво). Я пишу денник-нічник думок, візій, переживань, алюзій і окремих подій, що мають небуденний познак. Може, це надто гучно буде мовлено, але я єдиний в Україні письменник, творчість якого повністю виросла з денників. У кожній країні такий письменник, очевидно, має бути. У Польщі це В.Гомбрович, у Франції – Ж.Ренар, в Росії – М.Пришвін, у Німеччині – Макс Фріш... Це не означає, що я ставлю себе в один ряд з ними, борони Боже. Це класики світової літератури, і я знаю незглибимий космос зробленого ними. Хоча М.Руденко перед смертю сказав мені: „Не сумнівайтесь, Пришвіна Ви досягли”. Але це було сказано доброю людиною у хвилину сяйливої щирості, до того ж він не знав Пришвіна так, як знаю я. Пришвін – моя настільна лектура, я перечитую його безнастанно і знаю уже, здається, напам'ять. Він – недосяжна вершина.

Я хотів би, аби в нас з'являлося все більше денників. Вважаю, невдовзі, у цьому столітті, це буде найбільш популярна література. Белетристика себе вичерпала на цьому етапі, потрібен відхід від неї. Скільки можна вигадувати, фантазувати? Справжнього читача по-справжньому може хвилювати тільки щира сповідальність душі. У белетристиці можна імітувати щирість, брехати, у деннику це не прийнятне.

Для мене завжди свято, коли з'являються чиїсь щоденники. Це мене хвилює неймовірно. І тому я дуже люблю В.Кашку, М.Москальця, хоча особисто не знайомий з ними. Всіх, з ким підтримую дружні стосунки, прошу писати щоденники, коли можу, допомагаю їх надрукувати. Мені дуже близька проза Василя Захарченка, Романа Дідули, Івана Гнатюка, Михайла Медуниці, Надії Мориквас, Люди Литвинчук, і я прийшов до неї через їхні щоденники. Часто перечитую „Блокноти” В.Брюггена, щоденники В.Медведя, Ю.Олійника і дуже близьку до денникової прозу А.Содомори. Але перше місце без вагань віддаю Юркові Гудзеви за його щоденники „Не-Ми” і „Відірвані гудзики”. Це неймовірного рівня стилістика, це зроблено геніально.

А ще мрію заснувати журнал, у якому будуть друкуватися виключно щоденники і редколегія якого буде відзначати премією найкращі публікації року в цьому жанрі.

Чесно кажучи, побоююся письменника, який не веде щоденників. Це означає, що він все видав у белетристику і йому нічого сказати,

або він не спроможний на сповідальну оголеність душі, а без цього справжнього письменника не буває. Хоча повторюю – найважливіше знати свій жанр і, мабуть, не всім денник потрібний. Усе залежить від специфіки творчої натури. Бо якби справді усі зараз кинулися видавати свої щоденники, це було б абсолютно ненормально.

5 Хотів би виробити в собі імунітет до критичних випадів і байдужість взагалі до читацької рецепції. Але дарма. Як би не силював себе, душа прислухається до того відлуння, що викликає в інших моє письмо. Прислухається, терпне і чекає на нього. І це, мабуть, не згасне, доки пишу і доки живу. Хоча, як знати...

Гріх нарікати, що денники не мали доброї критичної рецепції.

Ось тільки „Голос із притвору” пройшов цьогоріч майже непомічений, хоча появився друком десь на початку літа, тобто з часу його виходу збігло понад сім місяців. Хоча розумію, що при нинішній системі розповсюдження і повній відсутності реклами, потрібні не місяці, а роки для реалізації такої книги. І все ж попередні денники викликали більше критичних відгуків. На „Голос” відгукнулися тільки Є.Баран і В.Захарченко, та „вистрілив” нишівним, обурливим відкритим листом Олександр Сизоненко. За рейтингом „Книжника-ревію” „Голос” за перше півріччя 2004 року потрапив у сімку найкращих книг, але наприкінці року був узагалі викинутий звідти. Здогадуюся: це тому, що в деяких журнальних публікаціях я гостро висловився про тих, кого „Книжник” посилено рекламує, так званих „постмодерних монстриків”.

Зате був потік приватних листів – багато з них, по суті, розгорнуті рецензії (прихильні й не дуже, що можна тільки вітати, бо лестощі дезорієнтують), зокрема листи Лесі Степовички, Анни Білої, Миколи Зимомрі, Дмитра Міщенко, Валентина Чемериса, Юрія Мушкетика, Леоніда Талалая, Галини Тарасюк, Тамари Севернюк, Наталі Околітенко, Степана Пушика, Романа Дідули та багатьох-багатьох інших.

Однак виділити з-поміж них хотілося б розгорнутий (п'ять сторінок друкованого тексту) лист Миколи Жулинського, у якому роздуми над денником перемежуються спогадами про Володимира Дрозда. Як на мене, справжній шедевр епістолярного мистецтва, що відкрив мені душу велику і світлу. Такий лист цілком спроможний компенсувати навіть гробове мовчання навколо книжки.

Видавець каже, що мої денники добре продаються тільки у м. Миколаєві, що на Львівщині. Тобто це єдине на Україні місто, де у мене є віддані й масові читачі. Загадка цього „феномену” для мене залишається нерозгаданою вже кілька років поспіль. Чому саме Миколаїв? З чим це пов'язане? Правда, мене кликали туди на виступи, просили

поїхати, щоб я зміг розгадати цей „феномен”, однак я вирішив поки що утриматися від такої поїздки. Може, це якась випадковість, просто дивний збіг обставин... Якщо і „Голос з хорів” викличе аналогічний інтерес, тоді, звісно, поїду. Бо я не просто нотую свої враження, я їду в певному напрямку й хотів би вести тим шляхом своїх читачів.

Багатьом здається, що вони можуть легко опанувати щоденникову форму і фіксувати свої думки та описи природи. Після виходу денників чую це ледь не на кожному кроці. Але насправді тут дуже швидко вичерпуєшся, збиваєшся на банальність і повторення. Бо оригінальні думки приходять не щодня і вражаючі описи природи вдаються не часто.

6. Я постійно веду кілька денників. Коли я зізнаюся в цьому, це завжди викликає усмішку. Але для мене це вже норма, бо я веду окремо інтроверсійний, літературний, іронічний денники і традиційний щоденник подій, я не хочу все це змішувати, бо тоді справді вийшла б каша.

Мої денники, очевидно, треба читати вибірково, не все підряд, як я читаю Пришвіна. Тільки тоді вони приносять насолоду і радість. Щоденникові записи приречені на різну тональність, бо ж не щодня у людини рівний настрій. Треба спинятися на тому, що в цю мить співзвучне твоїй душі.

Хотілося б, щоб у відданих читачів мій кожен новий денник лежав під рукою цілий рік і читався вибірково, аж до появи чергової книжечки.

7. Мені завжди хочеться повертатися до своїх попередніх творів, виданих книжок, тому що мене постійно переслідує відчуття, що досконалу річ я спроможний зробити тільки сьогодні. Однак часу, часу на все не вистачає...

8. Мені невдовзі 50. І до цього часу я дуже багато читав. Щодня. Цей запій читанням почався в дитинстві й триває донині. Письменник такого складу характеру, як я, мусить багато читати. До того ж моє життя без літературного денника зовсім опріснилося б. Але все частіше я схиляюся до думки, що читати з роками треба якомога менше – моря не вип'єш, і очі треба берегти. До того ж мозок уже не вміщує величезної кількості інформації. Очевидно, після п'ятдесяти краще читати ліс, хмари, небо, зорі, ніж книжки. Але як зупинити цей реактор?

Тепер ось Франсуа Моріак переконав мене, що я все ще спроможний захоплюватися і читати із запоем цілими днями, не помічаючи часу. Читати і знову повертатися до прочитаного, розгадуючи секрет – як це зроблено.

Доки стоять у моїй книгозбірні книжки на полицях, доти для мене й світ стоїть.

Ці ряди томів символізують для мене надійність, красу і доцільність світу.

Кажу собі: книги стоять – і я стою на землі.

9. Людина втомлюється... це неминуче.

Але втома має бути благом, бо примиряє з відходом.

Хоча є втома і збайдужіння при повноті життєвих сил, а є втома від віку.

Я все частіше відчуваю втому („втому металу”), але не розчарування. Я знаю людей розчарованих, депресивних, спитих. Серед письменників таких дуже багато, і всі мої душевні зусилля спрямовані на те, щоб зі мною такого, не приведи Господи, не трапилося. Але я також знаю і те, що колись неминуче прийде пора Великого Переходу, і я готуюся до цього. Найбільша моя молитва: дозволь мені, Господи, втриматися у диві зачарування тим світом. Хотів би відійти при ясній свідомості і як П.Куліш дописувати у повітрі рукою останній рядок.

10. Не знаю рецептів, як стати письменником. Колись пробував вести якісь літстудії, давати рекомендації, читати лекції з теорії літератури, а потім зрозумів, що час літстудій безнадійно минув. Усі нині існуючі літстудії викликають у мене роздратування.

Я постійно мав якісь претензії до молодих – і як викладач, і як письменник, – але помаранчева революція допомогла мені багато що переглянути у своїх поглядах на молоде покоління.

За якимись незбагненими законами молоді не спроможні зрозуміти нас, але ми як старші і мудріші маємо намагатися зрозуміти їх. Вчити – це дуже сумно, вчитися у молодих – так радісно. Я ніколи не дозволяю собі сказати: оце мій учень, аж поки він не скаже – оце мій учитель. Це велике щастя, коли доля посилає учнів, спроможних стати тобі друзями. У мене такі молоді друзі є. Але часто відчуваю, що деякі стануть мені друзями тільки тоді, коли їм виповниться сорок.

м.Тернопіль

ЗА ОВИДОМ

Віктор Громовий
АМЕРИКАНСЬКИЙ ЩОДЕННИК

30.09.2002 – Коли зникає ніч...

Аеропорт Кансай (м. Осака, Японія), 9.50 за місцевим часом. Літак авіакомпанії „Lufthansa” бере курс на Франкфурт. „Лечу додому” – саме це відчуття, яке передалося від моїх колег, учасників програми японської агенції міжнародного розвитку (JICA) „Розвиток середньої освіти”, переповнює душу. Та у Франкфурті я мушу пересісти в літак, який прямує до США, з тим, щоб у Вашингтоні приєднатися до учасників іншої програми „Партнери в освіті” („Освіта глобальних громадян: формування міжнародного партнерства у сфері громадянської освіти” – так визначена тематика цієї програми).

Тож дуже звивиста виходить у мене дорога додому: Осака – Франкфурт – Вашингтон – Омаха – Вашингтон – Франкфурт – Київ – Кіровоград. Летимо над безкрайніми просторами Далекого Сходу, Сибіру та заполярної Росії. На моніторі видно траєкторію руху літака. Ще раз переконуюєшся в тому, що реальність розвіює будь-які стереотипи, зокрема й географічні: літак летить дугою, а не по „прямій” лінії, яку можна було б намалювати на плоскій карті, з’єднавши Осаку з Франкфуртом. Земля – куля, а тому такі дуги і є найкоротшим шляхом (beeline). На жаль, часто й наше педагогічне мислення є таким же „плоским” і „двовимірним”, як і географічне.

Так, наприклад, у нас домінують два виміри у побудові освітньої системи того чи іншого навчального закладу. Один вимір визначаємо ми, педагоги, другий – батьки, а про третій вимір, який мали б визначати безпосередні споживачі освітніх послуг – учні, ми часто забуваємо. Звичайно, це деформує всю „просторову” організацію освітнього середовища, „сплющує” її, але нам так „зручніше”... Зручніше друкувати на папері географічні карти, ніж випускати глобуси, але справжня географічна реальність та, що зображена на глобусі.

Швидкість літака – 900 км/год., тому він „наздоганяє” Сонце. У Франкфурт я прилітаю в обідню пору, пройшло 12 годин польоту, у Вашингтон, – після кількох годин очікування в аеропорту та 8 годин польоту, – надвечір... Проходить майже 40 годин, а ночі нема й нема. Нарешті, уже дорогою до готелю, настають сутінки. Завтра почнеться мій перший американський ранок.

1.10.2002 – Американська Александрія

День почався з візиту до Tomas Jeferson High School for science and technologic в м. Александрія (щоправда, це місто знаходиться не

в Кіровоградській області, а у штаті Вірджинія). Штрихи до портрета школи:

- Екскурсію ведуть самі учні (усіх гостей розподілили на маленькі групи, до яких прикріпили по 2 гіді з учнів школи).
- Атмосфера в школі надзвичайно розкута. На перервах учні сидять де завгодно, стрибають один на одного...
- Відсутня будь-яка форма, як втім і елементарна культура одягу.
- Всюди патріотичний декор (перед школою флагштоки з прапором, у кожному класі прапорці, багато карт США тощо).
- Зустріч із учнівським шкільним урядом переконує, що учні тут почувають себе справжніми господарями (діти без комплексів, уміють впевнено триматись).
- Тут, як і всюди, діє РТА – батьківсько-вчительська асоціація.
- В школі є дебат-клуб, гра-модель ООН, „тост-клуб” – так вони вчать мистецтву живого слова.
- Технічне оснащення школи на найвищому рівні. Важко уявити, чого там ще немає. Є навіть своя телестудія, видавничий центр, у якому створюють шкільну газету, маса комп’ютерів, копіювальної техніки тощо. Є ціле “крило” з актовими залами та кабінетами, відведеними під музику, театр, художню творчість...
- Є сотні (!) клубів, товариств і груп (8-й період у середу і п’ятницю — час на їх роботу).
- Усюди різноманітні оголошення, поздоровлення, запрошення (відразу видно, що тут вирує ініціатива учнів, яка виливається в активне громадське життя школи).
- У спеціальній кімнаті збирається інформація про різноманітні програми обміну, можливості подальшого навчання, роботи та інше
- У цій школі відсутній “поліцейський патруль”, що свідчить про спокійну обстановку.

Японія-США

У японських школах нам показували грандіозні колективні шоу у виконанні кількох сот дітей. У США в школі Томаса Джеферсона ми побачили сольні партії сильних індивідів, які тут зростають і які самі вміють об’єднуватися задля реалізації спільних цілей чи задоволення споріднених захоплень. У Японії такого активного громадського життя учнів, такої самостійності, впевненості в собі я ніде не бачив.

Усе пізнається в порівнянні...

Мимоволі напрошується порівняння японських і американських учнів.

Учні в Японії	Учні у США
Одягнуті у форму.	Ніякої форми і культури одягу.
Приїждять на велосипедах.	Приїждять на власних автомобілях або на шкільних автобусах.
Мають значно серйозніше навантаження як на уроках, так і після школи.	Навантажені досить помірно обов'язковими предметами, зате є величезні можливості для індивідуального вибору.
Перевзуваються при вході до школи і ще раз при вході до туалету.	Ніякого змінного взуття як обов'язкової процедури, хоча багато учнів взувають легкі капці (їх зберігають у боксах).
Домінує колективістське начало (будь членом команди!).	Домінує індивідуалізм (роби відмінності, виділяйся, не будь таким, як усі!).
Мононаціональний контингент учнів.	„Дети разных народов...”

Віктор-сан – так мене тут усі називають. Змушений давати імпровізовані прес-конференції на японську тематику, яка викликає в усіх підвищений інтерес. Так що я, з огляду на нетиповий шлях до Америки, миттєво став дуже популярною персоною.

2.10.2002. Embassy Suites Hotels – Лекції про громадянську освіту

У своїй лекції професор Stephen Schechter наголошує на двох місіях школи: інтелектуальна (IQ, розвиток) та громадянська (C, civics).

Якщо додати до цього ще й завдання розвитку емоційного інтелекту (EQ), вийде така формула ефективної школи: $(IQ+EQ)+C$, або $(IQ+EQ) \times C$.

Громадянська місія в академічному розумінні цього поняття реалізується через програму “соціального навчання” (історія, соціологія, географія, психологія та інше).

У розумінні американському, поняття “civics” фокусується на врядуванні, освітньому праві, політиці США, поняття ж “citizenship” – на правах та відповідальності людини як громадянина.

Американців привчають, починаючи зі школи: якщо ви хочете щось зробити чи захистити, ви повинні організовуватися в групи за інтересом, партії: „Це єдиний шлях співпраці з іншими діяти ефективно”. Особливий акцент робиться на темі “Індивідуальність і суспільство”. Індивід повинен уміти впливати на ті чи інші соціальні інститути. Головне для випускника школи – знати, чого ти хочеш і як цього досягнути разом із іншими.

Американські вчителі зосереджуються на тому, щоб дати відповідь учням на такі запитання:

– як виробити вміння працювати з інформацією, як знайти, проаналізувати, використати потрібну інформацію, а не просто запам'ятати (це зараз не потрібно!);

– як бути ефективним громадянином, здатним критично мислити, вирішувати проблеми тощо (наприклад, вони вчать, як читати газети з максимальною користю для себе);

– як бути посередником у вирішенні міжособистісних та інших конфліктів;

– як навчитися думати позитивно й активно.

Факт із лекції Петера Хлебовіча

73% освітян в у США – жінки. Тут теж зарплата вчителів невисока, у порівнянні, наприклад, з юристами чи хірургами.

Америка, а точніше, м. Вашингтон – „рідний дім”

Саме з Вашингтону почалася наша програма освітнього обміну з громадянської освіти (тут проходив установчий семінар), організована Американськими радами з міжнародної освіти (American Councils). Я прилетів сюди з Японії ніби додому. Звична їжа. Навколо європейці, машини їздять із правого боку вулиці... Поруч із готелем стоїть пам'ятник Тарасові Шевченку.

„...Ми діждемося Вашингтона
З новим і праведним законом?
А діждемось-таки колись!”

Ці рядки викарбувані на постаменті цього пам'ятника. У світли прожекторів у вечірньому місті цей пам'ятник виглядає велично. З одного боку напис: „Тарас Шевченко – український бард”, з іншого викарбувано слова з поеми „Кавказ”: „Борітеся – поборете”. Його споруджено ще в 1964 році. А „Вашингтона з новим і праведним законом” ми все ще чекаємо.

The J. Kennedy center for the performing arts

Балет в театрі Ейзенхауера (центр театрального мистецтва імені Дж. Кеннеді). Незважаючи на те, що ціна квитків значна (наш не найкращий квиток коштує 39\$), у театрі немає жодного(!) вільного місця. Америка – країна театральна...

3.10.2002 – Вашингтон

Адам Сторм і Тед Біттс (Adam Storm, Ted Bitts) представляють нам навчальний курс Facing history and ourselves („Оглядаючи історію й себе”).

Домінує проблемний метод викладання матеріалу (наприклад, показують відеофрагмент про маленького хлопчика, який став активістом гітлер-югенду, після перегляду дається завдання групам з'ясувати причини цього. Поділ на групи відбувається за випадковим розподілом 1,2,3,4,5. Усі, хто має №1, усі, хто має №2 і т. д.). Такі форми роботи – найкращий спосіб зрозуміти, яким є тоталітарний вплив на людину.

Екскурсія до сенату як приклад відкритості влади

Будь-хто може запросто потрапити до стін Капітолію і побувати, як і ми, на засіданні Сенату. Це теж один із факторів, який сприяє громадянській освіті.

Мишкові – 1 (!) рік

Під час обіду сказав, що моєму молодшому синові Мишку виповнився 1 рік. Усі співали „Happy birthday”. Вітальну листівку я йому відправив ще з Японії, а вітав дружину телефоном уже з Америки. Звичайно, хотілося вітати мого хлопчика особисто, але доля розкидала нас у різні кутки світу – я у Вашингтоні, а він у Кіровограді. У моєму рідному місті, як каже дружина, хотіли трохи зіпсувати святкову вечірку – 3 дні не було води.

„Пощастило тобі з Америкою...”

Мій сусід по номеру в готелі „Embassy Suites” Микола розповів, що на таку репліку своїх українських колег відповідав: „Пощастило, це якби я йшов вулицею і знайшов на дорозі 100\$, а в цьому випадку я готував матеріали, брав участь у конкурсі... Я подбав сам про себе, і моя робота дала позитивний результат”.

Готель „Embassy Suites” у Вашингтоні як реалізована мрія кожного українця:

- Безкоштовні сніданки і „happy hours” (з 17.30), коли безплатно дають випивку в барі (це для тих, хто хоче „залити” тугу за ненькою Україною).

- Басейн і джакузі, тренажерний зал (це для тіла).

- Чудовий внутрішній дворик з фонтанами і водоспадами (це для злету фантазії).

- Люб'язний персонал та усміхнені американці (це для контрасту з реаліями Батьківщини).

- Поруч пам'ятник Т. Шевченкові (це для душі).

Виявляється, що „наїстися” можна дуже швидко

Деякі наші учасники програми „об'їдалися” тиждень, доки переїшли на раціональний об'єм споживання їжі. „Я вже не можу стільки їсти, сьогодні брав лише каву й фрукти на сніданок”, – такі репліки

почув у день від'їзду. Так що і „шара” може досить швидко набриднути чи, точніше, звестись до мінімально достатнього рівня.

„Мелочь, но приятно” по-американськи

Впадає в очі напис біля входу до ресторану в готелі: „Ми любимо дітей” (діти віком до 10 років, яких приводять із собою дорослі, отримують їжу безкоштовно!). Це ще один приклад того, що дитиноцентричне суспільство реально існує в США.

Відразу ж згадую, яка соціальна реклама із закликом народжувати дітей прикрашає німецькі міста! Хоча, звичайно, німці долають демографічну кризу не шляхом рекламування материнства і дитинства, а завдяки реальним соціальним програмам на їх підтримку.

Урізноманітнювати життя

Усюди американці говорять нам: „Добре, що ви різні, це робить різноманітність”. Ми ж звикли говорити про „колектив одностайців”, і в цьому головна ознака тоталітарної ментальності, яка ґрунтується на принципі „будь як усі”, „не висовуйся” і „тобі що, більше всіх треба”... Але картину світу можна скласти лише з барвистої мозаїки кольорів та відтінків. Рухатися вперед, змінюватися може тільки та соціальна система, у якій є „єдність і боротьба протилежностей”, є „достатня різноманітність”.

Навіть до міс-Америки висувається вимога „making difference”, адже вона „має відображати все найкраще, що є в Америці, і сприяти зміні у мисленні інших людей”. (Газета „US Today” 3 жовтня 2002 р.)

Тож давайте робити різноманітність, давайте будемо різними.

4. 10. 2002 – Летимо на Омаху (штат Небраска)

Учора в нас була прощальна вечірка у вашингтонському ресторанчику „Отелло”. Заодно й відзначили День учителя. Кожна національна делегація приготувала святкову шоу-програму.

5. 10. 2002 – UNO

Знайомство з університетом Небраска в Омасі (UNO) почалось із відвідин „засідання” Асоціації випускників (UNO Homecoming-2002). У спеціально збудованому на гроші випускників будинку щотижня у вихідні проходять зустрічі (усі, хто дав гроші, відзначені цеглинкою з вигравіюваним прізвищем, з яких вкладена доріжка біля будинку). У цьому своєрідному клубі випускників проходять навіть весілля. А потім ми пішли на матч із американського футболу. Команда UNO приймала команду з Колорадо. Це грандіозне шоу з оркестрами і дівчатами-танцівницями (причому огрядна комплекція не є завадою для участі в параді).

Пройшлись університетським кампусом. Круто!

6.10.2002 – Барбекю в будинку Мері Лінн

З тим, щоб краще познайомитися, наш американський керівник Мері Лінн вирішила запросити нас до себе додому. По дорозі побачили „одноповерхову” Америку (будиночки на 1-2 поверхи з маленькими подвір'ями і газончиками). Мері Лінн має будинок, у якому приємно жити і працювати. Живуть комфортно, але достатньо просто. Будинок, як і автомобіль, є складовою американського стилю життя. Пересуватися без автомобіля у Небрасці неможливо. Це американський Захід із широким розмахом і безмежними преріями.

7.10.2002 – Зоопарк (Zoo)

Конференція вчителів проходить у зоопарку... Але зоопарк має всі умови для цього (актову залу, хол, кімнати для роботи в групах і т. ін.).

На одному з секційних занять цієї конференції ознайомились, як вони вивчають Конституцію США. Є спеціальний посібник і спеціальна програма „Ми – народ...”. Працюють у групах, дискутують – усе це інтерактивні технології навчання. Після подій 11 вересня в США розпочався черговий патріотичний підйом (тоді миттєво розкупили всі прапорці). Патріотизму не можна навчити – це внутрішнє відчуття людини. Можна забезпечити все необхідне, щоб зміцнити оптимістичне ставлення до перспектив розвитку власної країни та особливих можливостей реалізувати „американську мрію”: є перепони на шляху? Не страшно, їх можна здолати, і ми здолаємо, бо ми – американці.

У зоопарку є багато просто фантастичних речей (павільйони „Тропіки”, „Джунгли”, „Підводний світ”) і є дрібниці, які просто зачаровують. Особливою популярністю, наприклад, користується урна-бегемот, який розкритою пащею всмоктує смітник (дітлахи сприймають це як шоу, тому, думаю, навмисно шукають сміття, щоб туди вкинути).

Зоопарк є грандіозним освітнім центром. Тут є і супер-кінотеатр, у якому можна, наприклад, подивитися фільм про Кіліманджаро.

Таким чином Омаха як місто є освітнім середовищем, а зоопарк – однією із освітніх можливостей.

8.10.2002 – Оперативність роботи університетських спецслужб

- Виготовлення студентського ID займає 2-3 хвилини (стоїть цифрова відеокамера та комп'ютер із спеціальним принтером).
- Про нас уже встигли написати в студентській газеті. До речі, на наше навчання (9 учасників програми) університет отримав 25,8 тисячі \$. На кожного з нас витрачають майже 3 тисячі \$.

9.10.2002 – Візит до Harry A. Burke High School, Омаха

- Спорт – один із пріоритетів як у школі, так і у вищому навчальному закладі (учора ми бачили чудову спортивну базу UNO).

- Система безпеки (усі отримують наклейки відвідувача, у коридорах видно відеокамери, усі стіни прозорі). Школа знаходиться у великому шкільному районі, де є сім High School.

- Активні методи роботи з класом. Наприклад, на уроці географії так вивчають тему „Еміграція”: клас ділять на дві групи, які діють по колу і роблять імпровізовані прес-конференції з двома вихідцями з Судану...

- Усюди висловлювання, підбадьорливі написи і обов'язково прапор США.

- Щомісяця дають сигнал тривоги і проводять евакуацію всіх людей.

- Ще про одну перевагу американської школи, пов'язану з „автомобілізацією” старшокласників, нам розкаже вчитель журналістики: „Під час уроку діти можуть подорожувати, у багатьох є машини, застрибнули й поїхали”.

Написи в кабінетах

В одному з класів учні самі зробили такий плакат:

Успіх	Провал
чіткі цілі	хаотизм у роботі
тяжка праця	лінь
відповідальність за інших	зацикленість на собі
відданість справі	сумбурність
ентузіазм	апатія
наполегливість	безвольність
віра	сумнів
самопожертвування	егоїзм
уміння сконцентруватися	неуважність

Який шлях ти обираєш?

Ще кілька зразків написів на стінах класів із серії „У світі мудрих думок”:

- Найкраще заводити друзів ще до того, як вони будуть тобі потрібні.
- Якщо вас турбує те, чого ви не маєте, ви не зможете насолоджуватися тим, що у вас є.

- Уява важливіша за знання (Альберт Ейнштейн).

У цій школі мені випала нагода відвідати урок „академії спілкування” (учні читають газети і обговорюють ті чи інші матеріали або знаходять

сайт тої чи іншої газети в Інтернеті, а потім порівнюють інтерпретацію тих чи інших подій різними виданнями).

Іноді здається, що цей урок проходить у стилі „тихо сам с собою я веду беседу”. Але, придивившись, розумієш, що ще до уроку одна частина учнів записала інтерв'ю з різними людьми (тема – наступний футбольний матч), інші учні прямо на уроці завершують якийсь проект, є, звичайно, й такі, які відверто байдикують...

На мій погляд, головне на цьому уроці – це те, що учні аналізують ті чи інші події з різних точок зору (як їх висвітлюють різні газети). Це дозволяє побачити, розпізнати відмінності. А „відмінності” для американців – це явище, яке вони не просто сприймають як норму життя, а й часто культивують. Бо завдяки відмінностям проявляється унікальність кожного з нас. „Зрозумійте схожість і прославте відмінність” – написано на плакаті з фотографією на перший погляд однаковісінких пінгвінів.

Напис на стіні у школі, який розкриває суть сучасної освіти:

“Завдання сучасного освітянина – не вирубування джунглів, а зрощення пустелі”.

10.10.2002 – Візит до Westside high school, м. Омаха.

Усе з таким розмахом, зі смаком, з ідеальною чистотою і порядком, продуманістю у всьому, що просто дух перехоплює.

Основні риси цієї школи:

Модернізм

Модернова будівля школи, супертехнічне забезпечення.

Гнучкість

Гнучкий розклад, гнучка система побудови освітнього простору (кожен день учень йде на новий урок у новому класі – це розширює можливості спілкування, вибору). Можуть бути і заняття у великих групах (80 чоловік), і є індивідуальні консультації для одного або кількох учнів. Самостійність учнів у виборі курсів та проектів є хорошою підготовкою до навчання в коледжі.

Індивідуалізм

Кожна дитина має індивідуальний розклад занять, у якому значиться й пункт „Індивідуальне навчання”.

Безпека

Шкільні автобуси, шкільний поліцейський пост, автоматичні системи пожежегасіння, протипожежна сигналізація тощо.

Залежність від рівня розвитку місцевої громади

West side high school знаходиться у маленькому шкільному районі і є єдиною старшою школою в цьому районі. Процент батьків, які мають вищу освіту, тут високий, батьки багатші і платять більші податки на нерухомість, які йдуть на фінансування школи.

Сепаратизм

Візит до цієї школи ще раз переконує в перевагах відокремленого існування усіх трьох ступенів шкільного навчання (окремі початкові, неповні, середні і старші школи), кожна з яких має різні технології навчання. Є, звичайно, і тут 5-10% учнів, які не хочуть або не можуть вчитися, але абсолютна більшість учнів використовує колосальні можливості, які дає освітнє середовище школи.

Більш ніж достатній бюджет освіти

Річний бюджет складає 44 млн. доларів на шкільний район, що з перерахунку на 1 дитину досягає суми у 8 тисяч доларів.

Демократична система управління

У штаті Небраска два шкільних райони. Населення шкільного району обирає шкільну раду на 4 роки. Вона призначає суперінтенданта. Учителя спочатку (так само й директора) беруть на 3 роки. Потім продовжують контракт на 10 років.

Ефективна організація матеріального забезпечення школи

Усі питання технічного стану приміщень вирішує центральний офіс, де є спеціальний асистент суперінтенданта з господарчих питань.

У школі є посада інженера, відповідального за технічний стан та технічний персонал, який веде поточне обслуговування комп'ютерної техніки, електрообладнання, сантехніки тощо.

Якщо у школи є якісь матеріальні потреби, вони не „здирають” грошей з батьків, вони просто інформують суперінтенданта та його асистентів, і то вже їхня проблема, як знайти гроші.

В Америці ніхто не збирається „самостійно” господарювати на рівні школи. Школу та її працівників взагалі не хвилюють фінансові питання, які автоматично вирішують на рівні шкільного району. Хоча частину невеликих витрат здійснює безпосередньо школа.

Westside high school це:

- 1800 учнів – більше 500 комп'ютерів.
- Десятки приміщень з чудовими інструментами та апаратурою для занять музикою, театром, скульптурою, дизайном тощо.
- Власна телестудія, яка готує телепередачі для місцевого телеканалу.
- Редакційно-видавничий центр на рівні редакції нашої обласної газети „Народне слово”.

• Гендерний баланс у педагогічному колективі (50/50). Хоча керівники школи відзначають, що все це є диспропорція між кількістю учнів афроамериканців і латиноамериканців та учителів із таким етнічним походженням (учителів менше).

Шокова терапія для американських колег

І ми, і наші американські колеги пережили взаємний культурний шок від контакту та „коротке замикання” від зустрічі їхнього „плюса” і нашого „мінуса”.

Коли ми сказали, що проживаємо в пристойному і досить дорогому готелі „Marriott Residence Inn”, заступник директора Westside High School кинув репліку: „Мабуть, ви отримуєте більше, ніж я, бо я не можу собі це дозволити”. Коли ми йому почали казати, що вчитель в Україні отримує 30-50\$, він почав уточнювати: за годину чи за день? Коли сказали, що за місяць, він втратив дар мови, а потім запитав: „А як же ви живете?! Чому ви працюєте на роботі з такою зарплатою?”

Американські педагоги теж не задоволені зарплатою, але вони навіть не уявляють, що їхній рівень зарплати є недосяжною мрією для українських педагогів та керівників шкіл.

Шокова терапія для нас – це візит до будь-якої американської школи, яка неодмінно навівала захоплено-пригнічений настрій на українських гостей.

Захоплений, бо супербудівля, суперобладнання – просто дух спирає!

Пригнічений, бо „у нас такого ніколи не буде”, „я думала, що моя школа ще більш-менш, а тепер зрозуміла, які ми непродвинуті”.

Американське TV як розвиваючий освітній простір у масштабах країни

Повернувшись у готель, клацаю пультом і, блукаючи телеканалами, переконуюся, що ще один стереотип про американське телебачення як джерело пропаганди насильства і розпусти не має нічого спільного з дійсністю. Навпаки, знаходжу канали, які можуть сприяти інтелектуальному розвитку:

- “Н” – канал “Історія” (The history channel)
- “Discovery channel”
- Animal planet
- Travel channel
- Канали новин (CNN та інші)
- Спортивні канали
- Scola (канал, який спеціалізується на допомозі тим, хто вивчає іноземні мови)

- Дитячі канали (Disney channel та ін.)
- Кулінарні канали (Food network та ін.)
- Музичні канали (СMT – музика в стилі „кантрі”, MTV та інші).
- Канал погоди тощо.

Звичайно, американське кіно й телеіндустрія продукує все, на що є попит, але це вже наша проблема, що вибрати із запропонованого... Ми ж, на жаль, чомусь ідемо на їхню „помойку”, вибираємо там найгірше і протягуємо це найгірше на наші центральні канали.

У такій країні ми могли б жити

Небраска (у штаті проживає близько 1,5 мільйона людей) дуже схожа на наш центрально-український регіон. Така ж безкрайня рівнина середнього Заходу, степи і річки, невелика густота населення, сільськогосподарська спеціалізація („кукурудзяний штат”). Місто Омаха теж не набагато більше від Кіровограда.

Їхній край навіть заселявся, як наш, бо вони „дикий Захід” ХІХ століття, а ми „дике поле” ХVІІІ і, на жаль, у ХХІ столітті зрештою розумієш, що наш центр і південь України – це українська Америка, яка не відбулась...

Але, окрім географічної та кліматичної схожості, усе інше, пов'язане із життям людей, діаметрально протилежне:

- у нас страшні дороги, у них життя на колесах, автомобільна культура, яка передбачає ідеальний стан автомобільних доріг;
- у нас занедбані школи, у них школи нашої мрії, а деякі з них такі, що ми і мріяти про таке не могли (протиставлення „як у нас” і „як у них” можна наводити без кінця).

14.10.2002 – Конференція „Money Talks...2002” у Крейтон-університеті м. Омаха

Крейтон-університет є дуже дорогим приватним вищим навчальним закладом, заснованим католицькою церквою (плата за навчання більше 20.000 \$ за рік). Лейтмотивом конференції проходить ідея: щоб бути бізнесменом, слід не тільки вивчити економіку, а й, починаючи зі школи, потрібно вчитися бути лідером. У своєму виступі на конференції конгресмен Лі Террі розповідав про важливість фінансової освіти в школі, наголосивши на тому, що спочатку слід навчити цьому вчителів.

Гроші – це чарівник №1, але слід вчити, як витратити гроші, як бути споживачем, як знаходити альтернативні варіанти, аналізувати, що ви маєте, як ви витрачаєте і примножуєте те, що є...

Американський підхід до фінансів:

- заощаджувати хоч щось щомісяця;

– уміти вкладати гроші так, щоб вони давали гарантований прибуток;

– не купувати зайвого, бо речі не зроблять вас щасливим (хоч вас і закликає більше купувати TV реклама).

Зрештою, якщо ти будеш робити „правильні” речі у „правильний” час, то зможеш заробити стільки грошей, щоб забезпечити свою сім’ю й поділитися з іншими, матимеш справжні гроші для повноцінного життя.

P.S.: Ще два висновки, які я зробив із почутого на конференції:

1. Замість принципу „розділай і владарюй”, американці застосовують пропагандистські кліше, які сприяють консолідації суспільства: якби ми змогли підняти зарплату вчителям, це було б добре для нас усіх...

2. У них такі ж „дурні” директори шкіл, як і в нас. Один із „спікерів” розкажує про свою дружину – директора початкової школи, – яка часто приїздить на роботу навіть у неділю.

Прагматизм американської освіти

Так, пересічні американські школярі, дійсно, як правило, не знають, де знаходиться Україна. Їх це цікавить приблизно так, як нас цікавить місцезнаходження Парагваю чи Уганди.

Але, наприклад, курс „домашньої економіки” дозволяє їм знати ціну народження і зрощування дитини, навчитися, як на практиці захищати права споживача, планувати сімейний бюджет, подбати про власну старість... Американська школа націлює учнів на те, що є головним у житті:

- бути здоровим (особливий акцент і чудові умови для заняття фізкультурою і спортом);

- бути соціально активною і соціально відповідальною людиною (у школах вирве учнівська активність і в сфері самоврядування, і в сфері організації найрізноманітніших об’єднань за інтересом, у сфері волонтерства...);

- бути самостійним, зокрема і фінансово самостійним (уміти заробляти і витратити гроші);

- уміти водити автомобіль, користуватися комп’ютером тощо.

Тільки так у тебе може з’явитись те, що допоможе досягнути успіху: упевненість у собі, віра у власні сили, розкутість, критичне мислення...

Американський та український підходи до вирішення проблем:

Або ти є людиною, яка допомагає вирішувати проблему, або ти є частиною цієї проблеми (ти або є частиною рішення, або є частиною проблеми...).

На жаль, і нашу нинішню владу американці, особливо після „коль-чужного” скандалу, усе більше сприймають „як частину проблеми”.

З огляду на нашу матеріально-технічну непродвинутість домінуючим способом вирішення проблем по-українськи стає поведінка, описана відомим американським соціологом Абрахамом Маслоу: „Якщо з усіх інструментів ви маєте лише молоток, у вас з’являється схильність розглядати всі проблеми як цвяхи”.

15.10.2002 – м. Лінкольн. Засідання ради з економічної освіти

Окрім візитів і спеціальних занять саме для нас, ми отримали можливість брати участь у роботі їхніх конференцій, побувати на засіданнях різних рад, комітетів тощо. Це дало можливість відчутти їхнє життя, зрозуміти напрямки роботи, зануритись і частково вжитися в американську освітню реальність. Одним із прикладів цього була наша присутність на раді з економічної освіти штату Небраска (до її складу входять відомі банкіри та підприємці). Цей візит став чудовою нагодою побачити демократію в дії, домінуючу роль громадськості у здійсненні удосконалення освіти.

У штаті Небраска реалізується 5-річна програма поліпшення економічної грамотності у рамках загальнонаціональної компанії, яку в США здійснює національна рада з економічної освіти. Цього року програма фокусується на фінансовій освіті молоді (це ми бачили і на вчорашній конференції для студентів „Розмови про гроші – 2002”). Місія ради з економічної освіти полягає в тому, щоб виконувати роль каталізатора позитивних змін у втіленні в життя ініціативи штату щодо поліпшення (просування) економічної грамотності.

700 людей витратили свій час, енергію і гроші, щоб покращити економічну освіту у штаті Небраска – що може бути кращою ілюстрацією важливої ролі громадськості у вдосконаленні американської освіти?

Найактивнішим членам ради вручаються спеціальні нагороди (дощечка з написом, який засвідчує вагомі здобутки на ниві економічної освіти, та спеціальний значок). Усі члени ради у папці отримали і „фірмову” ручку з написом „Thanks so much”.

Дізнаємося про те, що в Небрасці починають вивчати економіку вже в початковій школі, а в 10-му класі – це обов’язковий предмет для всіх школярів. Причому вони вчать вчителів усіх предметів (історії, географії і т. ін.), як навчати дітей під час вивчення цих предметів елементами економіки. Тобто економічна освіта не „скинута” як окремий предмет на одного вчителя, вона „пронизує” увесь освітній процес сучасної школи. Таким чином відбувається інтеграція економічних знань в інші навчальні дисципліни (математику, соціальні науки, англійську мову, мистецтво тощо).

Усе побачене переконує нас у нагальній потребі створити ради з економічної освіти на рівні кожної області в Україні.

N.G.O.

Ми змогли побачити роботу неурядових організацій в дії, коли побували на конференції вчителів соціальних дисциплін (вона була в Zoo) чи відвідали щорічні збори Ради з економічної освіти штату Небраска.

Американці з „молоком матері” засвоюють істину: участь у житті демократичного суспільства передбачає добровільну активність у роботі неурядових організацій та волонтерство (постійно читаєш на стендах у школі чи в студентській газеті: „Потрібні волонтери!”).

Периферійні столиці

Американсько-канадсько-австралійська традиція влаштовувати столиці у невеличких містах продовжується і на рівні штату. У Небрасці столиця – невеличке місто Лінкольн, у якому мешкає всього 128 тисяч людей. На фоні затишного, спокійного міста з невисокими будівлями (ніяких хмарочосів!) особливо велично постає символ влади – Капітолій. Мабуть, і влада в таких містах почуває себе затишно і в чомусь ближче до „одноповерхової” Америки. До того ж „периферійність” столиці ліквідує поділ країни на столицю, у якій зосереджено все, і провінцію, яка приречена бути аутсайдером. Практику створення „провінційних столиць” почали переймати й інші країни (Бразилія порівняно недавно, а Казахстан зовсім нещодавно теж перенесли свої столиці із мегаполісів).

Це діаметрально протилежний нашому підхід, який яскраво контрастує з типовим радянським ставленням до столиці як „вітрини соціалізму” чи „срязкового комуністичного міста”? Згадайте, як ще 15 років тому їхали до Москви за взуттям та ковбасою, як там встановлювали обмеження у прописці і т. ін. На жаль, і в умовах незалежної України між столичним Києвом та нестоличною Україною досі існує і поглиблюється ціла прірва. Ця бідна й дика Україна Києву просто не потрібна. Київ живе іншим життям.

Ми в Америці:

- заподадливий смішок і „телячий екстаз” з найменшого приводу і без приводу;
- роль „сирітки” та бажання поплакатися (ми бідні і нещасні, тому будемо канючити, щоб, може, щось дали);
- елементарна дикість (можемо злити в пластикову пляшку дармову випивку на „happy hours” в готелі і йти з нею на балет, щоб „бухати” там прямо в залі);

- „second hand” як орієнтація шопінгу;
- бажання з „цепу зірватися” під час відрядження;
- за незначним винятком, низький рівень володіння англійською мовою, навіть учителів англійської мов;
- безцеремонність, яка доходить до відкритого „свинства” (коли американці бачать камеру чи фотоапарат, вони або зупиняться або нахилияться, щоб не заважати. Наші ж пруть буром, напролом, не зважаючи ні на кого й ні на що);
- „стадний інстинкт” (ходити разом, купувати однаковий одяг, цькувати „білих ворон”...);
- ЖАБОДАВСТВО (ми якось і тут не можемо „аплодувати” чужому успіхові, як це роблять американці).

Звичайно, не у всіх проявляються такі риси, але інтелігентні люди не настільки помітні, як ті 20-30%, що створюють нам імідж варварів.

Ще одна загадка природи: чому в людини, яка цілком нормально розмовляє українською, відразу змінюється тембр голосу і вираз обличчя, як тільки вона починає говорити англійською?

16.10.2002 — Шок для Мері Лінн у студентській їдальні

Бачили б ви обличчя американців, які з подивом споглядали дві гори їжі у двох величезних тарілках, миску супу та кілька тістечок, які нагребла одна із наших учасниць семінару. Оскільки така кількість провізії була на десятох, з'їсти її вона не змогла, але ж „понадкусювала”. При всій своїй делікатності, Мері Лінн спочатку втратила дар мови, а потім почала говорити, що в США багато студентів захоплюється дієтами... Так, американська система організації харчування (плати 5 \$ і їж скільки хочеш) нам явно не підходить.

Особистість!

Ніхто не повинен знати твій результат з тестування чи з контрольної роботи. У кожного учня є свій кодовий номер, який відомий тільки йому. Результати вивішують лише із зазначенням кодів.

На весь навчальний рік розписується алгоритм дій учня при вивченні того чи іншого предмета. Він знає все: які теми будуть вивчатися, які домашні завдання та творчі роботи він буде виконувати... Усе заздалегідь сплановано і передбачено. Хочеш – роби наперед, це твій вибір. Окрім цього, існує гнучка система занять та розклад, який підлаштовується під учня, а не навпаки.

Обмеження свободи як найвища міра покарання, або „карцер” по-американськи

Нам показали кімнату в американській школі, у якій під наглядом учителя „відсиджують” по кілька годин порушники дисципліни.

Це звичайна кімната, у якій вони можуть робити домашні завдання чи щось почитати, але сам факт, що ти зараз обмежений у свободі пересування, і є найбільшим покаранням.

Тільки факти

- У Крейтон-університеті біля входу до будь-якої аудиторії вказується, на скільки місць вона розрахована.
- Вибір страв у шкільній їдальні Millard West High School надзвичайно широкий (більше сотні найменувань продуктів, які ти сам маєш комбінувати у будь-яких варіантах).
- У приватній початковій школі плата за навчання досягає 10 тисяч \$ за рік.

17.10.2002 – Maillard West High School, Omaha, Nebraska

- Грандіозне приміщення і чудові умови для навчання.
- Просто так ходити коридором під час уроку неможливо (щоб вийти з класу, наприклад, в туалет, потрібно взяти письмовий дозвіл).
- Відвідання таких заходів, як шкільний бал, може бути платним.
- Усі учні мають ID (учнівський квиток у вигляді пластикової картки).

Офіцер поліції

У школі постійно працює офіцер поліції (до обов'язків шкільного офіцера поліції входить реалізація двох основних завдань: встановлення дружніх контактів з учнями і їхніми батьками та забезпечення дотримання законності на території школи).

Діти його вважають другом, з яким можна поговорити про проблеми з ровесниками чи батьками, дізнатися, як поводитися, коли тебе арештовують тощо.

Таким чином шкільний поліцейський виступає і в ролі консультанта, який дає і юридичні поради. Його можуть запрошувати і на урок з правознавства, як „ресурсного” офіцера, який допомагає вести урок. Як розповідає офіцер, навіть ті три учні, яких він заарештував за весь минулий навчальний рік, на нього не ображаються, бо вони знали, на що йшли, а він виконав свою роботу. Єдиний арешт у цьому році пов'язаний зі спробою продати наркотики. Хоч безпосереднім начальником офіцера є шериф, він працює виключно на школу.

„Базарна площа”

Приміщення цієї школи, як і багатьох інших (те ж саме я бачив півроку тому і в новітній будівлі Монтезорі – коледжу в Амстердамі), збудоване за останнім словом освітнього дизайну і своєрідної архітектурної моди, в основу якої покладено концепцію „базарної площі”. Обов'язково створюється великий простір для комунікації всіх учнів,

де вони щодня зустрічаються, „змішуються”, долають бар’єри у спілкуванні... Так прагнуть створити загальношкільний соціум.

Вражає і кількість інформаційних моніторів у школі (їх десятки), які дають можливість бути в курсі всіх шкільних подій. Звичайно, є і шкільна газета. Таким чином створюється інформаційне середовище, яке теж допомагає появі відчуття особистої причетності до життя колективу, підтримується те, що вони називають „шкільним духом”, культивується спільна зацікавленість у тих чи інших напрямках роботи (наприклад, ми бачили загальний ажіотаж у підготовці до традиційного шкільного осіннього балу).

У Millard High School, як і в усіх школах, в найбільш помітному місці „базарної площі” знаходяться стенди: „Місія школи”, „Ми віримо”, „Склад ради освіти”.

Нагороди

У США є відзнаки для шкіл. Так, Millard West High School минулого навчального року отримала „Blue Ribbon Award”, спеціальну відзнаку Департаменту освіти США (єдина зі шкіл Небраски). Нагорода у вигляді прапора вручається на спеціальній церемонії у Вашингтоні (потім цю подію святкують у школі). У США є маса відзнак для учнів та вчителів, які вручаються для заохочування будь-якої активності (від спорту до дебатів). Відзнаки виставляються у спеціальних нішах вздовж коридорів шкіл (дощечки, статуетки, спікерські молотки, прапори, значки тощо). В Америці є ціла індустрія з виробництва цих відзнак.

Директор

Характеризуючи роботу директора, його заступники підкреслюють, що він є членом багатьох організацій, їздить по всьому світові і має хороше бачення перспективи.

Урок права

Учитель пропонує учням спочатку перелічити всі види діяльності, які вони виконують щодня: їдуть до школи, вигулюють собаку... а потім з’ясовують, як регулюються ті чи інші види діяльності з правової точки зору (правила дорожнього руху, правила вигулу собак і т. ін.). Це і є streetlaw – практичне право.

Ще один прийом: учитель роздає учням листки з годинником, на якому позначено час, кожен шукає собі партнера з таким же часом. І так 12 разів упродовж семестру вони матимуть 12 різних партнерів для роботи в парі.

17.10.2002 – Економічний форум, чи похід у ресторан? (Розклад роботи форуму спрямований на те, щоб поєднувати „приємне з корисним”)

1. Доповідь та Q-A (запитання–відповіді).
2. Коктейль.
3. Ще одна доповідь та Q-A (запитання–відповіді) „на закуску”.
4. Вечеря.

Суть почутого на форумі зводиться до висновку: у штаті Небраска підйом економіки спостерігається у містах Омаха та Лінкольн, а сільські регіони переживають складні часи. По суті обговорюють проблеми, які характерні і для нашої сільськогосподарської області, але в нас вони „у квадрати”.

„Размышления у парадного подъезда” американської школи наших учителів

– Ну що, „за державу обидно”?

– Не скільки „обидно за державу”, скільки образливо за нас і наших дітей, які далеко не дурніші, але вчаться в умовах кам’яного віку в освіті? Чому навіть їхні „бовдури” мають все необхідне і навіть більше, ніж необхідно для навчання, а ми не можемо і свої таланти забезпечити найелементарнішими умовами для здобуття сучасної освіти?!!!

18.10.2002 – Elk Horn Community school, штат Айова

- У сільській школі на 300 учнів (у містечках навколо живе 2 тисячі людей) є дві спортивні зали (одну добудували нещодавно, витративши близько 3 мільйонів \$).

- Цей навчальний заклад є нетиповим для США об’єднанням двох шкіл – старшої і початкової. Тут є супервайзер, який вирішує фінансові питання та контактує з громадськістю, і два директори, які організовують навчальний процес.

- Школа автоматично щороку отримує 4,7 тисяч \$ на одного учня від штату. Якщо потребує більше, її дофінансовують з місцевого бюджету.

- Діє єдина освітня телекомунікаційна система штату Айова (у кожній школі штату є спеціальний клас з відеокамерами і моніторами, який дає можливість дистанційного керування відвідування уроків у будь-якій школі штату).

- Зарплата вчителя 32 тисячі \$ у рік, супервайзер отримує 80 тисяч \$.

- Реалізація ідеї „прозорості” в архітектурі школи (скляні стіни класів та кабінетів). Найбільше нас здивував зовсім прозорий кабінет супервайзера і секретаря.

- Фантастичний рівень комп’ютеризації (1 комп’ютер – 3 учні).

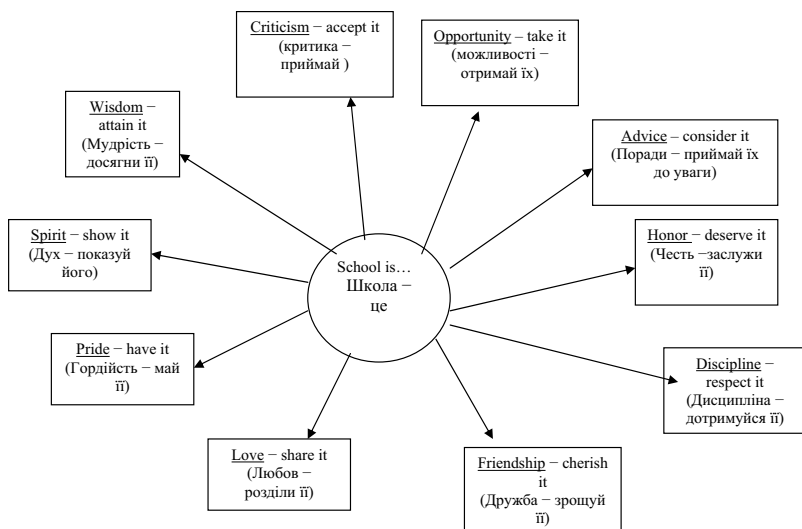
- Є кімнати для індивідуальної роботи з відстаючими учнями та учнями з особливими потребами.

Комуна (місцева громада) обирає шкільну раду на три роки. Шкільна рада наймає суперінтенданта, а той підбирає директорів шкіл та вчителів (є спеціальна форма для щорічної оцінки роботи суперінтенданта членами шкільної ради).

Із написів на стінах класів:

You never get a second chance to make a good first impressions.

(У тебе ніколи не буде другого шансу справити хороше перше враження).

One voice can make a song. One life can change the world. (Один голос може „зробити” пісню. Одне життя може змінити світ.)

Be yourself. You're the only one who can do it right. (Будь собою. Ти єдиний, хто може зробити це правильно.)

“Світлофор” на дверях класів початкової школи

Виходити з класу можна тільки по одному хлопчикові чи дівчинці. На дверях висять на вірвочках знаки один бік червоний, інший зелений. Коли виходиш, перевертаєш із зеленого на червоний. Увійшов – знову поверни „світлофор”.

Є ідея!

Інформація про домашнє завдання для відсутніх на уроці складається у спеціальному місці кабінету класу. Якщо учень відсутній, учитель

заповнює спеціальний листок, у якому вказується його прізвище, дата пропущеного уроку і домашнє завдання. Учень (чи його батьки) сам повинен взяти це повідомлення. Це вже його відповідальність, тож при такій системі учень не має підстав сказати: мене не було на уроці, я не знав, яке домашнє завдання.

19.10.2002 — Ельк Горн: село і люди

- Село (вони його називають містом) населяє всього 700 мешканців, переважно вихідці Данії. Поруч є ще одне датсько-американське поселення.

- Щоб бути унікальними, вони придбали в Данії справжній млин XIX століття, перевезли його в Америку і зробили символом свого поселення. Це коштувало 33 тисячі \$. Млин став місцевою туристичною Меккою (сюди водять екскурсії, у ньому зробили музейний магазин із сувенірами, одягом і навіть їжею з Данії).

- Датську мову в школі не вивчають (відбулась американізація поселення), але всюди розвішені датські прапори, є музей датських емігрантів, датський млин, „бабусин будинок“, місцевий ресторан з датськими стравами на сніданок... Вони – американці, але з датським колоритом.

- Сільський музей датських емігрантів оснащений за останнім словом музейної моди і техніки (є автоматичні двері, заїзд для інвалідів, ліфт і т. ін.). Є дитячий куток, мініатюрна церква, сувенірний магазин і навіть дослідницький центр, у якому можна відстежити своє генеалогічне дерево.

- У селі два басейни, два парки, дві церкви, автозаправка, магазини, будинок для людей похилого віку, ідеальні дороги, будинки з картинки і супер-школа.

- У будинку нашого господаря, який пригрів нас на ночівлю, є дві ванни, сучасний комп'ютер, стильні меблі... Так як він директор будинку для людей похилого віку, плата за будинок є символічною. Живуть удвох із дружиною, мають два автомобілі, собаку далматинця...

- Є волонтери, які приходять у будинок для людей похилого віку, сюди ж із концертами заходять і школярі. Ветерани ж, у свою чергу, приходять до школи розказати про Данію, переселення, Другу світову війну тощо.

Шкільний автобус

Коли він зупиняється, збоку автобуса відкривається знак „Стоп“, і усі автомобілі з обох боків дороги зупиняються на узбіччі, доки він не поїде далі. Безпека дітей гарантується ще й тим, що автобус особли-

вої форми, як правило, жовтого кольору, щоб усі відразу реагували: „Обережно, діти!“.

21.10.2002 — Візит до Conestoga Elementary School (школи із чорним відтінком)

- Як „характер человека познается по мелочам“, так і атмосфера школи складається з дрібниць. Я переконався, що в цій школі дійсно існує „дитиноцентрований освітній простір“ тільки тоді, коли її директор зупинилася разом із нами біля дверей, щоб пропустити дітей, які йшли коридором (у нас, як правило, зупинили б клас, щоб діти пропустили гостей школи).

- Школа у „бідному“ афроамериканському кварталі Омахи, але рівень технічного оснащення нічим не відрізняється від „білих шкіл“.

- Школа – лідер у комп'ютерних технологіях навчання. Є спеціальна посада для ведення такої роботи, виділяється грант на придбання техніки...

- Уже в початковій школі дітей вчать економіці та бізнесу. Є своя учнівська компанія, своя шкільна „валюта“...

- Цікава модель одномісної парти (стіл і стілець разом, під стільцем поличка для сумки, під кришкою стола – контейнер для книжок та приладдя...)

- Малесенькі класи (до 15-ти учнів).

- Спеціальні програми підтримки для тих, у кого англійська є другою мовою, і тих, хто має проблеми фізіологічного чи ментального характеру. Наприклад, у них теж є логопед.

- Невимушена атмосфера на уроці, наприклад, учитель може сидіти разом із учнями на підлозі.

21.10.2002 — Засідання ради з питань освіти шкільного округу м. Омаха

- Привітання дітей перед початком засідання нагадує нам традиції для радянської школи: „монтаж“ у виконанні юних „піонерів“ середнього Заходу.

- 9 членів ради голосують персонально шляхом „переклички“ (кажуть „Я“).

- Рішення приймаються одноголосно, але нам пояснили, що гарячі дискусії проходять до засідання.

- Домінанта громадського органу управління освітою підкреслена навіть в оформленні центрального офісу шкільного округу (на почесному місці портрети членів ради, портрети голів ради за минулі роки та ін.).

• „Дитиноцетризм” у дизайні коридорів офісу суперінтенданта та шкільної ради.

22.10.2002 — День студента для старшокурсників Академії фінансів UNO

- учать як влаштовуватися на першу роботу (пройти інтерв'ю і т. ін.).
- демонструють, як проводити „ice breaker” (гру, яка дозволяє перезнайтися, здолати бар'єри).

Зустріч із віце-канцлером університету Дереком Хофсоном

Інформація для роздумів:

• Одна з проблем освіти – наплив іноземців, діти яких не знають англійської (особливо іспаномовних).

• Університету Небраска в Омасі 94 роки. Це державний університет, який більше 50% фінансування отримує із державного бюджету (плата за навчання тут порівняно невелика: близько 2500 \$ на рік).

• У сільських районах є проблема з учителями науки та іноземних мов, але, наприклад, в Айові ми бачили клас для дистанційного навчання, тож техніка допомагає вирішити цю проблему в масштабах штату, діти у будь-якому випадку не залишаться без уроків з того чи іншого предмета.

• На різних факультетах університету є більше 1 тисячі зарубіжних студентів.

Вивчення іноземних мов у США

Чому, наприклад, в Америці є інтерес до вивчення японської мови? Це конкурент і діловий партнер. До того ж японський уряд має гроші для того, щоб стимулювати цей процес.

Коли СРСР був могутньою державою, теж була вагома мотивація до вивчення російської мови, як мови сильного конкурента за гегемонію в світі. Зараз російська мова втратила свою привабливість для вивчення. Іспанську ж мову вони змушені вивчати, бо „іспаномовне море” поступово накочується на північну Америку, і їм необхідно якось реагувати на виклик „іспанізації” США.

23.10.2002 – Зустріч зі студентами UNO

Головна ідея, яку прагнуть донести студентам викладачі: „Ви майбутні лідери нації, від вас залежить, яким буде світ. Учїться бути лідерами, учїться бути толерантними”.

В університеті Небраски під час дня випускника школи нам показали діючу комп'ютерну систему тестування з дистанційними пультами (діти натискають номер питання на пультах, схожих на дистанційки телевізорів). Це дуже швидкий спосіб провести змагання і визначити його переможця.

24.10.2002 – Пошук снайпера

Головна тема усіх випусків новин упродовж цього місяця – пошук серійного снайпера, який із жовтня тероризує Вашингтон та його околиці (він уже вбив десяток людей). Добре, що ми звідти поїхали до Омахи 4 жовтня. Сьогодні вранці нарешті повідомили про арешт одного з підозрюваних, можливо, тепер „епопея” з пошуком і психоз навколо цього закінчиться.

Візит до Crestidge International Magnet School (початкова школа)

- Всюди висять глобуси, є експозиція з сувенірами з різних країн світу, на порозі лежить килим-карта світу...

- Є „занурення” у той чи інший предмет, коли його вивчають по кілька годин.

- Це школа-магніт для дітей різних національностей, у якій організовують „міжнародну активність” з тим, щоб створювати різноманітність, учити жити разом з представниками різних національностей, учити і співпрацювати...

- На уроці в 1 класі ми побачили маму-волонтерку, яка прийшла допомагати вчителю проводити урок малювання (роздає папір, фло-мастери, збирає учнівські роботи, прибирає розлитий клей тощо).

- На 327 учнів у школі працює 50 учителів. Кількість учнів у класі від 14 до 23-х (середня кількість учнів у класі – 20). Є персонал підтримки (учителі, які ведуть індивідуальні заняття з читання тощо).

- Вчителі цієї школи сповідують ідеї глобальної освіти („global study”).

- Оформлення класів та коридорів має „інтернаціональний колорит” (прапори різних країн, постери, стенди, малюнки дітей).

- У кожному класі є боксики з поробками дітей.

- День ООН.

Учні готували короткі розповіді про створення ООН, скомпонували спільну „стрічку миру”, окремі частини якої робили в класах. Кожна ланка стрічки має напис із побажанням миру, який відображає головну ідею „ланцюга єднання” – вчитися жити разом попри різницю в національному походженні, релігії тощо. У повітряні кульки діти поклали стрічки з написом „Let peace fly” (хай летить мир), власним побажанням і адресою школи на звороті. Це дійсно блискуче завершення свята: діти надувають 400 повітряних кульок, у які вкладають побажання миру (нас теж попросили написати свої побажання), а потім запускають у повітря.

- Прихід гостей педагога школи теж використали для „глобальної освіти” дітей (ми давали бліц-інтерв’ю у класах).

Написи на стінах класів та в учительській:

„Твоя мама тут не працює, прибирай за собою сам”.

„Розум як парашут, краще працює, коли він відкритий”.

„Якщо ми не моделюємо те, чому вчимо, ми вчимо зовсім іншому”
(If we don't model what we teach, we are teaching something else).

„Якщо ти робиш те, що ти завжди робиш, ти будеш там, де ти є завжди”
(When you do what you've always done, you'll be where you've always been).

• Творче завдання в 1 класі: „Якби я був жучком, то б хотів мати ... лапок, ... очей, вони були б такого кольору...” (так не тільки розвивається фантазія, а й мимоволі діти вчаться рахувати, розрізняти кольори, малювати, клеїти тощо). Вони спочатку пишуть на листі „параметри” жучка, а потім малюють його.

• Багатофункціональність шкільних приміщень (спортивна зала є одночасно і актовою залогою, і їдальнею).

Дрібні деталі в роботі вчителя початкової школи

Один учень вирішує приклади, пишучи на плівці вимкненого кодоскопа, інші – в зошитах. Потім кодоскоп вмикають і перевіряють, як виконали завдання. Хто зробив приклад – встає.

Учитель запитує учня, який увесь час тягне руку: це справді хороше запитання?!

„Білий сніг на зеленому листі”

А 23-24 жовтня в Омасі почалась справжня зима з морозом і снігом. Такого тут не було з 1908 року.

25.10.2002 – Американські музеї

• У приміщеннях музеїв (чи то переобладнаний під музей залізничний вокзал, чи будинок генерала Крука) можуть проходити різні урочистості, наприклад, весілля. Так вони заробляють додаткові кошти.

• Музеї мають спеціальні програми і спеціально обладнані класні кімнати (деякі з них у ретро-стилі) для навчання школярів. Щоправда, багато наших сучасних класів є для них „музейними” реліквіями.

• Оригінальність у реалізації тих чи інших ідей.

– Як вшанувати земляка-президента? (Джеральд Форд родом із Небраски)

Посадити алею троянд на місці будинку, де він колись народився, зробити арку і спеціальний будиночок-стенд (натискай кнопку і слухай його голос).

26.10.2002 – Аеропорт Омаха. Лечу до Вашингтона

Я прибув у США не як усі (з Японії і запізнившись на 4 дні) і їду не як усі – за 20 днів до закінчення програми. Але іншого варіанту бути не

може, серйозно захворів мій син Артем і, сподіваюсь, моя присутність вдома допоможе йому стати на ноги. Позитивні емоції йому зараз вкрай потрібні.

Деякі з моїх колег були здивовані, що працівники America council за один день вирішили всі питання з відправленням мене назад в Україну. Це Америка, тут розуміють, що таке гуманізм, і у таких ситуаціях значно легше знайти співчуття і бажання допомогти від „чужих”, ніж просто добре слово від „своїх”.

Thank you, America!

До речі, до аеропорту мене віз „Happy cab” (назва таксі).

Глобальне село

Ще раз пересвідчуюся, що світ дуже тісний. Поруч зі мною в літаку з Омахи на Вашингтон летить Мішель Велч Гаррен, яка зараз працює в America Council, а до цього працювала півроку в Кіровограді. Вона знає добровольця, Елоїку Фостер, яка два роки працювала в моїй гімназії, навіть була в неї на весіллі.

„Я вам не скажу про всю Одесу...”

25 днів у США достатньо для того, щоб зануритись у їх освітню реальність.

Я не знаю ситуації в освіті в усіх 50-ти штатах, але побачив на власні очі, що у штатах Вірджинія, Небраска та Айова з освітою все гаразд.

Проблеми є й тут, але „нам би їхні проблеми”. Ми і маємо схожі проблеми з низькою мотивацією чи неадекватною поведінкою частини учнів... Ці проблеми важко вирішувати у США і в Україні. Нам би їхні можливості (інтелектуальні, матеріальні, організаційні) для вирішення цих проблем. Але якби нам тільки ці проблеми, ми б концентрувалися на їхньому вирішенні, та в нас є проблеми, які навіть уявити не може американський учитель чи директор школи.

В Америці є головне, що дозволяє успішно вирішувати будь-які проблеми – підтримуюче освіту, відповідальне суспільство і місцеві громади. Ніхто підлітку пляшку пива не продасть, ніхто „чорнуху” на TV екран не допустить...

Навпаки, тут не тільки у великих містах, а й у невеличких „селах” та містечках реально існує розвиваюче освітнє середовище, яке починається з „сільського” музею і розширюється до глобальних масштабів завдяки Інтернету, який є і в кожній сільській школі, і, як правило, у кожній власній оселі.

Сама система управління освітою через шкільні ради стимулює громадськість до реальної участі у вирішенні всіх проблем організації

шкільництва в даному шкільному районі. Усе це множить на волонтерство, яке в американців „у крові”.

27.10.2002 – Я лечу, я лечу...

У Європі вже новий день, майже перша година ночі. Я весь день лечу і їм, лечу і їм... Відразу перевів годинника у момент старту у Вашингтоні, хочу швидше звикнути до європейського часу.

Які молодці американці, вони підійшли до ситуації надзвичайно чуйно і по-діловому, вони не тільки миттєво вирішили всі питання з моїм достроковим вильотом, а й навіть запитали, чи є гроші на таксі, щоб переїхати з одного аеропорту у Вашингтоні в інший. Це задоволення коштувало 50\$, які, на мій подив, повернули в Київському офісі America Councils.

Ніколи не забуду тост Мішель за здоров'я сина в літаку з Омахи у Вашингтон (подавали шампанське з полуницями) та напутнє слово Мері Лінн („Ми будемо молитися за видужання сина”), які контрастували з тим, як деякі мої українські колеги кидали репліки: „Так це ж вам доведеться повертати частину стипендії?!” Знову мимоволі думаєш, якими є ми і які вони. На жаль, і в цьому випадку порівняння не на нашу користь.

27.10.2002 – Атлантика

„Кому шо, а курці просо...”

Складається враження, що деякі українські учасники програми приїхали, щоб пробігати шість тижнів по сейлах, а після приїзду затоварити всі лавки у містечку, де вони проживають... Це теж цікаве і корисне заняття, але воно зовсім не стосується „громадянської освіти”. Цим людям слід було шукати якусь програму підтримки малого бізнесу. Звичайно, у них є мотивація до „шари”, але чому „сплять” і не беруть участь у конкурсному відборі ті, кому це дійсно потрібно?!

Були й ті, хто приїхав, щоб наїстися на „всю оставшуюся жизнь” або якось „вискочити” заміж хоч за поганенького, але американця...

Щось негаразд із системою відбору, якщо такі „кадри” успішно „просочуються” до освітніх програм.

27.10.2002 – 7.30 ранку за середньоєвропейським часом. YЄ\$!

Я вже в Німеччині вчетверте за 2002 рік. Боже, як фантастично виглядає нічний Франкфурт з борту літака (башта, хмарочоси, вулична ілюмінація – море вогнів)!

У польоті прочитав статтю з журналу „Midwest express magazine” (sept/oct, 2002) про проблеми електронної грамотності, Е-навчання та про пов'язані з цим питання фінансового забезпечення школи. Цей журнал був на борту літака компанії „Midwest express”, яким я летів

із Омахи до Вашингтона. Ось так і слід просвіщати „пересічних громадян”, ненав’язливо „занурювати” у шкільні проблеми тих, хто має гроші на авіаперельоти!

В аеропорту Франкфурта побачив рекламу одного з банків у вигляді напису: „Y€\$!” Усі три мої цьогорічні освітні подорожі якраз і вписуються в аббревіатуру Y€\$ (Японія, Нідерланди, США).

Так у США в мене народилася ідея назвати цикл занять з порівняльної педагогіки – „Шкільна освіта Японії, Західної Європи та США” – короткою назвою, яка складатиметься з умовних позначень грошових одиниць цих країн – „Y€\$!”

Абревіатура „Y€\$!” найбільш влучно характеризує зміст того, що я хочу сказати, бо, по-перше, я прагнув підходити з оптимістичною гіпотезою до „чужої грамоти”, сам для себе сказав „так” японській, західноєвропейській та американській освіті з тим, щоб навчитись у японців, американців чи голландців, як не втратити Україну. У вивченні закордонних освітніх систем „позиція”, яка зводиться до заперечення і несприйняття іншої освітньої реальності („ні”), не підходить, бо „на нет и суда нет”;

по-друге, дійсно наші зарубіжні колеги мають усі підстави, щоб вигукнути „Yes!” з огляду на колосальні досягнення, особливо останнього десятиліття (чого, на жаль, не скажеш про нашу освіту);

по-третє, умовні позначення грошових одиниць продвинутих країн доречні, бо гроші є чарівником №1 всюди, і у сфері освіти також...

„Y€\$!”, адже, як це не прикро, сучасна освіта стала привілеєм багатих націй, в освіті якщо не все, то багато чого вирішують гроші, принаймні, це справедливо стосовно новітніх технологій.

27.10.2002 – 14.00 за київським часом. Я в Україні

Це моя країна, і нікуди мені від неї не втекти...

м.Кіровоград

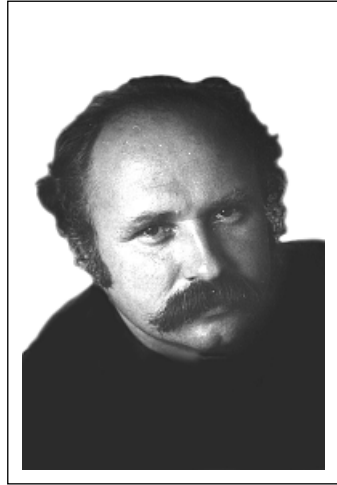

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА

Микола ШОСТАК

Народився на Полтавщині. Закінчив Київський інститут іноземних мов. Близько тридцяти років працює в журналістиці. Автор п'яти поетичних книг, численних перекладів і публіцистичних виступів у пресі, лауреат журналістської премії "Незалежність", член Національної спілки письменників України.

Живе і працює в м. Борисполі на Київщині.

НА ЦІЛИЙ СВІТ МЕНІ ЩЕМИТЬ ЦЯ МИТЬ

Ще свігами моїми
не танули весни,
і великого сну
не діждуся ніяк.
За Сулою стою,
за Дніпром мої весла
і мій човен у небі,
наче місяця знак.

Тільки де ти стоїш?
Де ти гинеш, затята,
твої ноги в траві
загубили сліди.
Пахне ніч по тобі,
пахне м'ятою м'ята,
і не мовить ніхто,
і не чути: іди.

Там, у корені осені,
де кора і карась...
жолуді і луска,
все це наше й моє...
Глянь: літак
павутину у небі снує
та на осінь верта
володіння своє.

Там твої
забіліли сліди.
З кухля п'є
наш ранковий туман,
залишивши цей спогад.
І слово: іди
і нічого ніде
ні отут,
ні отам.

Ще мить, ще мить і ти вже не моя,
тебе несе розлуки течія.
А берег пам'яті туманами димить.
Ще мить, ще мить...

Земля гримить
в липневих стиглих грозах,
вже перше яблуко голубиться до рук,
та я ще там, межи п'яних розлук,
де п'ють зі мною весну сині лози.

Ще мить, ще мить...
І ти вже, як в диму.
Твій човен там, за Удаєм,
в лататті;
і білі чайки,
наче сніг лапатий,
сідають з криком на твою корму.
Ще мить, ще мить...
На цілий світ
мені щемить
ця мить.

У цьому озері
нехитрім
карась у вершу
загляда.
І вершить справу
свою хитру –
хай скаже слово –
не суддя.
А судді хто? –
одвічне клином –
це запитання
зависа?
У світ гукаю –
явір хлипа,
і підпирає небеса.
Отак і нам
оця ідилія
на душу ляже.
Пригорта
й мене милує
біля лілія,
та тільки чомусь
не спита.
Чи я потрібен
цьому хаосу,
чи в цьому весь
народу сенс.
А ти все охаєш
і хаєш,
і губиш свій
останній стрес.

У краю Чубинського,
де вишневим цвітом
занесло Горянську,
на краєчку літа
замело,
затихло, вечором запахло...
і вухатий заєць
аж підвівсь

на лапах, –
заглядає в хату...
заглядає в ліс...
Тільки – де він?
Хто його приніс –
осюди до міста,
осюди між хати,
де Горянська вулиця
пахне цвітом м'яти...
Де Горянська вулиця
пахне чебрецем, –
тільки хто це?
Хто повірить
в це...
Сокирки й любисток
та ще й паничі,
матіола пахне
зіркою вночі.
Оце й все...
Та й годі...
Оце й все –
на ніч...
Тільки – де він?
Хто ж це,
хто його приніс?..
Хто його настояв
на цих травах неба –
УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО
проситься до тебе, –
УКРАЇНСЬКА КАЗКА
із-під віч
сія –
то хіба не звідси
доленька твоя!

Те
да се, –
і вся розмова...
Наче все було
як є.

Тільки поглядом
до слова,
тільки думкою –
до болю –
все на світі
повертає на своє.
Те
да се, –
і вся розмова –
тихим спогадом сія.
Загубилася підкова,
тих років
справдешнє слово
вже мене не осія.
А воно було справдешнє?
Чи лиш тині течія,
переслідує сердешне
своє слово – меч і я.
Це щоб вирубать довіку,
не знайти й коріння суть.
А мені – сказати світу
словом матері узуть
наш великий добрий люде,
ти зберіг навіки те,
що ніколи не загине,
світ його не замете!

Сьогодні сніг іде,
вкриває
тихо свіжу землю.
Цей день ідилію пряде –
усе це наше я приємлю.

Та в чому річ,
та в чому річ –
душа забилася
незвично,
що рік минув і йде навстріч
до тебе літепло
одвічне.

Не мовим слів.
Бо їх нема, –
немає в серці супокою...
А сніг іде... І хтось притьма
так поспішає за тобою.
Я оглядаюся назад.
Душі ніде...
Не видно землю.
Сьогодні сніг пішов...
Іде,
і цю ідилію приємлю.

Отим ти ходиш
споришем,
що біля хати,
наче м'ята,
на все село
така духмяна
і невідомо
чия хата.
Ота береза і той в'яз,
що підпирає
небо наше,
де в пучки
пісню жайвір
в'яже.
Чия ж то пісня,
доле наша?!
Ота бджола
і той лежак –
бджолина хата
на осонні, –
і сум,
і літо,
і будяк
й давно забуті –
білі коні...
Проходить все...
ті болі,
й жалі
крізь м'яту,

жайвора
і хату.
Крізь пісню
співано-крилату.
Де ж наша доля,
земле-мати!

Нашіптуй травами
мене,
горнися
перекотиполем.
Бо швидко втома
промайне
й присяде в хаті і навколо.
Не порятує дощ і дим,
що стеле з Удаю, –
з-за річчя.
Коли ще буду молодим,
якщо не зараз – то навіщо?
А так? Немовлені слова,
вони настояні
на плесі.
І чути, як росте трава,
аж хмари мружать
в піднебессі.
Нашіптуй!

Дихай!

Не мовчи!

Горнися
травами
і плесом...
Де

тіні

стигнуть

уночі,
де
ми
між тінями
і часом.

На спогади мені лиши
лиш
одкровення губ твоїх молитву.
І більш мені
нічого не кажи,
і не пиши,
і не боли... Коли б ту
я знову зустрів
на дива див
негадано-неждано
поміж нами
я б ту стежину не сходив,
не перебрів
дощами.
Та все ж цей спогад,
гріє він мені, –
дає отак простерти крила
за ледь почуте слово
«ні!»,
за ці слова «колись любила...»
А як же спогад,
одкровення губ...
За що мені так зневажати...
за все, що мовлене до згуб –
любити – значить
вік чекати!..

БІЛИЙ БЕЗ

Чорна шибка.
Дальня свічка до небес.
І на тлі екрану
білим горить без.
Тільки колір ночі,
тільки свічки даль,
запаху не чути –
біла твоя шаль.
(Це старезне слово
звідки я почув?)
Вкрила тобі плечі
і зорі
свічу.
Висне тужна пісня,

висне до небес,
а на тлі екрану
білим горить без.
Чорна шибка.
Дальня свічка,
наче грудка,
 рінь.
Темна крапля
в білу світить
 тінь.
А на тлі екрану
до небес
білим та по чорному
білий горить
 без.

Ах,
 готика неспита
осіннього крила...
Ця осінь
 трохи дика,
іще не доросла –
 до тих далеких осеней,
 до схилів,
 до небес,
до наших душ
 невселених,
де любимо себе.
І тільки так!..
 І тільки –
не віримо в любов...
А що це, врешті, змінить, –
скажи мені... Агов!..
 Не чую я,
 не відаю,
 не вірю, не люблю...
 І звідки це повідано –
 із мрії чи жалю?..
Ось так – ми більше маримо,
не вірячи в любов...
Давай відчует марево
й повіримо... Агов!..

м. Бориспіль на Київщині.

Федеріко Гарсія ЛОРКА

СЕРЕДМІСЯЧЧЯ

Місяць подибав по воду,
Небо яке незворушне,
Річка струснула дрімоту,
Бо і вночі невмируща.

А молодесенька жабка
В люстерко все милувалась,
Хмарка здригнулась, бурлака,
Місяця хруснув рогалик.

ЯКЩО МОЇ РУКИ ЗМОЖУТЬ ОПАСТИ

Я ім'я вимовляю твоє,
Коли ночі страшні вороні,
Коли місяць-удав зорі п'є,
І діброви вгамовує ніч.
Я від пристрасті дзвінко-лункий,
А мій ворог – ровесник Землі,
Мій годинник терзає роки,
Рве рубців століть нитки гнилі.

ЖИТТЯ ПІД СЕРПАНКОМ СМЕРТІ

Більшість запропонованих читачеві перекладів творів іспанського поета Федеріко Гарсія Лорки навряд чи хтось раніше робив. Тим більше українською.

До якої б грані драматичного поетового світу не дотикався раніше читач, проте запропоновані речі доводять, що внутрішній світ автора, все його життя були не драматичні, а скорботні, потойбічні. Усі без винятку його твори повиті, як саваном, студеним подихом смерті. Чому він так бачив світ екзотичної Іспанії, країни фламенко, кориди; місця, де навіть „ніч лавром та лимоном духмяніє“, де сплелись духовні та культурні традиції маврів, арабів, циганів з оптимізмом євреїв? Загадака...

Народився Федеріко Гарсія Лорка 5 червня 1898 року біля Гренади. Навчався в школі та університеті, де студював літературу і філософію. Перші поетичні спроби відносяться до раннього дитинства. Його юність – це організація музичних свят, виставок для дітей, створення лялькового театру, проведення фестивалю андалузької народної пісні „Канте хондо“. А ще участь в роботі студентського мандрівного театру „Балаган“, де ставились і Лорчині п'єси з його ж музичним оформленням. Відвідав Америку, Кубу.

На початку 1936 року скорботні передчуття починають матеріалізовуватись. Жандармський полковник подав на поета в суд, мотивуючи це тим, що автор в

Я твоє вимовляю ім'я
 У цю ніч ворону без кінця –
 Вознеслось до зірок, до краян,
 Потойбічного їх манівця.
 Ти скорботна, немов тихий дощ,
 Не кохаєш мене, як раніш,
 В моїм серці тепер інша тон
 Задаватиме. (Доки ця ніч?)
 Вона тиха, мов квітка буде,
 Її цнота – притулок мені.
 Чому бариться так білий день?
 Доки буде могильна ця ніч?
 Як на місяць опасти, порадь,
 Моїм пальцям, уже лиш сестра!

ПРОЩАННЯ

Коли я помру, не ложіть у труну,
 Здійсніть мою мрію пекучу одну –
 Відкрийте балкон, щоб відчув я женця,
 Що крає серпом пшеничини-сонця.
 Коли я помру, не ложіть у труну,
 Здійсніть мою мрію пекучу одну –
 Відкрийте балкон, щоб я бачив дитя,
 Що смокче із цитрусу жовте життя.

книзі „Циганське романсеро” „...образив жандармерію засобом романсу”. І це при тому, що Лорка не належав до жодної політичної партії, хоча в творчості й був завжди „...з тими, кого переслідують...”, „...в кого нічого нема...”, „...хто позбавлений навіть спокою злидарства”.

16 липня 1936 року він їхав у Гренаду до батька. Товаришеві, що проводжав його на вокзалі, передав пакет із листами та чернетками, супроводжуючи це словами: „Якщо зі мною щось трапиться – спали”. І ще одна фраза: „Цю землю засіють трупи”.

Звідки ці передбачення? Адже франкісти ще не вчинили заколот. Це дещо пізніше їхнім гаслом стало „Смерть інтелігенції!” Замордованих товаришів Гарсії заборонено було навіть ховати на кладовищі.

Настала черга й Лорки. Комендант Гренади заявив, що поет завдав „...більше зла пером, ніж інші пістолетом”. 16 серпня митець був заарештований, а через три дні розстріляний.

Так збулись усі його передчуття. Позапартійного романтика і песимістичного декадента, залюбленого в рідну Іспанію і сприйнятливого для читача всіх країн через універсальність його душевних порухів, проти яких будь-які адміністративні кордони безсилі.

ГІРКА МАМИНА ПІСНЯ

Синім саваном накрийте
Олеандри й пальми.
Золотих ножів патрицій
Серпень поминальний.
Хрест оранжево-засмаглий,
Із латуні глечик
З лимонадом дайте мамі –
Смерті сум лелечий.
Лиш не голосіть – скорботу
Втягує вже місяць,
Хоч і в серпні смерті протяг,
Як живий надійся.

На вулицях Севільї
Кармен танцює зранку,
Блищать її зіниці
й волосся ліс густий,
Скрутилася в тім лісі
гадюка в жовту рану.
Кармен, як мрія, в танці.
Граційна, як завжди.
Біжіть хутчіше, діти,
про неї розповісти.
Хоч вулиці пустельні,
та душі андалузькі
Відгадуються ледве
у їхній глибині.
Розраду все шукають.
О сонний світ ілюзій!
Хай не протне реальність
його, неначе ніж.
...Біжіть хутчіше, діти,
Про неї розповісти.

МАЛАЗЬКА ПІСНЯ

Смерть мандрує, мов сновида,
Грюкає вже й до таверни,
Люди злі – не очі – вила!
Ще – гітари сум відвертий.
Коні вороні – громами!..
Жінка. І – самиці запах.
Аж на стінах крові плями.
З моря – хвиль тремтячих напад.

КОРДОВСЬКЕ ПЕРЕДМІСТЯ

Заховаймося у хижці
Від зірок, що ніч метає,
Що там дівчинці насниться?
Місяця зелена таця.
Мертва дівчинка. В волоссі
Найколючіша троянда.
Солов'ї худі голосять.
Шестеро. Жива гірлянда.
Колючки їх не шпигали,
Тож на них усілись чіпко.
Гість уздрів. Зітхнув охляло.
Стис гітари чорну цівку.

ДІЙСНІСТЬ

Моя далека матір...
Яка це тільки драма!
Вже паливо дотліло
У чорному покої.
Немов лебідка срібна,
це сонечко вмирало.
Степи туман закутав –
січневі рани гоїв.

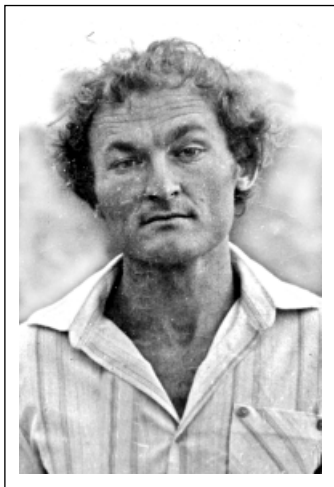
Мов привиди, чвалали
там пастухи понурі.
Зірву суху троянду,
в якої колір тіні.
Раніше аж кипіла
в рум'янім абажурі.
Вже паливо дотліло
у золотистій піні.

Переклад з іспанської Володимира Курченка

Володимир КУРЧЕНКО

Спортсмен-трудяга, який і зараз за годину-півтори тренування перевертає кілька тонн „заліза”, і лежень-споглядальник, що по-діогенівськи кпить зі світу. Йог-аскет, невибагливий у побуті, завжди байдужий до будь-якої моди, і гедоніст-гуморист, що грає на кількох інструментах і під настрій може бути душею тусівки чи компанії...

Школа. Навчання на українському відділенні філологічного факультету Кіровоградського державного педагогічного інституту. В кінці вісімдесятих поезії В. Курченка починають публікувати на республіканському рівні, декламувати на українському

радіо; йому випала честь представляти Миколаївську область на республіканській нараді молодих літераторів; готується до друку перша поетична збірка в „Молоді”, позитивну рецензію до якої написав А. Ярмутьський... Життєвий шлях, здається, визначений. Але...

Рукопис із видавництва забрав, як літератор – взагалі „замовк” на кільканадцять років. Маючи два десятиліття стажу, несподівано покинув роботу в школі. Уже зараз видав би другу книгу, рукопис якої готовий, подав би заяву про вступ до НСПУ... „Метушня!” – тільки й пирхне по-діогенівськи.

„Характер!” – похитає головою хтось. Так! Алогізм і непередбачуваність, найдушевніша розчуленість і жорстка (якщо не жорстока) бойовитість. Та ще – і це, мабуть, найзначніше і доведене всіма вчинками протягом життя – присяга ВОЛІ. Та як наслідок – психологічна неуярмленість і незалежність.

Сьогодні його можна здібати і серед найнепролазніших лісових хащ, й на зібранні будь-якої церкви чи секти, в науковій бібліотеці, в університеті та в спортзалі атлетичної гімнастики, з гітарою в циганському ансамблі... Та хіба в цьому справа?

Такий він, Володимир Курченко, автор вміщених у цьому номері перекладів творів Ф.Г. Лорки.

Інна НЕМИРОВАНА

Народилася 20 березня 1987 року у с. Станкувате Вільшанського району, закінчила Вільшанську загально-освітню школу, нині — студентка Інституту журналістики Національного університету імені Т. Шевченка.

Автор книги поезій "Вітри на видноколі" (Мавік, 2004).

Переможець літературного конкурсу імені Валерія Гончаренка 2003 року.

ШУКАЮ ШЛЯХ ВІД СЕБЕ

Вона стоїть над прірвою. Рубіни
Впереміш з кров'ю вниз із рук течуть.
Схиляються до ніг їй як святині
Мінливі зорі й крапельки дощу.
З її очей б'є струмом зла печаль,
А на устах бринить веселий усміх.
Накинута на плечі легка шаль.
А біля ніг скавчить, як цуцик, Успіх.
Вона стоїть над прірвою. Униз
Тече вино і падає пергамент.
Закон круг неї бігає, як лис,
Оберігає нищість блокпостами.
Вона стоїть, чоло піднявши гордо.
Вона сміється й плаче водночас.
І всі події світові акордом
Знаходять відблиск у її очах.
Її смішать самі слова: "страх", "сумнів".
Вона не знає слова "пересічність".
Насправді їй не весело й не сумно,
Бо вона — пані Вічність.

Ми є. Не знаю, як і де, але ми є.
Ми є, і це, мабуть, найголовніше.
Печаль тонкими нитками снує
Тінь наших днів, котрі болять, як вірші.

Ми є. Агов, ви чуєте, ми – є!
Ми в небі зір холодних тіні пишем.
Нам час в литаври уже сумно б'є,
Та ми ще є, і це – найважливіше!

Іонізую плазму самоти.
П'ю чорну каву зоряного неба.
Повільно йду по сходинках мети –
Шукаю шлях від себе і до себе.

Встеляю ночі скалками віків.
Полотна днів тонким зшиваю шовком.
Живу в примарнім світі синіх снів,
Що визнають самі лиш недововки.

Хай буде просто й складно водночас! –
В кінці частіше крапки ставлю кому.
Бо судить об'єктивно тільки час,
Все інше розчиняється у ньому.

Звуки із рук скрипалів
Ллються струмочками струн;
Крапають миті віків
З грізних розпечених рун;
Лавою плаче вулкан
Деся вже за спинами в нас;
Там, де рудий океан,
Бісяться простір і час;
Вічність годинник спиня,
Хмари з палітри стира;
Колеться в ступні стерня,
Їх до крові роздира.

Й тягнеться слід по степах,
Мріє в сипучих пісках,
Б'ється, мов серце, в думках,
І завмира в дзеркалах...
Сонце на лезі ножа
Ніби вогонь гуготить;
Космосу чорна межа
В душах зірками щемить;
Стогоном пишем себе
На монолітах хвилин;
Нас сивий вітер згребе
Сіткою з темних мілин.
Зварять із тіл наших суп,
Щоб підкріпився прогрес,
З душ же, міцних, ніби дуб,
Зроблять опори колес.
Й ми повеземо його,
Бодем торуючи шлях,
І доб'ємося того,
Що оживем у піснях:
Ріками струн проллємось
З-під золотих рук майстрів,
І потечем в високость
Синьою кров'ю віків.

Темні видива ночі залітають в тенета свідомості, лише трохи торкаючись шовку душі. Я блукаю в воді, у вогні, в невідомості, серед гордих Зевесів і Шив. Теплі краплі в підземних катівнях падають на чоло, рвучи нерви, як струни скрипки. Б'юся сліпим метеликом у світле скло і стікаю по схилах шибки.

Тисячоліття вмирають, як миті, в лабіринтах вічності.

Покалічені душі роздирають ночі на спомини.

А планета летить – все вперед, підкоряючись Сонцю й обтічності; і сп'янілі зірки сходять в небі осінньому стогоном.

І я розчиняюся у водах, і розтікаюся по травах, зникаю в вечірнім тумані, і знову заявляюся зорею; вперто шукаю себе, і не знаходжу в тривогах й забавах; страшно боюся тиші, і стаю поступово нею.

Небо відкрите вітру, дощу і свободі. Верби у сутінках листом своїм шелестять. Вчора і завтра ми будемо з ними не в моді...

Ти іще слухаєш?

Ось тобі зірка. Присядь.

Окрайцем дня я намалюю ніч,
А в ній тривогу запишу зірками.
Ікар стрічався з сонцем віч-на-віч,
Проте його немає поміж нами.
Що можна ще додати? Слова тут зайві.
У правди завеликі окуляри.
...Ікара тінь у сонячному сяйві
Нехай мені продемонструють хмари...
І я не переймаюсь через чвари,
Не потребую схованок від світу,
От тільки все якісь смішні примари
Карбує в серці це схмеліле літо.

Грибовидною хмарою в серці вибухнув здогад,
Що вічність – містичний спогад про те, що зникло колись,
Загорнулись мрії в римську печальну тогу,
Дощ поклав свої краплі білим віршем на чистий лист.

Філософія осені – це крилата ракета смутку:
Я

ніколи

не буду

собою

в ерзацах сірих світань.

Є в мені щось від фарсу, від страху, від смутку,
І є – від тривожних заграв повстань.

Перед розсипом зір зі злістю стискаю зуби,
Розбиваю кришталь останніх грінівських снів,
Та, вмираючи на зиму, надія залишить на згубу
Певність у тому, що знов оживе:
навесні.

РІЗДВЯНЕ

Стріляю в скроню часу з дула віч,
Зима усі стежки позамітає,
Опуститься на світ різдвяна ніч —
Зіркасте диво без кінця і краю.

Вертеп – святковий хід в святім розгулі –
Не снівся візантійській пісноті,
Язичництво, стрімке й тверде, мов куля,
Намалювало квіти на хресті.
І хоч давно вкраїнець охрестився,
Він так і не здолав в собі цього —
Перун в зимову ніч переродився
І став Ісусом. Славимо його.

І просльозився сірий шифер стріх,
Ожили в небі хмари досі сонні,
Прийшла весна – святая всіх святих,
Пштрих радості на золотому фоні.
Під снігом дзвінко охнула рілля,
Як повинь, сонце розлилось довкола,
Й повіяло лугами звідтіля,
Де гра підсніжник соло на віолі.
День гріє каву в жовтій філіжанці,
Сміється сірий заєць з-під куща,
Й вусатий Бог в білявій вишиванці
Проскурками надій нас пригоща.

Фантом зими на ймення завірюха.
Хмарина, небо, поле і верба.
Повзе у даль скляна змія-Синюха,
Над нею – очі, сиві, мов журба.
Фантом вікна, на ньому – справжні квіти,
На квітах – в пил забрьохані слова.
Хто може їх підняти і зігріти,
Допоки іскра в пригорщі жива?
Фантом цивілізації і людства.
А люди де? Де люди? Люди, гей!
Хто з нас, тепличних, здатен на безумство?
Невже задарма гине Прометей?..

Неоновими скельцями очей
Читаю долю по твоїй долоні,
Безсонних я володарка ночей,

Я – Мата Харі зболеної скроні.
Мовчання – це чеснота синіх зір.
Із ними ти мовчиш, про що – сам знаєш,
Бо ти брехун, мерзотник і блюзнір,
Але мене усе-таки кохаєш.
А я сміюся в бліде твоє лице,
Палю тебе в гарячій серця домні,
В житті твоїм я – болю озерце,
Я – твоя совість, гола й безсоромна.

Усі слова розвіялись, як дим.
Кришталик сонця зблискує сльозою.
Весна пройшла крізь незліченність зим
І ось тепер стоїть переді мною.
У полуничнім присмаку прощань
Є щось дитяче, чисте і наївне.
Промінчик сонця, нишком ти підглянь
Під ковдру вій до сплячої царівни.
О, її спокій гідний лиш для див!
Чекати порятунку – це банально.
Усе одно, що, вірячи у міф,
Давати клятву, що шукаєш правду.
Ні, весно, не для мене роль красунь
Із казочок життєвих і дитячих.
Для мене тільки шал, тривога й сум.
Інакше ж як? Не вмію я інакше.

Прогірклий запах вічності на кронах,
Мовчання сонця в синіх небесах,
Пухнастий котик на річному лоні
І степ – зеленокрилий дивний птах.
Моя Вкраїна – з Заходу до Сходу,
Мов гурія в шовкових подушках.
Її свавільна напівдика врода
Лишала часто рани у серцях.
Не раз будили приспані тривоги
Мигдалини лукавих цих очей,
Не раз вони благали допомоги,
Близкочучи чорнотою ночей.
Не раз Вкраїна, знищена й розбита,

Стискала зуби й піднімалась знов,
Підносила героям і бандитам
Свою свавільну й пристрасну любов.
Новою кров'ю струпи розмочивши,
Вона уперто йшла до майбуття,
Минулий біль за спиною лишивши,
Боролася за право на життя.
Хоч злигодні на ній лишили шрами,
Її лице прекрасне в дзеркалах,
І мають не розметані вітрами
Блакитні й жовті бинди у косах.
Гей, скиньте-но шапки, країни світу,
Й доземно уклоніться їй до ніг!
Між вас іде струнка й несамовита
Країна-фенікс. Хто б отак ще зміг!

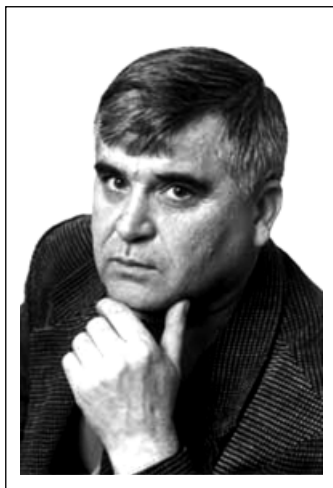
сmt. Вільшанка — м. Київ

Віктор ПОЛЯНЕЦЬКИЙ

Народився 15 жовтня 1951 року в селі Капітанка Голованівського району на Кіровоградщині. Закінчив Харківський державний інститут культури та філологічний факультет Харківського національного університету імені Каразіна. Працював директором будинку культури, актором у ляльковому театрі, директором літературного музею, редактором заводського радіомовлення, кореспондентом обласних газет. Нині очолює прес-центр Південної залізниці.

Член Національної спілки письменників України. Проживає в Харкові.

Новели, образки, оповідання друкувалися в часописах України і за кордоном. Автор книг “З буднів складається життя” (Харків, “Реал”, 1997), “На благо” (Харків, “Майдан”, 1998), “Доки серце болить” (Львів, “Логос”, 2002) “За другим каменем” (Харків, “Слобожанщина”, 2003).

ЧОТИРИ НОВЕЛИ

БАТЬКА ЗУСТРІЧАЙ

Телеграма лежала на пристінку авто і, одбиваючись від скла, різала очі. Її принесли вночі, і Михась, перш ніж розписатися, перепитував у поштаря, чи той не переплутав? Бо жінчин батько, хай земля йому пухом, упокоївся минулого року. А Михасів... Він і в думці не міг вимовити оте “батько”.

Михась уже й прибрав отой сліпучо-білий бланк. Проте різь в очах так і залишилась, не проходила. Може, то через сьогоднішнє безсоння, протягом якого він шукав відповіді на своє питання, однак не знайшов, хоча до нестями напружував свідомість?..

...Дитинство було довгим-предовгим, як степова течія Південного Бугу. І йому тоді хотілося пливати життєвою річкою якомога швидше.

Батько в Михасевому естві співіснував з якимось нервовим неспокоєм, вічною невдоволеністю та страхом.

Усе розпочиналося увечері, коли тато вертався додому від колгоспної череди. Його приходу Михась очікував боязко. Проте у присмерку невідворотно гримала хвіртка, і луна розносила той грім уздовж залізної огорожі, склепаної з дебелого крупівського прокату – німецьких ваговозів. У війну під їхнім селом на річці стояла переправа, і німці, уже тікаючи, не встигли усю техніку переправити, тому попалили її, а батько розібрав путяще залізниччя і тачкою перевіз додому. З нього і паркан побудував – залізну завісу. Тепер ні худобина, ні птиця сусідська не могли потрапити до їхнього обійстя.

А батько вже входив з велосипедом на подвір'я, мов скіфський воїн. На кермі висіла сплюснута кирзова сумка, яку йому щоранку рихтувала мати, рукою притримував “засіб виробництва” — дубовий бучок. До обвахленої кізяком палиці поприлипала коров'яча шерсть, бо батько гамселив корів немилосердно, і вони його теж боялися. Михаса він тоді ще не бив коров'ячим бучком, а лише боляче шмагав лозинякою чи батоном. Найбільше дошкуляли йому щовечірні присікування та докори. Батько, наче той кібець, закльовував до крові. І було образливо й страшно. От він вже нишпорить подвір'ям, мов привид, — кістлявий, чорнющий од спеки та степового вітру, лише очі та зуби біліють: причіпки шукає. І страх вже тут як тут. Залазив Михасю під сорочку і вузякою холодив під грудьми.

— О, знову корову не напас! — починав батько за старою канвою, бо Калина зараз стоїть, як бочка, і навіть здухвин не видно — найдена і напоена. Однак батьків погляд вже квапився далі: — Рябкові хоч би водичку у миску влив, коли нагодувати не в силі. — Його голос одлунювався од загорожі, міцнів і теж металішав, як у Левітана під час важливих повідомлень. А Рябко сидів і облизувався: змгелив півчавуна картоплі, що од сніданку залишилася, та й водички похлебтав, а бляшанку з водою зачепив цепком і перекинув.

І вже в Михася впиваються буравчики:

— Лобуряка! Тобі б тільки жерти та байдики бити. А тут біля скотини бігай та ще й трутня годуй.

Од цих вічних принижень Михась ладен був світ за очі забігти, лише б того не чути й не бачити.

— Стоїть, бовдур. І хоча б почервонів... Та водички свіженької приніс би батькові.

Тоді очі Михася повнилися слізьми, а він хапався за повні, щойно принесені відра, мов за рятівну соломинку. Виливав воду під грушу та прожогом на вулицю — до вигона, там вода солодша і можна довше не повертатися додому.

Батько не терпів ніяких заперечень, вони викликали в нього лише зливу обурень.

— Ти вже змовчав би йому, синку, — радила мати, — як я оце завжди роблю. Він же зі скотиною увесь час, а та не вміє балакати, то їй не противиться. Може б, і ти йому не противився.

— Мамо, а ви купіть мені братика чи сестричку, — попросив якось Михась, переборюючи ніяковість. — Мені тоді легше буде.

— Я б з дорогою душею, так батько не хоче, — витерла мати сльозу.

А ще дитяча душа свята хотіла. А чи багато дитині для свята потрібно? Цукерку, обнову, книжку з малюнками.

...З дитинства пам'ять Михайла зберегла лише три дні од літніх канікул, коли Калина (їхня корова) отелилася. Лише єдиний раз вона не взимку, а влітку телятко привела. Він тоді і рибу ходив вудити, і за кавунами бігав на баштан, і в війну з хлопцями грався...

На початку літа колгосп завжди виділяв машину, щоб люди змогли скупитися в обласнім центрі. Михайло, мабуть, як і всі сільські діти, вичікував, поки батько базарове з мішка виймав. Надіявся, що, може, йому хоч цього разу щось купити: чи картузика зі слюдяним козирком, як у хлопців, чи може сандалі легенькі, бо старі черевики вже давно каші просять, а за коровою по будяках не набігаєшся. Але батько діставав гумові камери для велосипеда, парусиновий плащ від дощу, пилку, відра цинковані, а тоді й Михася помічав:

— Озьдо купив обротьки, бач, для корови і телички. Випасатимеш худобу, то на осінь я тобі нового костюма справлю.

— Але ж казали, що в череду поженемо... — Михайла починає душити давкий клубок. — Всі ж на кутку до череди женуть...

— Нехай женуть. А ти влітку що робитимеш? Горобцям дулі будеш давати?

І вже мати рано-рано будять:

— Уставай, синочку. Та напасеш, доки не жарко, доки мухи не кусають. А то знову батько гриматиме. Ти ж знаєш, який він... Я тобі й за село прожену, бо он скоро машина за ланкою приїде...

Не розплющуються, було, очі, такий сон солодкий — навіть краплиночки його, мов мед... А зараз, коли в Михася й буває інколи вдосталь часу для сну, та вже немає того задоволення, тільки голова болить та обличчя брякне. А тоді так солодко спалося.

...На світлофорі замурзані дітлахи, мов хижачня, нападають на Михасів "Пежо" — щоб скло "вимити". Треба остудити їхнє бажання. Михась до кишені, а там лише пак доларів — забув поміняти. Відшукав дрібнішу купюру і кинув, аби лише не підходили та машину не поганили. Так, тепер всяк заробляє собі на прожиття як може: той просить, той краде. Той дурить. Аби вижити. Та чи вдасться це усім?..

Степ просинався аж біля Деренюхи — маленької річки, а з ним просиналися і жайвір, і байбак, і жаби в мочарах. Сонце виблискувало на росі, розігрівало різнобарвне каміння на схилах яруг. Уже трохи пізніше взнав, що оте каміння виявилось рудою, з якої, коли побудували завод, стали виплавляти кольорові метали.

Нудьга ж краjala серце, бо якось одному і не читалося, і не мріялося. Самотності Михась не зносив. Вона й тепер викликає у нього спротив. Оце відправив дружину на Канари відпочивати, а сам собі місця вдома не знаходить.

То тільки степова живність раділа незайманому теплу, веселилася. Михась завше горнувся до людей, і вони не обходили його увагою. Друзів у нього було багато. Пройшов і комсомол, і партію. Вже потім, як демократія настала, комсомольські друзі взяли Михася до свого “кооперативу”. Гроші там з “повітря” робилися. Для цього в готелі знімали лише кімнату з телефоном, та ще був, правда, банківський рахунок. Купували дешево, продавали дорого. А дешевого товару тоді ще було вдосталь — на базах, на заводах, в колгоспах. І робилося все дуже просто, мов у дитячій грі. Треба було лише правила засвоїти. Грошей назбирали стільки, що довелося відкривати свій банк. І знову гроші народжували гроші — наші й заокеанські...

...О, дорогу вже перегорював інвалідний візок. І як на те червоне світло загорілося — не вдасться проскочити. А з дрібної “зелені” самі двадцятки залишилися. Та не оскудніє рука... Видно, інваліди небаром стануть найбагатшими людьми в Україні...

Коли надходила пора йти до школи, то Михасеві батько роботу знову знаходив — носити приїжджим учителям молоко. По три літри щоденно. А в кінці місяця вже сам односив бідончик та забирав розрахунок, нікому не доручаючи. Він і в конторі завжди за обох платню отримував — за себе та за матір, і ховав гроші на spodі бабиної скрині. Тому Михась ніколи не мав жодної копійки на кишенькові витрати і тільки облизувався в школі, коли на перервах діти ласували печивом чи цукерками.

Згадується, якось до клубу приїхав ляльковий театр. Навіть уроки зняли, щоб діти виставу подивилися, лише Михась не йшов — батько грошей пожалів.

— Я тобі дам, Михасю, карбованця, — прийшла на виручку вчителька, котрій він молоко носив. — На квиток і цукерки вистачить. Потім з батьком розрахуємось...

Розрахувались. Місяць ребра боліли. Цього разу від кирзового чобота. Мати захищали, то і їм перепало.

Коли вже Михась школу закінчував, батько раптом розкошелівся на дорогу річ — мотоцикл “Дніпро”. Колгоспу за рознарядкою виділи-

ли. Як уже тоді Михась не намагався батькові догодити, щоб хоч разочок дав проїхати, зась. І сам не їздив, бо не мав прав, і йому не дозволяв. Старий разів п'ять здавав на водіння, але, видно, наука не для нього була. Зі скотиною — то інша справа, на неї хоч grimнути можна чи бучком змережити. А з "Дніпром" вони так і не порозумілися. Михась же мав посвідчення на мотоцикл, курси в школі закінчив...

А батько ото виведе триногого красеня з просторого гаража (під машину будував), помие, чистою ганчіркою витре й поставить під грушею, щоб помилуватися, як він блищить — і знову на місце...

Весна тоді пахла зеленню і розквітлим бузком. Хлопці гасали вулицями на мотоциклах — у того батьків "Іж", у того — рожева "Ява". Син голови катався на "Москвичі". А Михась і собі гараж одмикає — батько ключі вдома забув. "Ану ж спробую, чи заведеться?" Він прокрутив вал і ввімкнув запалення. Лунко гупало серце — Михась хвилювався. Однак мотор завівся одразу й працював глухо й чітко. У гаражі враз набралось повно чаду і тоді Михась сів за руль та виїхав надвір. "Проїдусь разок вулицею", — думалося, а поїхав аж на Зелену Леваду — хотілося перед Ніною похвалитися, вони тоді тільки-но зустрічатися почали...

Про ту поїздку батько дізнався, може, аж через тиждень — хтось доніс-таки. Михась, звичайно, чекав розв'язки, але не такої... Того вечора він ремонтував у гаражі якийсь прилад — учитель фізики попросив. Двері хвіртки гучно хряснули, гроза наближалася. І вже біля Михася: "Брав мотоцикла?!" І яскравий зблиск з-під дубового бучка. Зразу було боляче, потім все пригасло й попливло. Місяць у лікарні пролежав через оте катання. Та більше не від болю страждав — від образи.

А вдома вже йшло велике розлучення — правда, тихе, без лайки. У матері лише очі були заплакані. Ділили добро. Матері тоді з ланки довелося перейти на ферму — з'явилися борги, адже сплатили батькові за половину майна.

А він до Волошки пристав — приймаків у неї перебувало немало. Бо лише з того й жила, не працювала ніде, а тільки по лікарнях бігала та довідками запасалася. Та ще дурних шукала, що її з сином зодягали і годували. Батько за свою половину купив Волощиному синові "Жигулі" — тоді їх тільки випускати почали. І той роз'їжджав усюди блискучою машиною, дівчат катав. А Михась їздив на ферму допомагати матері на старому велосипеді, що од батька залишився, бо той собі новенький купив, як мотоцикл продав. Волошка скоро вигнала батька. А мати прийняла знову (не бути ж йому бездомним, не собака).

Хоч батьки й помирилися, Михась своєї образи не простив, і вона чимдалі росла.

Мати померли раптово. Не витримало серце. Бо все старалися переробити — і на фермі, і вдома.

— Ви б себе хоч трохи поберегли, мамо, — просив Михась, коли приїжджав додому (тоді вже в інституті вчився).

— А для кого ж я стараюся, синочку? Аби в тебе все було. Як у людських дітей! Женишся, квартира потрібна буде, машина. Он і зараз костюм тобі б справити гарний, пальто.

— Я в студзагін на літо поїду, мамо. Зароблю на себе.

— Устигнеш ще, синку, наробитися. Я ж нічого з собою не заберу — тобі залишиться.

Тієї ж осені мати й померли. На похороні батько бідкався, що грошей немає, — мовляв, поклали їх на терміновий вклад. Михась віддав йому усі гроші, які в студзагоні заробив.

“Буде тобі вся материна спадщина, уся до копійчки”, — запевняв батько і ще вибачався при тому.

Та не вислав грошей, хоч Михась його просив про це у листах. Бо хотілося і джинси, і куртку шкіряну. А на зимових канікулах батько до нього й словом не обмовився — вранці спішив на роботу і пізно додому повертався. Коли вже від’їжджав, жінка, з якою батько одружився, провела Михася на автобус. Хоч грошей на дорогу дала.

На четвертому курсі вони з Ніною побралися. Батько і на весілля не приїхав, й копійкою не допоміг.

— Плюнь і розітри, — радив тесть. — Дурному й спадщина не допоможе, а розумний без неї обійдеться. — Тесть гарною людиною був, лише слабував дуже.

А Михась ніколи потім не переступав порогу рідного дому — зарікся. Після роботи біг працювати на фабрику, інколи й вагони розвантажував. Ніна з малою вдома сиділа. Нестатки не дуже обтяжували — молоді були. Зразу в сімейному гуртожитку жили, а тоді й квартиру отримали.

...Поїзд проїжджає пероном. З вікон — безліч очей. Знайомих — жодних. А може, Михась їх не впізнає? Ні, впізнав би. Може, він їде в останньому вагоні? Ні, бо вже й останній зупинився. Вагони брудні, запилені. І люди стомлені, невеселі. А кому зараз весело?..

Михась безнадійно плететься вздовж перону. Мимо, як у воєнних фільмах, пробігають бабусі та меткі тіточки — “базар-вокзал”. Пропонують ковбасу, варену картоплю, пиво, воду...

І раптом він бачить батька. Той стоїть біля переходу згорблений, худенький. Мов щиглик. Тільки очі збереглися — такі ж колючі й відразливі. На батькові старі військові штани (мабуть, ще ті, в яких

Михась із армії прийшов), картатий вицвілий піджак і неவிпрана сорочка. Він усе ще безпомічно роззирався довкола. Не впізнавав. Не дивно, адже стільки часу сплило. Та й Михась змінився — чорний чуб вже брався памороззю. Проте високий, підтягнутий, у білій сорочці, в англійському костюмі.

Михась підходить до батька майже впритул, але старий все ще десь никає поглядом.

— Здрастуйте, тату, — видушує Михась.

Батько одривається од мішка і припадає до Михайла, як до рідного.

— Ти все не приїжджаєш... Хоч би листа написав. Я ж вам і гостинців... Картопелька озьдо і ще кой-шо. Кажуть, у вас тут тугеньке життя. Бач, не схотів гроші забрати, ті, що ми з матір'ю для тебе настарались, погордував, а вони так і пропали на книжках. — І своїми очима-буравчиками невдоволено в мішок впирається — видно, думає, кому доведеться нести оті гостинці? Михась у святковій одежі, а йому, як гостю, не годилося б.

Та Михась його упереджує — підзиває послужливого носильника.

Батько сідає в авто і сильно гахає дверима: так колись гахкала жвіртка з німецького вагОВОза, і тоді Михасю робилося страшно — на подвір'я заходив батько. Зараз він влаштувався на м'якому сидінні — жалюгідний і тихий.

...Того вечора залізо з крупівського прокату вибухнуло громом:

— Брав мотоцикла?!!

І дубцем по чім попало, і ще чобітьми кирзовими...

Загрозливо грюкнули двері ліфта. І вони тієї ж:

— Брав мотоцикла?!!

Відлуння болю в душі...

“Брав”, — рипнули двері, і батько вже намагається поцілувати Світлану—покоївку. Але та оборонялася затято.

— Я ж казав: Ніна з Оксаною відпочивають, — стримує батька Михась. — Хіба забули? Я ж казав...

— У нас горе, — повагом вимовляє батько. — Жінка померла — та, з котрою я був зійшовся, коли нашої матері не стало.

(...Тоді серед ночі загрюкали в двері гуртожитської кімнати: телеграма — мати померла...

“Хіба я з собою все заберу? Для тебе, сину, стараюся”. — Мати тоді й не думала, що її праця рідній дитині й не дістанеться...)

— Приходили сини тієї жінки, — продовжував балачку батько. — Кажуть, щоб сплатив їм за півхати, або вони мені дві тисячі дадуть,

коли до тебе переберуся. — Старий брав шпроти руками, і олія текла йому за брудні рукави. — То що порадиш, сину?

“Та який же в біса я тобі син!” — вихопилося подумки.

Старий ненароком зачепив пляшку, і вона гепнулася на підлогу. І десь знову звіддалік заспокійливий голос матері: “На батька зла не тримай, він же зі скотиною увесь час...”

Та що значать для Михася ті дві нещасні тисячі? У нього грошей вдосталь, за путівки он десять заплатив. Бо Ніна з Оксаною більшого варті — одна дисертацію захистила, друга — сесію на відмінно склала. А для чого ж тоді на світі жити, і для кого?

— Порадиш, сину?

Михась мов не чув.

...Мотоцикл виблискував нікелем і так солодко пахнув бензином та неїждженою дорогою. Так хотілося на ньому проїхатися, хоча б разочок! І на “Жигулях”. Отих, що батько Волощину синуві купив. Бажав саме вночі проїхатись — тоді лампочки на приладах горять теплим зеленим світлом. У Михася ж і посвідчення на водіння було...

Старий знову перервав ту довгу мовчанку:

— Бачу, дурна моя дорога...

Батько хряпає дверима авто.

(“Брав мотоцикла?!”)

“Брав” — грюкає Михась.)

— У тебе там дрібних немає? Сигарет та пива купити в дорогу.

— Немає.

Пак доларів муляв ногу — знов не поміняв.

Старий майже на ходу встрибує у вагон.

Поїзд набирає швидкість.

А мати знову: “Ти не сердься на нього, синку. Він же весь час зі скотиною, то й сам такий...”

Михась вихоплює у якоїсь тітки сумку з пляшками та найдками, тиче тій жмут зелених папірців і біжить за батьковим вагоном. Поручні боляче дубинять його по руках, як колись батько...

“Брав мотоцикла?!” — зашипіло сконденсоване повітря локомотиву. То хтось стоп-кран зірвав.

Михась забігає до вагона. Поїзд знову рушає.

СУЧИЙ СИН

Тихо, мов у склепі, – і в хаті, й надворі.

«Мабуть, вітер уночі дроти на радіо порвав», – міркує уголок Улита, – бо мовчить “брехунець” (так вона жартома називає свій старенький репродуктор). Він коли збреше, бува, але ж розказує геть про все, що діється у світі, і сесію транслює. Інтересно. Бо від того телевізора тільки очі та голова болять. Аби ж хоч показували щось путнє. А то так – безсоромність одна... Улита рідко пускає той телевізор, бо він, клятий, усю електрику пожере.

А цей, бач, молодець, за п'ятдесят копійок на місяць трудиться.

І ще он чорна хмара насувається – чорніша чорної. Із тієї пелехатої йтиме коли не град, то сніг напевне.

З почорнілої шибки дивиться на Улиту стара-престара баба – сива, беззуба, у зморшках уся. Тільки очі ще живі, насторожені.

– От тобі й я, – сумно зітхає Улита. – Іще й не жила неначе, а вже й немає мене...

На сесіях он кажуть, що краще буде, а Улиті вже однаково. Як товклася на грядках та біля курочок, так і товчеться. Бо як не роби-тимеш, то дулю матимеш. Хоча он дочки (їх трійко у неї в Умані) і працюють, а грошей катма, бо не платять. Ото навезуть Улиті з весни гусенят, вона їх вигуляє за літо, а дочки восени поріжуть, у банки позакривають, то хоч не голодні там, у городі...

За шибкою крупа заполоскотіла – казала, що таки не дощова хмара.

Довкола пуста. А влітку ж дачників на хутірець наїжджає – мов бліх! З корінних жителів ще залишилося тільки дві сім'ї – вона і Балабаші. Балабашиху позавчора лише по дев'ятому дні пом'янули. Балабаш zostався на хуторі своєї смерті дожидати, бо син, видно, не думає батька у місто забирати. Та він і сам не піде, адже той вовкулака, як вип'є, так одразу битися кидається.

В Улити он і дочки хороші та лагідні, та все одно до них не поїде. Зараз таке життя настало важке, та ще й на голову слаба. Нехай вже краще тут Бог душу прийме – похорон недорого вийде. Бо й домовину приготувала, й вбрання гарне пристарала, то воно й не страшно. Понесуть у вишеньки, там і спочиватиме собі сама баба.

Вже й білі мухи закружляли! От чому воно усю ніч ногу крутило – бач, на сніг.

А дочки в неї хороші – Ганя, Тамара і Людмила. Усіх їх любиш, усіх їх жалко. Гнат хлопчика хотів, а воно хіба так буває, як хочеш? Він із війни дуже побитим повернувся – і в голову поранено, і легені простреле-

ні. Так з осколками, бідний, і помер. Сама ото і виняньчила, й вивчила, як змогла, тепер хоч не в селі живуть, у місті квартири мають.

О, Балабаш шкромбає. Мов на лижах – не в змозі вже й ніг підняти. Колись же ганяв по хутору, мов жеребець. І та завагітніла, і тій дитинку придбав. Собі ж лише на одну спромігся, та й ту непутьову. Яке коріння, таке й насіння. Балабашиха коли аж при смерті була, то простила судженому.

Бо що вже робив – як віл: сімдесят соток городу, дві корови, телиця, четверо, а то й шестеро свиней, сотня гусей. Це ж, мамочко, усе треба нагодувати, корму придбати. Хоч і кажуть, що, мовляв, усе навкруг колгоспне – все моє. А спробуй ото на горбі та велосипедику навозити: і бураків, і кукурудзи! А тоді й тому лад дати – натеребити качани, просушити, змолоти. Це ж тільки сказати!.. Синові допомагав, онукам...

Сам же скнара несусвітній – нічого в нього не позичиш. Сад мав великий – зараз син, правда, вирубав, бо вигул для нутрій збудував. Яблуками корів та свиней годував, а когось пригостити – де там. Балабашиха, бува, як він із дому – то натрусить у пелену й принесе дітям. І син у нього такий же. Хіба не повирубав усі акації на межі, як город для нутрій будував? Плакала, щоб хоч зо дві тички дав, виноград поприв'язувати. А зась... Чи наїстися коли?..

Балабаш довго тупцював у темних сінях – клямку шукав.

“Шукай! – злостивилась подумки Улита. – Однаково відчиняти тобі не побіжу...”

Тоді вдосвіта Балабаш сам клямку знайшов. Вона виходила дивитися, чи корова не телиться, і вже не зачиняла двері на засув. То він і зайшов з якогось там приводу, а коли проводжала його з хати, схопив таки в сінях. Сталося то вже по смерті Гната. Проте Улита тоді бідова була – лопату, що хліб у піч саджати, побила на бугаєві.

Балабаш все ж зайшов до господи роззутим – знав, що в баби завжди чиста підлога. Ще б пак, три дівки виросли в хаті, було ж кому за чистотою слідкувати. Улита й досі порядок витримує – раптом дочки із зятями навідаються, скажуть – баба вже не може себе обходити – треба комусь до себе забирати.

Балабаш підійшов до образів та перехрестив лоба.

“Чи давно богомільним став?” – хотіла Улита ущипнути, та стрималася.

– А вже зима, сусідонько, – сказав, примощуючись на дубовому ослоні.

– Бачу.

І мовчанка.

– Чи не знаєш, що маю тобі сказати, Уліто?

– Скажеш...

Так здавна було заведено розпочинати важливу балачку в селі. І Уліта насторожилася, чекаючи тієї важливості.

Балабаш прокашлявся:

– То ми тепер удвох зостаємося на всеньку зиму...

– Так...

– Кажу, може б, той... ти мене до себе прийняла? Навіщо дві хати топити? Де ж стільки палива напасеш?

Уліту мов окропом ошпарило: “Бач, вже однією ногою в могилі, а ще вигоду шукає!”

– Отаке... Як з літ, то й із розуму. Онуки скажуть – здуріла баба...

– Та ж на зиму, кажу.

– Не видумуй, сусіде.

І знову мовчанка. Балабаш довго сопів, а тоді:

– Погано, як живої душі поруч немає... А в мене й гроші є, Уліто. Ці... як їх?.. – марки. Від німців. Небозі видали за те, що у Німеччину в війну брали. Бачиш? – Він розгорнув нову жінчину хустку, а там рожеві папери – мов сталінські облігації, тільки в блискітках.

– Я тобі їх оддам. Задурно оддам, ти не думай. Бо Степан все одно одбере... Уже стільки мучить мене за них. Я ж кажу, що на похорон віддав – не вірить. Б’є мене, Уліто. Ось бачиш – уся рука синя... А там всеньке тіло таке... До сволюка в хліві прив’язував, катував, як колись мене німці за те, що партизанам харчі носив. Каже: не віддаш марок – повешу... Покійниця, вмираючи, наказувала не віддавати йому – казала, краще першому-ліпшому злидареві оддай, а не йому...

Балабаш витирає краєм хустки старечу скупу сльозу.

– Ми ж усе життя на них гнулися. Ти ж знаєш. Квартири в городі купили – і йому, й онукам. Машини захотіли – нате. Тепер мене, німичного, не хочуть навіть на зиму до себе взяти. Хазяйство щоб стеріг... А гроші возьми, Уліто. Так, возьми. Бо в тебе зроду їх не було...

– Боже збав, навіщо вони мені? В мене он діти та онуки – ото моє багатство.

– Бери, Уліто. Бери, бо завинив я перед тобою. Чи помниш? Бери, – він загорнув лопіткі папери в хустку і кинув її у пелену.

Та й пошкандибав у сіни.

– Нехай, – вирішила про себе, – однаково згодом прийде забирати. Балабаш ще ніколи нікому не давав задурно за все своє довге життя. Але хоч раз нехай побудуть в Улітиній хаті гроші.

І знову тихо, немов у склепі. Раніше, бувало, і взимку який-небудь трактор прогуркоче чи машина заїжджа. Зараз, мов вимерло все. Бо в колгоспах тепер немає зайвого пального. То лише на польові роботи десь розживуться чи на м'ясо виміняють – і все. І чого той бензин такий дорогий? Після війни, як важко було, возом зі станції привозили і бензин, і солярку, а це, бач, не стало. Чи за кордон усе продали? Радіо каже – криза. Але вона, може, вся в місті? Бо тут ту кризу ніхто не бачив. Коли є що їсти-пити, то не криза.

Що воно пирхає – може, брехунець пробує голос? Ні, то надворі Балабаш-молодший на мотоциклетці проторохтів. На німецькій, що він в Оксена-поліцая купив. Як наші наступали, той розібрав диркало з коляскою, змастив та й закопав у глинищі. Коли ж одсидів свої десять років, тоді зібрав ту мотоциклетку й виїхав нею на вигін, – жінки ж камінням його закидали. Спомнили, як з односельців знущався, як дітей до Німеччини допомагав забирати... То не їздив уже більше, диркало все в хліві стояло. Опісля, може, й користувався б ним, та ноги віднялися – видно, земля не захотіла носити його. Років зо два промучився та й переставився. Цей же купив, чи, може, за що виміняв, бо хитрий та ласий до чужого. Подиркотів до тата марки одбирати. О, радіо таки голькнуло, розумно заговорило. Іч, „в Україну вже прийшла зима"... А то баба сама сліпа, не бачить. Ті синоптики нічого наперед вгадати не спроможні...

Сніжинки на шибках тануть. Чекай, що воно за привид подвір'ям суне? І шолом, як у танкіста... Чи вже війна почалася? До хати заходит. Тьху, та це ж Балабашів син. Вперся в брудних ботинках на чисті рядна. Очі по хаті стривожено бігають. Рука рушником перехоплена, закривавлена.

– Що з рукою, Степане? Нутрія вкусила?

– Нутрія, бабо... Ви нічого не чули?

– А що?

– Татко повісилися... Не витримали, бідні, материної смерті, на себе руки наклали... Оце щойно з віршовки зняв... а він вже мертвий...

В Улити перед очима попливли жовті кола...

“Порішив-таки, сучий син... – застукотіло в Улити у скронях. – Це ж, Боже, рідного батька за тридцять срібляників!.. Та тебе ж, кате, роздерти мало. Нехай тільки-но та міліція прийде – усе розповім. Мені вже нічого боятися”.

Улита важко підвелася з ослону, а марки з пелени по хаті розсипалися.

Позбирала ті папірці, одягнулася та й перейшла на сусідське обістя. Нутрії бігали у просторій вольєрі – справжній тобі звіринець.

Балабаш лежав у хліві синій, як і всі вішальники, та, здавалося, посміхався Уліті. Бабі було зовсім не страшно – багато в житті надивилася. Страшитися, бач, зараз треба живих.

Вона підійшла до мерця, розстібнула кухвайку, байкову сорочку і поклала йому за пазуху хустку з марками.

Біля серця ще зберігалось тепло.

ХАТА НАД КРУЧЕЮ

Місяць повний у хату світив. Ганна звечора затулилася од нього шматком газети, а з півночі тлустяк лівиво проплив між зірками й знову нахабно зирив у закутки. Ганна так за день наробилася, що й сил не вистачало, щоб із ліжка звестися. Серце, мов од нариву, болем сіпало. Од груби густо тхнуло сажею і гірчило. У голові дурманилося. До цього здрімнула трохи перед телевізором, бо так стомилася, що не чула, як він і пікав, коли програма скінчилася.

Ганні верзлися бридкі, смердючі щури, вони зирили на неї з кожної шпарки і шкірили свої гострі зуби, вона гатила їх граблями, а ті витріщали звірячі очі й сичали, мов ті змії. Жінка од жаху прокидалася і знову довго не могла заснути від сліпучого місячного світла.

Щуриха жила в свинячому хліві вже кілька років. Падлюка не тільки їжу свинячу крала, а й підстерігала, як льоха пороситься, то поросятиною завжди першою ласувала. І ніяк її не можна було вивести. Щурят витруїла, старого капканом спіймала, а цю, гадину, нічим не візьмеш. Хитра: не їсть отруєного і в капкан не попадає. Бо тих малих вона таки витруїла. А ця велика, бестія, Ганни не дуже боїться, зуби вишкірить і не тікає – бачить, гадина, що баба немічна перед нею...

Місяць очі сліпить, але так уставати не хочеться – щоб ліжко не скрипіло, щоб Андрійчика не розбудити. Дихати в хаті нічим, на дощ, мабуть, тому й сажею так смердить. Треба б було щось робити з грубою, та все думалося, що завод отой зносити їх буде, а на теперішні часи, видно, ще не скоро. А хата вже котрий рік над кручею зависла, бо глину для цегли беруть. Воно й жалко Ганні її під знос оддавати, та що вдієш? Колись така гарна була хата, мов панська – перша цегляна на селі! Бо тоді ще з вальків усі собі житла лампічили. А як завод цегляний відкрили, то Сава, чоловік, колгосп покинув і працювати туди пішов. Голова тоді й город одрізав, та Сава однаково до трактора не повернувся, бо будуватися вони надумали. А з городу того й пуття мало було – глинище ж. То Савка вдень і вночі на заводі тому ішачив. Ото тільки прибіжить, у рот щось кине, й знов ті вагонетки важкенні у піч

трутить. Зате ж хату яку побудували! Палац! Велику, простору – на п'ять кімнат. Вони й світло електричне від заводу провели. Було для кого старатися – синочки один за одним на світ з'являлися. Савка дуже хотів трьох синів мати, а Ганна і догоджала йому, правда, потайки надіючись, що помічницю собі приведе. А коли і втретє в пологовому будинку сказали, що син у неї, бажання своє на невісток майбутніх переклала.

Щуриха з думок Ганні не виходила. Вона й не займала б ото її, хай би вже й зжерла порося якесь чи недоїдки свинячі, а то ж, падло, хлів підкопує, стіна вже в кількох місцях потріскалася. Що вже Ганна тільки не робила – й затуляла дірки, й цементом заливала, а вона в іншому місці, паскуда, розривала. Бо це якби нору оту якось швидко закрити, як вона по хліві розкошує, тоді б не було куди їй тікати. А хвостату надвір вигнала б, то вже й не прийшла б більше, інший хлів собі підшукала. Ганна й ухопилася за цю думку, мов за соломинку.

А свиня сердито в хліві рохкала, вона ще більше щуриху ненавиділа. І Ганна зважилася, обережно звелася з постелі, накинула поверх сорочки грубу хустку й тихцем вискочила у двір. З купи каміння на подвір'ї більш плаский вибрала.

Щуриха, видно, вже добре наїлася, бо сиділа на віконечку і вмивалася – на Ганну нуль уваги. Ну як у себе вдома. А Ганна як задумала, так і зробила: нору прикрила й схопила вила. Але ж, стерво, не захотіла хлів покидати, вишкірилась, от-от у вічі скочить. Махнула раз і вдруге вилами, і таки вцілила хвостату по голові. Затим взяла на вила й на гній викинула.

У щурихи конвульсійно тіло билось, очі ще дивилися на Ганну, але вже якось без притаманного звірячого зблиску. Кров... Дотепер щуриха бачила лише кров чужу. Порося кувікало, а вона гризла і гризла його, лигала ніжне м'ясо і захилялася теплою кров'ю.

Сіренька пухнаста тушка з мерзеним хвостом застигала. І в Ганни руки теж бралися гусками – ночі прохолоднішали. Треба було йти до хати, а вона все ще дивилася в кручу, – там бовваніли споруди цегельного заводу. Не працює вже. Спочатку лише кольорове залізниччя розтягали, а тепер уже й вагонетки та рейки розкручують.

Їздила Ганна і в район жалітися, що круча аж під саму хату підступилася, і земля зсовується – і слухати не хочуть. Кажуть: як уже не буде в чому жити, тоді приходьте, й будемо думати. Марчак за голову райради, їхній же, сільський. А свого сина, падло, в Афганістан не відпустив, одкупився, тепер он онуками своїми тішиться. А її Миколки та Костика немає вже... Немає...

Ноги до прірви понесли. А там темно-темно.

...Ганна тоді зранку суп доварювала (Савка більше супи любив і ще локшину в молоці), засмажку вже кинула й по кріп на город пішла. На завод глянула – а Савка аж ген глину у вагонетку вантажить. Угледів її і руки рупором склав: „Хай суп вихоло-ня-є-є-є!”

Вона посміхнулася та до нього: “Звідки знаєш, що вже зварила?”
„Аж сюди пахне”, – він їй на те.

Вони завжди обідали на просторім подвір’ї, лише в негоду насипала пахучі полумиски та накривала стіл на веранді.

Насипала того супу, він уже й шкіркою взявся, вихолоняючи, а Савки все не було. Вона до кручі, а там обвалено усе, глиною пригорнуто, і люди, наче в мурашнику копошаться. Коли Савку відкопали, він іще дихав, але був уже без пам’яті, і доки та “швидка” приїхала, одійшов чоловік. Як споряджала покійника у дорогу, пам’ятає невиразно, дорікала лише за те, що хату побудував. Бо для чого ж було будувати, коли жити в ній не думав?

Потім вона біля вагонетки стала: треба було ще й за цеглу одробляти, й синів на ноги ставити. Самотиною все, бо кого не приймала, непутні: злодюжні а чи п’яниці... Та й не прагла вона тієї чоловічості, хоч і молодого ще тоді була – так ухоркаєшся за день, що аби лише до подушки доп’ястися. А Саву чи ж хто замінить? Добрий, веселий завжди був, і пошуткує, і поладнає у хазяйстві, що треба.

Тепер завод став, бо майже не будуються люди, маєтні десь, мабуть, з-за кордону будівельні матеріали завозять, в упаковці все, – отож в селі цеглу не вигідно випалювати. А круча он до самої призьби дотянулася, глина зсувається. Ще в позаминулому році мали сплатити Ганні, вона й папери всі попідписувала, й обійстя в селі собі підбрала, добре обійстя: і криниця у подвір’ї, і город до долини. Та не дають грошей отих.

Серце болить, бо зірване... Не камінне воно ж у неї, хіба можна було все оте витерпіти? За найменшим майже слід у слід ходила. Не вберегла...

Андрійко не спав. Глянула й одвернулася. Одна тінь од дитини. І ще біль в очах.

Ганна взяла зі сховку гроші: іди, купи...

А він так тверезо й проникливо на неї глянув, як ніколи.

– Не треба, нене... – вперше ненею її назвав. – Я вже другий день без голки. Вирішив покинути це. Піду вчитися, вам допомагатиму...

Андрійка у тяжкій пропасниці ламало, трусило. І губи сині, обкусані.

– А чи ж вийде воно в тебе – щоб не колотися? – спитала Ганна обережно. – Може, краще в лікарню відвезти тебе?

– У хлопців же вийшло. Олесь Левуський, Григій Тасійчин... Без голки обходяться. Я теж не хочу більше. Баста! Ми з вами, мамо, одні залишилися. З усієї сім'ї...

А Ганні вірилося і не вірилося, бо скільки разів він збирався те зілля кидати. Але “ненею” вперше назвав. Та вони й не говорили з сином останнім часом. Андрійко усе спить та іноді лише скрикує у своїх наркотичних мареннях. А це, бач, і поговорили по-людському. Має ж Бог, зрештою, на Ганну зглянутися. Бо навіщо тоді життя давав? Для мук одних?..

...І знову була довга ніч, і знову уповні місяць прискількиво у хату зазирає. Андрійко кричав, стіну нігтями шкрябав...

У хвилини затишшя Ганна на майбутнє оком накидала. Мріялось, що вивчиться Андрійко, ожениться, а невістка діток наведе – хоч би ж дівчаток. Вона їм стрічок накупить гарних, кофтинок, спідничок...

Перед ранком Андрійко розбудив: “Підіть до цигана, мамо”. Не просив, а наказав, як завжди.

І враз все оте хороше, красиве, зібране Ганниними думками, на дрібнісінькі скалки розлетілося – не вибирати. Посіріла хата.

Надворі теж уже посіріло. Небо кондубасилося, дощ сіявся, а з-за Бугу ще чорніша хмара.

Циган наповнений шприц виніс.

А воно ж так гримить і блискає. Навпростець додому йшла, аби гроза не перейняла. Не встигла – геть до рубчика вимокла.

Щуриха на гнійнику згаслим поглядом зирила на Ганну, шерсть од дощу злиплася, покубдилась. Раптом очі звівка зблиснули й відкрилися: бач, ти моїх дітей потруїла, й твої теж пропали...

Ганна прогнала од себе примару й перехрестилася. Бо так, не доведи Господи, й збожеволіти можна. А їй же ще сина женити...

Стояла над кручею, на дощ не зважаючи.

Великий шмат землі зсунувся вниз і розсипався чорною плямою на дні ями.

ХМІЛЬНА МУЗИКА ВЕСНИ

Тихо так у селі. Здається, і повітря дзвенить від тиші. А вишні квітують рясно-прерясно, бо коли терен цвіте, то вітряно й прохолодно.

Дихати легко, а в душі наче бринить мелодія, яку колись Хміль на скрипці вигравав. Серце від тієї музики випурхує з грудей і кудись летить-летить. Хмільним бентежжям обгортає весна, і хочеться, як отому Хмелеві, закохатися і повіятися світ за очі...

Он у Хмелів хвртка хляпнула – Хмелева дружина і син на дорогу раз по раз вибігають. Голька долонею, як дашком, очі одтінює, щоб не сліпило, і все виглядає. Другою рукою на палицю спирається, бо ледве дибуляє – ноги болять, на буряках колись застудилася. А ще зовсім молода, і сорока не виповнилося, та бач, нещастя – хвора.

...Тоді після Покрови мокрим снігом кинуло, а на ранок – мороз. А в полі – буряки. І людей з міста, і машин з військової частини нагнали буряки ті вивозити. Не годилося добру пропадати, та вже й відрапортували про зібрані центнери. Тож Голька – попереду всіх. Коли загадали в клубі премію отримувати, в неї й ноги одняло. Скільки потім по лікарнях грошей порозвозила, й на курорти їздила – не вилікувалася, лише попустило трохи. Ось і шкандибає з палицею. Ледве з хатньою роботою порається, а не те щоб город обробляти. А з Хмеля помічник абиякий. Тут копати, садити треба – весняний день рік годує, а Хміль, уздрівши якусь пташку, стане, любується, а потім замуркоче собі щось під носа та й повіється з поля – грати.

Замолоду Голька гарна була, спритна. Та й Хміль тоді, мабуть, любив її, не бігав за молодими. То з роками сказився – як той казав, сивина в голову, а біс в ребро. Нудився вдома, а тут ще Голька напоягала, щоб до хазяйства брався – чи хлівець скотині лагодив, чи загородку для курей робив. У нього ж руки не доходили. Візьме ту скрипку та — дивиться-дивиться на неї. А тоді струну пальцем торкне – і знову дивиться. А потім грає, та такої журливої! Опісля загорне скрипку в шмат полотна та й піде десь. Ось і сьогодні у Хмелів знову неспокійно: хазяїн від хати одбився. Вже й Валерій (син їхній) прищипкою штани прихоплює, в дорогу лаштується. Батька шукати. Загули у Хмеля все частіші стали. Цієї зими як пішов з кумом колядувати, аж через місяць додому повернувся. Шукали всюди – і в міліцію зверталися, та не знайшли. А він якось уранці з'явився, коли син вже до школи пішов, бо стидався Валерика: одинадцятий клас хлопець закінчував. Хміль, не поївши, переодягнувся та й подався на тракторну бригаду – там на нього трактор розібраний чекав. Бригадир поляяв та й допустив до роботи, бо мало було охочих у мазуті порпатися...

У Хмеля, видно, знов кров збунтувалася, і він десь забіг. А як вигравав же перед цим! Що то за мелодії?.. Звідки вони бралися? Де і коли він їх чув? Струни, здавалося, словами промовляли. І так без угаву, без перепочинку. Аж за околицю було чутно ту музику, яка,

мабуть, тут же в Хмелевій голові народжувалася й розсотувалась закутками села, озиваючись десь у долині чи у колгоспнім саду, або аж ген – у лісозмузі. Раніше, бувало, дядьки та хлопці пробували до нього з балалайками чи баянами підсідати, а воно не виходило отим оркестром, бо Хміль страшенно сердився, коли хоч один звук фальшивився. “Як ти тільки не так береш, то, віриш, мені мов ножем під самісіньке серце”, – казав і дуже просив того “музиканта” не заважати. А сам грав до глибокої ночі, поки ранкова прохолода груди не стискувала. Сільчани звикли до нічних концертів, і навіть жоден собака не озивався тоді зі своєї халабуди.

І батько його музикантом від Бога був, сліпий лише. На віспу у дитинстві перехворів. Ох і гарно на скрипці біля сільбуду грав, а сільський оркестр його підтримував. Коли ж пальці заболять – він і зупиниться: мовляв, курити хочеться, а хлопці йому припалену цигарку: грай знай.

Мати Хмеля – Фотина – тільки через ту музику й заміж за батька вийшла. А він же їй все життя на суцільну пісню перетворив. Хоч і незрячий, а все по господарству робив: і воду носив, і корову доїв, і кукурудзу теребив. Та і з поля вкрасти – Фотина за руку його веде, а він, як віл, пре оті чували з кукурудзою чи буряками. Й померли майже водночас: вона в понеділок, а він – три дні по тому.

Хміль змалку батькову музику опанував: на шкільних музичних олімпіадах завжди перший, в музичне училище його oddали, а там треба було свій баян мати, та ще й якийсь “на замовлення”. А в хлопця своїх грошей не було, а з батьків не схотів дерти, то й пішов на курси трактористів.

Голька до його музики байдужа. Їй якби хазяйство в справності трималося. Хотіла мати й хліб, і до хліба. Працювала до чорноти в очах, а гроші, як тільки зашелестять у руках, несе до райцентру на книжку. Та воно, бач, тепер держава, мов луску, обдерла. Хміль хотів “Жигуля” купити, бо йому виділили за рознарядкою, але Голька не дозволила на ту виграшку гроші тратити. Мовляв, тобі вона не треба, а син ще хай підросте. Мопеда Хмелю придбали, щоб ноги не натруджував.

І на кохання Голька замолоду щадливою була. Ото сина привела, щоб помічника мати, то й усе. А Хміль мов з цепу зірвався. Як угледить якусь красуню, ота його вразлива душа і бринить, і веде. Не відпускав, не звідавши солодкої спокуси. Не раз, кому поле перетолочував, підловлювали його – і голову провалювали, й бучків отримувал, проте не каюся, не шукав броду. Хоча солодко Хмелю було не тоді,

коли смичком водив, а опісля, коли додому повертався. Сяде в садку на лавці, а мелодія любові йому все лунає. Так і до ранку просидить.

Непоказний він був – кістлявий, рудуватий. Чуба носив парубоцького. Він спадав йому на очі, а Хміль, мов кінь у спекотний день, тріпоне головою, і чуб на крило стає.

Чи справді любили його жінки, чи тільки жаліли, хто зна... Хіба ж зрозумієш ту жіночу вдачу... Але хіба це важливо? В повітрі тоді ще довго линуло: “Любий, любий...”

От і сонце зайшло, а Голька все виглядає. Немає Хмеля, і вона вже достеменно знає, що його тепер довго не буде, але надіється, що, може, цього разу не забариться десь хазяїн безпутний. Хвилювалася: не дай Бог утоплять або вб'ють.

І Валерка он велосипед до воріт тягне – видно, не знайшов сьогодні батькових слідів, очі похмурі відводить убік на німе Гольчине запитання. Та і де батька знайдеш?! У нього одна дорога, а в сина – десять. І не знаєш, яку вибрати, де той батько пригрівся.

А вранці заговорило село: в Олійничихи-вчительки Хміль ночував. А вона ж молодесенька, лише інститут закінчила, в дочки йому годиться. Хмелева музика їй до душі припала. Та чоловік невчасно повернувся – в Одесу м'ясо возив продавати. Кажуть, розходяться вже.

Хміль і на роботу не пішов – взяв корову за налігач і повів за Деренюху пасти. А яка там паша? Травичка тільки-тільки виткнулася. Зілля жаб'яче де-не-де жовтіло.

Ніхто з домашніх його не займав, не смів. Знали: стече вода, а річка знов у береги вбереться.

Хміль цигарки курив – одну за одною...

...Уже й ранок, од вишневого цвіту наче аж димок легенький. Хміль так і сидів на отій лавці, де завжди свої мелодії виводив. Ледь теплий сидів, і білий суціль – вишневий цвіт.

У лікарні, вмираючи, сказав: їхав на мотоциклі та впав. А на якому мотоциклі і з ким їхав – не сказав. Усе поодбивано в нього всередині було. Сільчани, звичайно, здогадувались чиїх рук те діло, але хіба ж будеш судитися, та ще в такій справі?

Тихе надвечір'я. Квітує. Жаби в ставку, біля горішнього млина, весілля справляють. А якщо добре прислухатись, можна музику почути, оту Хмелеву.

Молода вчителька слухає музику весни у себе на подвір'ї й сльози втирає. Жаліслива.

м. Харків

Володимир ВАКУЛИЧ

Народився у с. Велимче на Волині, закінчив факультет журналістики Львівського університету ім. І. Франка, працював кореспондентом газети "Кіровоградська правда", редактором "Вечірньої газети". Нині живе у Києві.

Автор поетичних книг "Зелений велосипед", "Політ яблука", "Яблука в листопаді".

Пропоновані вірші — з нового поетичного рукопису.

ТРАМВАЙ ДО ОСЕНІ

Ставши вище дощів,
Поживемо в інакшому світі.
Будеш тільки моя,
Як повітря, як безмір небес...
Сонце щастя і синь,
І гаптований хрестиком вітер –
Поміж чорним і білим –
Печалей, дерев і пісень.
Я ще вчора не жив,
Я ще вчора в ранковій краплині
Був відбитком трави,
Лиш надією й спрагою снів.
Я народжений знов,
Я на сьомому небі віднині,
Я земний і небесний,
Відколи цю мить пережив.

Знов уявляється мені:
Ти йдеш
У легкому вбранні.
Ідеш на зустріч, на розмову
У прохолоду вечорову.
Згорнула руки –
Силует
У німбі місячним
Засяяв,
Я крок твій
Кожен пам'ятаю
І кожен жест –
Неначе злет...
Ні, не до мене,
Знаю, ні...
Ти йдеш назустріч
Тій весні,
І не вгадати
Нам з тобою,
Де радість
Стрінеться з журбою,
Та й не потрібно...
Є лиш мить,
Що в сяйві вічності
Бринить.

За цю любов
Мені – нестерпна кара,
Вночі і вдень
Вона пантрує скрізь.
Життя – мов грань.
За нею – темні мари...
Ріка й місток,
І шлях повз поле й ліс.
Я прагнув тиші,
Мрій і слів наївних.
Відлюдьком стати,
Лиш тобою жить...
Тепер жебрак,

Душа – як берег зимний,
Що крізь туман
Прощально мерехтить.
Так і живу.
Мій світ не має ладу.
Минає час,
І тихшає мій крок.
Жалі? Розради?
Жовте листя пада
На срібний берег,
На ріку й місток.

Мов мені
Пороблено було,
Ніби хтось нам
Це наслав, мов кару:
Любоців
Отруєне жало...
Дні і ночі вдвох –
Але не в парі.
Я шукав рятунку.
Цілий світ
Став холодним
І таким маленьким...
Заховатись
У потоці літ?
Тільки ж як без Вас,
Моє серденько...
Я просив у неба і землі,
Припадав до папороті цвіту...
Я свої незгоєні жалі,
Полюбив, як долі первоцвіти.

Стати навколішки
Перед Всевишнім,
В білій одежі
Ввійти знов у світ,
Слухать себе
І хруща, що на вишні,
Крила лаштує...

Отже – політ!
Кинути все,
Почуватися легко,
Думи розвіять,
Розправить плече...
Світлом наповнитись –
Хай навіть смеркне,
В світі...
Словами
Яснішати ще.

2004

Майданний люд,
Розкраяний словами
Надій і втіх,
Проклять і величань,
Ніс прапори
Грудневими снігами,
Додому ніс,
І білозора рань
Впізнати не могла
Очей хіба що,
Яким відкрились
Чисті небеса.
Святився день
Прийдешній,
Не вчорашній,
Надією,
Що в серці не згаса.

Так з року в рік – цей дощ і
парасолі
Пливуть кудись, а вулиця стара
Ховається під вимоклі тополі,
На тротуарах листя догора.
На тротуарах листя палить осінь,
Лисицею біжить за місто, в ліс.
Щороку так... Я не помітив
зовсім –
Мене трамвай до осені привіз...

Розтриножете, дядечку, коня!
Дайте степ і обрії гнідому.
І біжить роздоллям навмання
Коник мій до обрію – додому...
Верхи я –
При гриві, як струні...
Свище вітер,
Подих забуває!
Ген – Банилів.
Край, де навесні
Небо гір
Орел крилом покраяв.

Дід Іван

Про погоду на завтра
Питайте в сусіда Івана,
Заодно й принесіть
Хоч півхліба йому на обід.
Вибачайте, що вас
За поріг він проводить не стане,
Не пригостить черешнями
Спілими біля воріт.
Крутять ноги до крику,
До сліз, а на дощ – до безтями,
І кричав би – одначе
Ніхто ж не почує той крик...
Де ж то діти його,
За якими шукати морями?
Може, з'явиться хто...
В сінях чується стукіт і скрип.
Йде у сіни Іван,
Хоч і знає – то бавиться вітер.
Йде до сина Іван,
Хоч півсвіту між ними лягло.
Йде до себе Іван,
Бо найважче себе розуміти,
І шукати себе,
Коли ноги тобі відняло.

Зоря осіння запалала
В небесній голубій імлі,
І тиха нічка руки склала
На чорну скатерку полів.
І сад сховав своє обличчя,
Вже листя скинув із гіллі.
Лиш чути річку–трудівничку,
Що носить воду до морів.

Упало літо в росяні покоси,
Копиці сіна лугом розбрелись.
стежиною біжить хлопчина босий...
Коли було це? Це було колись.
Він на ходу стрибає на підводу,
І поганяє коней, поганя,
А листя з кленів падає у воду,
А коні мчать по полю навмання.
Приїхали. Я падаю в копицю,
І пахне мені спогадом трава,
І сниться осінь. І дитинство сниться.
І радісно хмеліє голова.

м. Київ

МІЖ БУГОМ І ДНІПРОМ

Йосип Юхимович ПОЛІЩУК

**"І ЧУДНО, І РАДІСНО,
І ТРИВОЖНО..."**

/окупаційний щоденник/

1941 рік

2 червня

День за днем біжить, як в річці вода. Ось уже здали шість іспитів, а ще п'ять залишилось. Іде діло до кінця. І один фініш буде взятий. Наприклад, сьогодні українську літературу (усну) я здав краще, ніж передбачав. Усе йде якось непомітно – із дня на день – час не стоїть. Залишились лічені дні до призову. Гуляю потроху. Оце вечорів чотири чи п'ять був у Галі Кобилянської. Але щось душа не співає. Пробував розкрити свою душу, але вона не може зрозуміти поривань моїх. Обмежена. Ще один магніт тягне мене – Віра. Не знаю, чому, але я надіюсь, що з цієї я б погуляв, як риба в воді. Ще молода і бриклива. Ну нічого – спробую колись.

10 червня (вівторок)

Блакитно-чисте небо і тепле ясне сонце. Цвітуть білі акації. Коли немає вітру – повітря густо насичене ароматом цвіту. Рясно цвітуть акації, а між гронами квітів гудуть турботливі бджоли. А вечори! Повний місяць зійде, і світло його сріблить листки рослин, поверхню води. У такий вечір пригорнуть би до душі ніжне серце, так – нікого. Залишилась надія одна. Я люблю її (В—у), а вона не розуміє поривань душі моєї, або ж не хоче. Не знаю.

Іспити йдуть до кінця. Залишилось скласти завтра російську літературу усну і 13 червня фізику – і все. Так багато думав про ці іспити, а

КІЛЬКА СЛІВ ПРО ІСТОРІЮ ЩОДЕННИКА

Про німецько-радянську війну, яку офіційно в колишньому СРСР називали Великою Вітчизняною, написано сотні і тисячі книг. Здавалось би, про все написано. А вже минуло понад півстоліття від тих випробувальних для людства років. Людство витримало іспит ціною великих жертв. Українці зокрема. Про це ми довідуємось лишень тепер, в роки державної незалежності. І не з тих сотень і тисяч книг, які видавались під пильним оком радянської цензури (виняток можуть становити окремі твори талановитих і чесних фронтівиків Віктора Астаф'єва, Василя Бикова), а переважно літератури діаспорної і сьогоднішньої, яка твориться за об'єктивними архівними документами.

так легко пройшли вони. Не знаю, чи й до кінця так буде? Може, фізика загальмує хід. А в неділю, 15 червня згуляємо випускню вечірку, випустять нас у світ – от і фініш узятий буде. А що тоді? Який новий фініш? Армія. А тоді? Бог знає...

13 червня

Невже це день, омріяний думами, невже це той день, який відкриває переді мною нове життя? Не віриться.

Зранку – дощ. Пішов на іспит (фізика!). Коли відповідав, ішов великий дощ – просто злива. Потім після обіду – знову тепло, сонце. І день особливий. Після дощу сильно пахне акація – просто п'янієш від того аромату.

Серце тривожно і радісно б'ється: я рівноправний з усіма громадянами, вже не учень, що залежить від школи і від учителя.

А що ж далі? Як життя поверне своє кермо? Плани, що, було, впливали в думці, як олія на воді, десь зникли. І подумай: я більше не учень! І як уже набридло бути буквоїдом – просто не можу передати. Ще одне зв'язує мене зі школою: атестат і вечірка. Відгуляємо вечірку 15 червня, візьму атестат – і я ні в чому і ні від кого не залежний. Тоді чекай одного – призову. Тоді вдалині виткнеться ще один фініш – візьми його. От життя! Ще раз скажу: як вода в річці – безперервно тече.

23 червня

Десять цих днів минули, як у гарячці. Сюди, туди – от і день минув. На 25 червня іти на комісію в райвійськкомат. Чекали. І ось тобі: вчора (22 червня) ввечері дізнаюся, що Німеччина зірвалась з цепу і бомбардувала Київ, Житомир, Севастополь і Каунас чи що. Вчора ще викликали у військкомат чоловіків, а сьогодні зібрали 16 одразу, а потім мають забрати 28 душ. Мабуть, і ми поїдемо днями. Жертв уже більше 200 чоловік, збито нібито 65 німецьких літаків. По всій території від Балтійського до Чорного моря вчора німці напали на СРСР, вранці по радіо передавали, що наступ припинено, крім чотирьох міст, де ще тривають бої.

Ось один з них потрапив у редакцію часопису "Вежа". Загальний зошит, списаний рівним каліграфічним почерком. Перші записи зроблені незадовго до війни, а останні – пізньої осені 1943-го. Перед вигнанням німців із території сучасної Кіровоградщини автор щоденника Йосип Поліщук, за розповідями його родичів, загинув під селом Івангородом Олександрівського району, виконуючи партизанське завдання: сліпа куля потрапила у в'язку гранат на поясі юного мешканця і рознесла його тіло на шматки. Щоденник, якого хлопець носив за поясом, уцілів. Його підбрали друзі-партизани і передали Йосиповим батькам. Усі повоєнні роки щоденник зберігався в них: вони, певно, й не відали, що ці крамольні для радвлдади сторінки могли коштувати їм років і років на тюремних нарах.

Отож, дяка найперша їм, Йосиповим батькам. А друга – Йосиповій сестрі Катерині, яка разом із чоловіком Володимиром Антоненком доглядала батьків у

Вранці народ заворушився: на селі загадували на мітинг. Відбувся мітинг. Від сільради проводжали наших 16 служивих. Плаче, ридає народ – не тільки жінки, а й чоловіки, бо ще такі свіжі фінляндські рани і жертви. Стоїмо я, Коля Скринник і Микола Поліщук біля сільмагу, аж ось їдуть служиві: на першій підводі Іван Демченко і ще хтось тримає прапора – тільки вдвох і їздовий. Ось порівнялась підвода з сільмагом (а тут людей понавибігало із сільмагу, де брали сірники і сіль – бо війна ж!), та й Іван до народу: “До побачення, товариші!” – помахав картузом. “Щасливої дороги! До побачення!” – йому у відповідь народ. І заплакали всі. Друга підвода – Василь Чалий: “До побачення, товариші. По-становиськи працюйте в колгоспі. Бажаємо вам успіхів!” – проказав останні слова крізь сльози і схилив голову. Ще голосніше заплакав народ. Проїхали останні підводи (ще три). І вже, не доїжджаючи до Могили, заспівали. А народ плаче. Потім розійшлися. Через час перегода йде на Кам’янку Трохим Лушпіган. Попрощались, побігли від клубу всі один за одним. Узяли вдень і вночі ще 10 осіб, в т. ч. Кота Івана, Митьку Белку.

24 червня

Прекрасний, теплий, сонячний ранок. О дев’ятій годині ранку бачив, як пролетіло шість винищувачів. Ну й швидкість же!

Удень бачив ще кількох.

Указ Президії Верховної Ради СРСР оголошує всю частину СРСР по Урал на воєнному становищі. Україна, відповідно, теж. 23 червня – перший день мобілізації років від 1905 по 1918 включно.

І не віриться і не хочеться вірити, що це становище може тривати так довго. У селі самі жінки, діди, діти та частинка таких, що з дня на день чекають мобілізації. Як ті жнива пройдуть?

старості. Власне, через краєзнавця Олександра Чуднова я й довідався про історію щоденника від Володимира Михайловича, нині пенсіонера, який понад п’ятдесят років разом з дружиною віддали фармацевтичній справі у Олександрійському, Новоукраїнському районах та обласному центрі. Дяка усім за те, що донесли до нас ці неперепутні записи очевидця подій 1941-43 років в Україні й поза Україною.

Що іще додати до історії пропонованого читачам окупаційного щоденника? Що автор його народився 1923 року і жив у с.Юрчиха Кам’янського району, який нині у складі Черкаської області, а до 1954 року належав до Кіровоградської. Що у 1942 році його було забрано до Німеччини в оstarбайтери, але через півроку він утік, пішки й у товарних вагонах пройшов зворотній шлях через усю Польщу й пів-України. Що з Йосипа Поліщука міг би вийти добрий літератор: записи в

25 червня

Від сьогоднішнього дня тривалість дня зменшується.

Теплий, сонячний день. Лише перед вечором хмарно і вітряно. Був у військкоматі. Не до нас тепер – сказали йти додому. У середній школі спали мобілізовані. Посадили їх в автомашини і відправили на Кіровоград.

5 липня

Війна у розпалі. Вчора у газетах читав доповідь голови Державної комісії оборони т.Сталіна і дізнався, що наші потроху відступають: віддали Литву, частину Латвії і Західної Білорусії, Львів. Причина ясна. Передбачається, що ця війна буде затяжна і запекла.

27 червня ми (із середньою освітою) були на комісії. Посилають 10 липня, а може, і раніше на комісію (медичну) в Кіровоград. Або буду авіатором, або ні. Більше на те, що ні. Побачу.

Ходжу ці дні як неприкаяний. Наче душа опустіла. Я самотній. Аби хоч не воєнний стан, бо ж не можна й гуляти увечері, а хоч гуляємо, так то вже не гульня. Блукаю весь день без діла і сплю. Ех, погане таке життя без діла: ні позад тебе, ні поперед тебе.

10 липня

У ніч на 9 липня два німецькі бомбардувальники вперше піддали бомбардуванню Кам'янку (1 бомба – не розірвалась), Косарі (одна розірвалась, а одна ні). Було зроблено обстріл залізниці, на Олександрівку впало 8 бомб, де нараховується 9 поранених, з яких один вранці учора помер.

Я вперше почув зриви бомб і вогонь із кулемета.

Ідемо селом, а весь народ сидить попід тинами і стиха гомонить. Скільки жаху, паніки! Життя зійшло із рейок мирної, спокійної праці. Тепер кожен день – тривога і небезпека, страх перед грізним майбутнім. Але коли добре поміркуєш, то виходить, що ніколи, ніякою ціною не

щоденнику зроблені майже без виправлень і редакторське втручання в текст – мінімальне.

І останнє. Щоденник міг би бути надрукований десятком років раніше, коли Володимир Михайлович показав його у фонді "Взаєморозуміння і примирення", який опікується нині остарбайтерами. Але дрібний чиновник цього фонду байдуже кинув оком на зшиток і безпорадно розвів руками: розумієте, він же утік з Німеччини, якби не втік, то... Напрошується Шевченкове: "Цур тобі, мерзенний каламарю..."

Василь БОНДАР,
головний редактор часопису "Вежа".

переможе німець, не повинен навіть дійти сюди. Шкоди може завдати лише його авіація.

Прощавай, щастя, прощавай, спокою, прощавай, мирна праця, до того дня, коли ворог буде розтрошений.

Із колгоспу вивезли всю худобу. Залишилися робочі коні – і тільки. Це ж сльози, піт, кров колгоспників, це ж наша праця! О проклятий Гітлер, це ти змусив мільйони мирних працівників розпрощатись із працею, або працюючи дивитись у небо: чи не летить кровожерливий чорний павук?

Тебе проклинає кожен, кому дорога Батьківщина, і прокляття це шлють із жерл гармат, літаків, гвинтівок, багнетів.

11 липня

Частенько ідуть дощі. Тепло. Відцвіли акації, давненько відійшла полуниця, підійшли шпориші, підступають яблука. Це в таку пору гримить війна. Це в таку пору я їду і не знаю, куди, і не знаю, чи повернусь.

На цьому і обриваю записи, моя найкраща подруго, книго, якщо не повернусь ближчими днями. Усе-таки колись продовжу тебе, адже життя як величезний корабель: куди кермо повертає, туди і пливе корабель.

14 липня

Здрастуй, рідна стихіє!

Проїхали через Олександрівку, Івангород, Федорівку, Северинівку, Лелеківку, Мамайку в Кіровоград. Була медкомісія. Прийняли. Знову вдома і чекаю наступного розпорядження райвійськкомату.

28 липня

Життя потекло іншим руслом. Забудьмо тепер про спокій. На наш вік припала ця війна, війна жорстока, довга і всіма проклята. Усе життя підпорядковувалось воєнному станові. Борються на фронтах і в тилу: летять в повітря залізниці, мости, воєнні об'єкти і будівлі мирних жителів, люди і тварини. І що зробиш, щоб цього не було? Нічого. Війна між двома світами неминуча.

Я завжди був упевнений, що Червона Армія – це армія залізна, непереможна. Але чому вона відступає перед німцем – мені невідомі ці причини. І тут, в тилу, ціла плутанина: народ впав у паніку, а організатори і керівники не тільки не можуть вивести його із цього становища, а й самі в нього впадають, а хліб не збирається, у колгоспах – безвладдя і безпорядки.

Але все ж таки я маю надію, що перемога за нами! Колись життя буде спокійним і цей стан буде тільки згадкою і минулим.

Кажуть червоноармійці, що і в армії безлад: ідуть кудись бійці – і самі не знають.

Ну нічого. Я на черзі мобілізації, але не падаю духом. Пізніше буде-мо гуляти, любити, жити, співати і т. д.

29 липня

Із 24 по 27 липня (прийшов уночі) копав протитанкові окопи у Новосмілянці і в Тернівці (нас, юрчанських, 170 душ). Скільки-то народу копає?

Я ніби не пам'ятаю літа, коли був би такий урожай на все: жито, пшениця, просо, овес, ячмінь, горох, рапс – як стіна. Кукурудза – аж до стріхи. А картопля, буряки і т. д. – прямо чудо. Дивлюсь у вікно, а поперед хати волошки, ромашки, чорнобривці – вище тинка. Рясно яблук, слив. Вишень малувато – приморозки пошкодили. А в лісі терну, дичок – обито!

От рік! Чи це тому, що земля густо полита кров'ю, чи що? Але хто збере цей хліб? Ще можна як-небудь зібрати, коли б добре керівництво, коли б організували народ.

30 липня

Теплий, ясний ранок. Та нема коли ним милуватись. Сьогодні, мабуть, останній ранок спостерігаю, бо на 8 годину ранку загадали з усім до сільради, а потім у військкомат.

До побачення, моя книго! Може, ще обновлю записи, бо, мабуть, доведеться їх обірвати на довгий час.

1 серпня

Що робиться на цьому світі – не розбереш. Життя, як вир: люди-на безсила проти нього. Затягло і мене у цей вир. 30 липня не пішов нікуди, а на сьогодні – ще спав, коли прийшов виконавець і загадав – в Кам'янецький парк. Там зареєстрували, і зараз йдемо пішим строєм на Дніпропетровськ. Хтозна, чи побачимо ще рідне село, рідну хату?

Прощавай, рідна стихіє! Прощавай! Прощаюсь, наче навік.

6 серпня

По мобілізації ні один чоловік не поїхав з Юрчихи: одні і зовсім не виїжджали, а інші трохи поховались по лісах – і все.

І ось, нарешті, учора ввечері через Юрчиху проїхали перші колони німецької мотопіхоти. Я вклоняюсь перед німецькою технікою: жодного

чоловіка пішого. Ось тут і живи. А наші дурні і сволочі, пустомелі і задаваки: знайдуть у сутичках з таким ворогом собі кінець.

21 серпня

Давненько писав: якось проходить день за днем, і нема коли писати. Я постійно на роботі – возив зерно від машини. Сьогодні вдома, тож пишу.

Хоча й інший лад, а життя не стає. Гуляємо. І як же мені заповонила душу Віра! Вона тільки на думці, а приступу нема. Як доведеться будувати життя, на яких основах – не знаю, попереду туман.

Здаються поступово міста: Сміла, Кіровоград та інші. Німці – ніби нічого народ. Побачимо, які будуть далі. Поки діло йде колгоспом, а восени будуть ділити землю поміж колишніми колгоспниками.

28 серпня (Пречиста)

Усе йдуть і йдуть через село німці – піхота і обоз, кавалерія і мото. У нас спав один із них – на ім'я Лоренц, фельдфебель – славний, розумний, красивий парубок. Любить музику. Я з ним трохи наче аж здружився за два дні.

30 серпня

Учора в село заїхало багато німців. Усі розмістилися по дворах: прямо по городах і садах ставлять коней, попід самими хатами. Беруть, що їм хочеться і подобається: хліб, картоплю, яблука, скот, чоботи, і т. д., і нічого не кажи, а то гірше буде.

У них п'ять гармат, один зенітний кулемет (два стволи вкупі) і повні вози снарядів. Обшарпані. У нас були три (спали четверо).

Сьогодні з'явилися радянські літаки і бомбили, і стріляли по молодтарці та по німцях на шляху.

2 вересня

Здрастуй, осінь!..

Ще торік я вже у ці дні сидів за партою. А тепер тільки згадую про школу. Та й усі колишні учні сидять вдома – немає школи, воєнний час. І чудно, і радісно, і тривожно на душі: невже я більше не буду ходити до школи? Ех! Скінчилась моя наука. Мені уже ось 19 років, а ще сиджу на батьковій шії.

Життя пішло іншим руслом: чи кращим, чи гіршим – невідомо. Попереду, ніби темна ширма.

8 вересня

Осінь! Осінь! Так було добре влітку, так радо. Але осінь непомітно

простягає свою холодну руку, душить усе красиве, ніжне. День за днем проходить так непомітно, що оглянешся – і сам собі не віриш, що сьогодні вже вересень місяць.

На душі у мене вже давно осінь. Ех, а роки ж такі, що душа повинна бути, як квітка навесні.

І це все ти, ти, Вірочко! Ти опечалила мою душу. Чи буде ж той час, коли я побачу і почую тебе близько коло себе? Коли він буде? Невже я чимось нижчий від інших? Аж ось коли я зрозумів, що ти не хотіла навіть уявити себе у якихось відносинах зі мною. Ех!..

Помітив, що німецька армія диференційована. 6 вересня ввечері виїхали від нас німці – було аж дванадцять чоловік: три лейтенанти, один обер-фельдфебель, а інші – рядові. Їдять безупинно.

17 вересня

З 15 вересня був бригадиром за батька, бо він хворів. Побув ближче до народу і побачив, що народ ледь не говорить прямо: “К чорту колгосп!”, та одне стримує від цих слів – хліб. Це вже не робота, а одбувальщина – от і все.

Ця осінь забрала з собою мої надії, мої золоті мрії. Полетіли вони – ген-ген попід хмари, а на ту весну – повернуться знову, як перелітні птахи. Мрії, мої золотії, мої хороші, любі, бажані, кохані, моя Вірочко!..

21 вересня

Тижнів зо два вже ходять поїзди по залізниці.

3 жовтня

Учора по обіді в село в'їхали німці: спочатку на тинах розліпили папірці, а потім в'їхали дві чи три колони велосипедистів, за ними обоз кіньми.

8 жовтня

Останнім часом особливо похолодало. Говорять, що це період єврейських свят – Кучки.

Учора сніг зрідка летів. Зима підходить. А половина народу боса...

11 жовтня

Холодно. Годині о 12 дня як пішов сніг! Господи! Ліпить-стелить-устеля білою скатертиною поля і дороги. А ми, колгоспники, скиртуємо жито – узяв би чорт того, хто зробив так, що взимку лежать лани і стоять скирти хліба. Зігніє – більш нічого.

14 жовтня

Позавчора цілий день ішов дощ, а вчора було холодненько, але дощу не було. Сьогодні зранку земля замерзла (позамерзала вода в коритах), але тепло. Може, дасть хоч трохи хліб зібрати.

17 жовтня

Теплувато, навіть бувають хвилини, що і сонце визирне веселенько, павутиння носиться в повітрі срібним ниттям. Глянеш проти сонця на землю – а вона вся заснована павутинням.

На полях на пні померз і посох мишій, на акаціях – листя, тож від вітру облітає, стелячись кругом дерева. Померзли гвоздики і чорнобривці.

Іде і йде народ: то полонені, то тюремщики. Різко проїжджають німецькі машини. Солдати померзли і кутаються в тонкі шинелі із темно-зеленого сукна, а на голову якнайсильніше натягують пілотку.

26 жовтня

Оце дочитую “Земля в доме” В. Василевської. Як вірно вона ловить основні риси як однієї людини, так і маси. Просто дивуєшся.

2 листопада

Який же сьогодні прекрасний день – і не сказати! Один з найкращих днів осені: сонячний, повітря приємне і ніби бринить: “Милуйтеся мною, дихайте мною, бо хто знає, чи ще буде такий день!” Давно опало листя, і при вітрові глухо шумить голе гілля, ніби шепочучи щось на прощання з літом. Ночі місячні, гарні, хоч трохи і холоднуваті.

Ех, у такі ночі тільки б...

Ідуть без кінця полонені. Бідний народ. Але між ними є ще бідніші: обірвані, худі, змучені, чорні, як земля – несе додому тільки душу – таку ж бідну і ображену страдницю.

7 листопада

Сьогодні в календарі пишеться: “24 роки існування радянської влади”. Ні, трохи не доіснувала 24 роки. Не доіснувала, розхиталась і рухнула.

Чудно якось робиться, коли згадаєш, що всього лиш рік тому так переможно святкували цей день, а ось тепер у людей залишилась тільки згадка про цей день.

Радянська влада – влада трудящих, а скільки тієї несправедливості проявляла вона до цих же трудящих. Як душила найменший протест проти цієї несправедливості!

Не скажу, що й німці праведні, що вони справедливі з людьми. Але ще побачимо, що буде, а що бачили – про те ніхто не заборонить говорити!

7 грудня

Життя тече непомітно: ні один день не залишається в пам’яті. Усі вони, дні, однакові, сірі. І оце так усе життя?.. Не може бути! Це ж жалю-

гідне існування, а не життя. Доживеш до старості літ і коли тебе діти запитують, для чого ти прожив, що ж ти їм розповіси?

Усе я ніби чогось чекаю, що зробить зміну, поворот у моєму житті – та чи дочекаюся, і сам не знаю.

12 грудня (Калита)

Вечір темний, вологий, навіть дощ починав іти. Але, незважаючи ні на що, ми калиту кусали.

Тільки сьогодні я ближче взнав Лену Висоцьку. Є ще люди з теплим серцем і з чулою душею.

13 грудня (Андрія)

Надворі наче весна дуже рання: немає і сніжинки тижнів зо два, і тепло. Андрія випровадили щонайгірше: було б гірше, та нема куди.

19 грудня

Днів зо два тому були збори села: із села вимагали худоби 45 голів, вагою не менше 300 кг. А сьогодні обрана на тих зборах комісія перевіряла худобу усього села. Було всього.

А народ на зборах був ніби німий: понурий, зажурений, горем прибитий.

25 грудня

Сніг валить і валить – скоро дорогу санну наб'ють.

Є балачки, що колгоспи залишаються до кінця війни. Хліба не дають на трудовні, поки не змолотять увесь хліб на полі: 11 жита, 17 пшениці, 11 проса, 11 вівса, 40 гороху.

Народ невдоволений такою політикою. Набридли колгоспи, як більмо на оці. Кожен розраховував, що одержить шматок землі, стягнеться на скотинку – і він вільний сокіл. Ніхто ним не розпоряджається, ні від кого він не залежний. На себе старатиметься, те й матиме. А колгоспи – система малопродуктивна, так, як було колись кріпацтво: кожен робить, щоб тільки чергу відбути, щоб з рук здати. Ех, зажить би добре!..

Під Новий рік дуже багато людей хрестили дітей (навіть до шести років). Одного хлопчика хрестили, скинули одержу, а він: “Глядіть, бо ще, чого доброго — душа випаде!..”

(продовження у наступному числі)

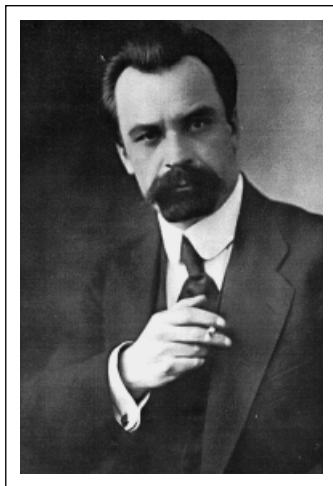
СПАДЩИНА

Володимир ВИННИЧЕНКО

Народився 28 липня 1880 року в м. Єлисаветграді, навчався у гімназіях рідного міста й Новомиргорода, згодом у Київському університеті. Учасник українського революційного підпілля, у 1917-18 роках очолював уряд УНР, з 1920-го – в еміграції. Помер 1951 року у м. Мюжені, Франція.

Творча палітра: десятки повістей та оповідань, два з половиною десятки п'єс, понад десяток романів, мемуари, філософські трактати, публіцистика, щоденники...

"Дорога красі" – неопублікована драма.

ДОРОГУ КРАСІ

Драма на 4 дії

I

Убога кімната дешевих номерів. В лівій стіні вікна на вулицю.

Біля одного, ближче до глядачів, простий стіл з паперами і щотами. Між ним і другим вікном піаніно. В задній стіні двері в сусідню кімнату.

Видно стіл і краєчок запнутого ліжка. Між дверима і лівою стіною просте дешеве ліжко, запнуте білим укривалом. В правій стіні в глибині двері.

Ближче круглий стіл. Прості стільці. По стінах гравюри і картки.

За столом з паперами сидить Інна і рахує на щотах,
водячи пальцем по довгому аркуші паперу.

Рухи плавкі, навіть злегка лінійні.
Сама гнучка, дуже чорнява, в лиці має щось східне.

У двері стукають.

Інна. Ввійдіть!

Входить Марта. Тонке, нервове обличчя з великими, напружено-неспокійними очима. Говорить хутко, хапливо, забуваючи початок і, взагалі, всю думку.

В руках купка книжок.

Інна встає, не хапаючись одкладає щоти й, м'яко хитаючись, іде їй назустріч.

Марта. Я вам перебила... Ви все працюєте... На хвилиночку, на одну хвилиночку... Ось тільки гроші... Ще десять рублів... Де я їх діла? (*Хапливо шукає в торбинці.*) Куди я їх діла?.. Дав один учитель... Не учитель, а той, як його... інженер... Ах, уявіть, Інно, кого я бачила?.. От, господи, завжди ці гроші...

Інна бере з шафи склянки і носить на стіл. Подивляється на Марту.

Марта. Ага! Я в книжку поклала! (*Шукає по книжках.*) Здається, тут.

Інна (*з посмішкою*). Що то дворянська кров, так зневажливо відноситись до грошей. Хто ж у книжки гроші кладе?

Марта. Ах! Ці мені гроші!.. (*Шукає. Раптом.*) Да! Так уявіть: біжу з уроку... Знаєте, мені дали ще один урок, маю тепер три, на сорок уже, значить. Аж тепер купую ту шляпу.

Інна (*посміхнувшись*). Та-ак? Отту за п'ятнадцять рублів?

Марта. Так. Неодмінно... Ну, це потім... А яку шляпу собі купила Катря, якби ви бачили! Ха-ха-ха... Іван Матвійович говорить, що в ній квочку добре було б посадить... Іван Матвійович... Ах, да! Так уявіть: біжу з нового уроку і раптом зустрічаю... Кого б ви думали? Крамаренка!

**Марина Ковалик
Сергій Михида
“ВЕСТАЛКА КРАСИ”**

Чергова межа століть... Переживаючи її сьогодні (жодного сумніву – у 2005 вона ще не минула), вповні розумієш, що унікальність маргінальності у всіх її проявах нітрохи не вигадка, що кардинальні зміни починаються саме на зламі, а почавшись, дають поштовх новому, сильному, потужному, що ніколи не згубиться у віках, що залишить по собі спомин і турбуватиме нащадків, навіть тоді, коли, здавалося б, і сліду не залишило...

Абстрактно, без сумніву. І, викликавши подив, зникне в свідомості через кілька хвилин по прочитанню. Хіба що німе питання: „про що вони?” сколихне уяву. Якщо, звичайно, не наповнити цей роздум інформацією, якщо не привести приклад, якщо не згадати те, що справді не вмирає, не горить, не зникає – творіння духу людського, краса. Краса барви, звуку, слова. Саме останнє притягує літературознавця найбільше, а надто тоді, коли не торкалися до нього очі інших, коли відчуваєш, що перед тобою розкривається таємниця. Саме ці почуття переживаєш, коли гортаєш рукопис драми „Дорогу красі”, яка з волі автора – елісаветградця „зі стажем” у майже століття з чвертю, а ще

Інна здригається і впускає додолу склянку, яка з дзвоном розбивається. Інна хутко нахилиється.

Марта (*весело*). Ага! Ага! І ви-таки розбили! Не я одна!

Інна (*підвівшись*). От біда! Одна тільки склянка зосталась. Ще й любима Остапова. Хм! (*Комічно озирвається. Підгорта під стіл черепки.*) Ну, як же виглядає Крамаренко? Чого приїхав, не казав?

Марта (*живо*). Чудний якийсь! Уявіть: балакучий став. То ж, ви самі знаєте, мовчить усе та посміхається... Знаєте, іноді я його боялась. А це балакучий такий... Страшно зрадів мені. Прямо надзвичайно... Правда, один раз... Ну, та дурниці, я навіть не згадую ніколи... А він згадав...

Інна. Який раз?

Марта (*трохи соромливо*). Та дурниці!.. Один раз колись... давно вже, місяців два вже, ще до його від'їзду з міста, ще як він свій аероплан видумував... Ішли ми раз ввечері з театру. Ви тоді не були з нами. Ну, і він поцілував мені на прощання руку. Дурниця! Я й забула... Ну, а сьогодні згадав... Сам сміється... Компліменти говорить... Чудний!

Інна (*пильно озирae її з чудною, але спокійною усмішкою*). Мені здається, що він у вас закоханий.

Марта (*соромливо, але з приємністю*). Ну, що ви! Отто!.. От дурниці!

Інна. Так мені здається.

– „голови Української Центральної Ради, голови Директорії Української Народної Республіки Володимира Кириловича Винниченка” (як значиться на обкладинці архівної справи) – лишилась недрукованою і чекала свого часу, аби бути представленою широкому загалу.

Рукопис, про який іде мова, дбайливо переплетений і у прекрасному стані збережений Центральним державним архівом вищих органів влади та управління України. Це – 49 ледь позовклих (майже 100 років минуло!) аркушів, трохи вужчих і довших за звичайний формат А4, списаних імпозантним почерком, виробленим у стінах Єлисаветградської класичної чоловічої гімназії і не особливо поповсаним університетською лектурою – не до занять було членові Революційної Української Партії, який вже з перших днів навчання взявся за справу, котру не покине до кінця життя, – переоблаштування світу. Привертає увагу відсутність звичного списку дійових осіб, а закреслення й виправлення вказують на копітку роботу над текстом, бажання, як і у всьому, до чого брався, досягнути гармонії. Місце створення – латиницею виписане „Paris” – не надто звичне як для автора-українця, хоч і знаєш, що прожив він за кордоном куди більше, ніж на Батьківщині. Час написання – „від 14 до 23-1-1910 р.” – у кожного, хто знайомий з драматургічним доробком письменника, викликає питання: чому ж недрукована? чому забута? Адже в арсеналі майстра на цей час вже був цілий список, нехай і скандально, але відомих п'єс „Дизгармонія”, „Щаблі життя”, „Великий молох”, „Memento”

Марта (*живо*). А знаєте: я теж це подумала, як придивилась до його. Схуд. Дивиться весь час якось жадно мені в очі, наче чогось жде, щось ніби спитати хоче і не наважується. Навіть шкода стало... Він такий сильний, такий... такий в собі певний і раптом... так, як хлопчик... Але ж чудак! Що ж він так зо мною завжди був такий... ну, байдужий, чи що? Але це дурниця! Він не закоханий у мене, що за дурниця! Він би це сказав...

Інна. Ви ж знаєте, що він дуже самолюбивий. І гордий. А що, як ви байдужі до його?

Марта. Ну, принаймні б... натякнув коли.

Інна (*лукаво*). Ну, а тепер то вже щось сказав? Га?

Марта. Ні, так ніби...

Інна. Але натякнув?

Марта. Та так... Говорив, що страшенно радий бачить мене... Справді, схвилюваний такий... Ну, і таке інше.

Інна (*байдуже*). Про мене не питав?

Марта. Ні. Нічого не казав. Прощаючись тільки, щось таке пробурмотів, як ви живете... Здається, говорив, що зайде сьогодні.

Інна. До нас?

Марта. Ні, до мене... Ах! Я й забула. Господи, я все забуваю... А сьогодні прямо...

Інна. Крамаренко зовсім збив з пантелику. (*Сміється.*)

„Базар”, позначених супермодерною для української літератури тематикою, утвердженням суперечливої і для критики, і для широких кіл українського громадянства теорії „чесності з собою”, а також “Голота” (драматичний гетаке однойменної повісті, здійснений Г. Байраченком у авторській редакції) та “Чужі люди”, які даниною театральній традиції із селянською тематикою цілком „уписувалися” в тогочасний, значною мірою традиціоналістський драматургічний дискурс, хоч і шокували критику своєю сміливістю у постановці проблем.

Відповіді на ці та інші питання, що неминуче постають у ситуації повернення після довгого забуття, на щастя, можна знайти в епістолярії письменника. Листи до і від Євгена Харламповича Чикаленка та Михайла Сергійовича Грушевського, які збереглися у тому ж архіві, що й п’єса, віддзеркалюють її творчу історію, більше того, історію становлення драматургічного хисту В. Винниченка, сходження на вершину театральної слави. Більше року (з жовтня 1908 до початку 1910) триває листовна (В. Винниченко, як відомо, змушений мандрувати по Європі, уникаючи лежат жандармського управління) розмова (іноді вона переходить у дискусію) з приводу місця митця в українській драматургії взагалі. Гостро стоять питання несценічності всього, що він написав досі. Розгромна критика С. Єфремова, зокрема, з приводу п’єси „Memento” іноді доводить до відчаю: „У мене з одчаю руки опускаються і злість бере, – напише В. Винниченко М. Грушевському (як редактору ЛНВ), – невже ж не напишу ні одної п’єси, що пішла б на сцену. Раніше

Марта (*соромиться*). А! Де там!.. Сьогодні ж зараз має прийти компанія в наші номери за нами. На човни. Поїдете?

Інна. Ні, мабуть, не поїду. У мене робота не скінчена... Треба кінчати.

Марта. Ах, ви все з тими цифрами! Ну, їй-богу, вже краще уроки. І як ви можете так, от не розумію: і вірші з Остапом писати, і цифри ці рахувати. Ну, а як Остапові у нашого мецената?

Інна. Не знаю. Ось жду його. Та він тільки поніс сьогодні йому свої вірші. А результат потім... Це остання надія.

Марта. Ну, а там?

Інна. Не знаю.

Марта. Да! От знов! Ах, та ці ж ще гроші... (*Кидається знов шукати в книжках.*) Ви знаєте: Іван Матвійович каже, щоб звернутись до цього мецената. Каже, що він неодмінно дасть рублів сто для Михайла. Ах, якби то!.. Ще б рублів сто зібрали і можна його відправити уже. Кажуть, що в Германії санаторії кращі, ніж в Швейцарії. Я не знаю...

Інна (*жвавіше*). До цього самого мецената, до Гаврищука?

Марта. Да! І я хочу... Іван Матвійович каже, що неодмінно треба піти до його з Михайлом. Неодмінно! З самим Михайлом!

Інна. З Михайлом? То ж для чого?

я цього й не хотів, але починаючи з „Базару”, я б'юся, щоб вивести на сцену. І нічого не виходить”. При цьому письменник не може поступитись принципами, писати „так, як треба”: „Не можу інакше, Євг(ене) Х(арламповичу). (...) Мені гидко писати тільки для того, щоб уподобатися публіці. (...) Чи повинен я тільки про заробіток авторський дбати? Чи, може, завдання всякого чесного художника лежить ще й поза власним матеріальним інтересом”.

Діалог Винниченко–Чикаленко, який супроводжував написання п'єси „Дорогу красі” та її подальшу долю, цікавий і з точки зору розкриття авторської психології. Листування відбиває одну із стійких рис характеру письменника – чітку спрямованість на досягнення мети, власне, один з двох мотивів, які, за З. Фрейдом, рухають людину в процесі життя – марнославство, або ж прагнення до самореалізації у суспільній сфері. Усе життя В. Винниченка – яскрава ілюстрація такого прагнення, а література, без сумніву, була однією із площин цієї сфери, де він поставив собі за мету реалізуватися. І якщо у прозі на час, про який йдеться мова, вже мав славу майстра, то драматургія не піддавалася, а це, як показують листи, надзвичайно непокоїло. Є усі підстави говорити про акцентуацію характеру письменника. Досить сильна і стійка установка на успіх є однією з рис гіпертичного психологічного типу і має бути реалізована за будь-яких умов. „В мене починає загорятись завзятість (тут і далі виділення – М.К., С.М.), – читаємо в листі до Чикаленка. – Цю п'єсу („Дорогу красі” – М.К., С.М.)

Марта. Це зробить більше враження на його. Тут психологія... Я хочу вас просити, щоб ви пішли зі мною і Михайлом до його. Будь-ласка!

Інна. Я? А я ж для чого?

Марта. Ах, ви така спокійна, сильна. Да, да! Ви страшенно сильна, Інно! Ви можете зо всяким говорити. А я розхвилююсь, наговорю дурниць. А потім, Михайло вас так слухається, що навіть в випадках вас пізнає і слухається... Останній раз, Інночко! Зробіть ще це для нас... Я знаю, вам самим тепер тяжко. Але якби ви знали, як я змучилась з ним останній час. Це щось неможливе вже, щось неможливе! Я боюся, що він не вдержить і вб'є себе... Це така мука, така мука... Знаєте, учора раптом почав сміятись і щось таке страшне розказувати, що аж мороз мені під шкірою... Про якісь трупи, черви. А сам хіхікає... Я боюсь його покидати одного. Але що я маю робити? Я цілий день мушу бігати по уроках... От батьківський спадок! Інночко! Ради бога! Коли Гавришук дасть сто та ще... рублів п'ятдесят і... Скільки тоді всього буде? Ви все запишете?

Інна. Я-то все пишу, тільки...

Марта (*перебиваючи*). А записали, що зібрано в політехнікумі?

Інна. Записала! Зараз у мене в столі лежить зібраних триста сім рублів і десять копійок. Але я...

Марта. От ще рублів двісті і можна вже одправлять. Ах, це моя мрія! Я не можу, я буквально не можу спати! Буквально... Коли

я знищу, але не покладу пера в цій сфері до того, поки не признаюсь сам собі (підкреслення – В.В.), що не можу писати п'єс. Хай ще дві-три спроби, але мушу ж я схопити те, що із філософських трактатів робить п'єси. Гауптман, Ібсен теж беруть ідею і втілюють в дію й образи. (...) Вся моя біда в тому, думається мені, що я згадую (підкреслення – В.В.) життя, що я його не бачу круг себе, не бачу реальних людей, а ідеї завжди зі мною. Тому й виходить перевага їх над образами. Повторюю, (і Ви не сердьтесь, Євг.(ене) Харл.(амповичу)!) річ не в „філософії“, а в тому, як вона висказана. І от це „як“ мені треба схопити. І я його схоплю! Навмисне перештудіюю різних драматургів (чого, на жаль, я досі не робив), сам серйозніше, пильніше, об'єктивніше буду придивлятись до своїх образів і певний, дійду свого!” (лист із Парижа від 5.02.1910).

Винниченко-драматург таки „дійде свого“. Не у п'єсі „Дорогу красі“, про яку мова йде у цій статті. Це станеться через якихось 9 місяців, після появи в друці драми „Брехня“ (Літературно-науковий вісник. – 1910. – Кн. 10) і її тріумфальної ходи найкращими сценами Європи. Та все ж основа успіху, на наш погляд, була закладена саме в творі, який автор, погарячкувавши, викреслив зі свого доробку, і який ми сьогодні повертаємо читачеві. Не будемо ставити за мету його детальний аналіз. Це завдання наступних розвідок. Окреслимо лише точки доторку до тексту, інтертекстуальне прочитання якого дає змогу провести вектори до драматургічних знахідок і здобутків митця на близьку і далеку перспективу.

Гаврищук дасть... Я хочу на цих днях піти до його. І знаєте, Іван Матвійович казав, щоб піти в такий час, коли Михайлові гірше. Я знаю, це якось...

Інна (*посміхнувшись*). Для більшого враження?

Марта. Ну, що робить? Що робить? Ну, я готова себе вбити... Ну що з того? Я не можу більше, не можу, я на все готова! Я сама скоро збожеволю з ним. Це мука!

Інна. Так ви хочете, щоб я з вами пішла до його?

Марта. Ради бога! Я вас благаю.

Інна (*з посмішкою*). Так. Щось на зразок конкурсу вийде. Оригінально.

Марта. Який конкурс? Чого? Я не розумію.

Інна. Та Остап же поніс вірші йому. Коли вподобаються, він попросить грошей на видання.

Марта. Ну, так що? То на видання, а то на хворого. Що ж тут такого? Який же конкурс?

Інна (*усміхаючись*). Як у вас просто. Ви забуваєте, що Гаврищук – мужик. У вас це легко – і на видання, і на хворого. По-панському... Хм! Ну, а мужик не любить з кишень зразу багато грошей випускати. Кажуть, що він у три місяці один раз дає. Коли вже дав кому-небудь, то ні ми, ні ви не дістанемо. Хіба через три місяці, коли роса очі виїсть. Розумієте? (*М'яко сміється*.)

П'єса „Дорогу красі” – прекрасне джерело матеріалу для творів, що будуть написані протягом наступних п'яти-десяти років. Проблема „правда-брехня” як інваріант „чесності з собою”, прозираючи в життєвій позиції Інни, головної героїні аналізованої драми, здобуде розвиток і стане визначальною у драмі „Брехня”. Проблема чистого мистецтва, мистецтва як краси, репрезентована поетичною творчістю Остапа, залишаючись у „Дорогу красі” „за кадром” і виконуючи функцію своєрідного тла, стане смислотворчою у п'єсі „Чорна Пантера і Білий Медвідь”. Тема божевілля і спадковості, розкрита в образі Михайла, легко вгадується у п'єсі „Пригвождені”. Любовні три– та багатокутники, заявлені в п'єсі „Дорогу красі”, віддзеркаляться практично у всіх драматичних полотнах майстра, а надто у „Брехні”, „Гріху”, „Законі”, „Пригвождених”, „Між двох сил”, та й у більшості романів II періоду творчості. А ось національний колорит, який у п'єсі досягається за рахунок введення цілої низки народних та авторських пісень, фразеологічних зворотів, приказок тощо не знайде розвитку у творця нової драми. Натомість патріотичний пафос, лише штрихами окреслений у недрукованій п'єсі, розгорнеться до рівня трагедії у драмі „Між двох сил”. Цей ряд можна продовжувати, шукаючи схожості в характеротворенні, конфліктних схемах тощо. Та все ж головне те, що п'єса є прекрасною ілюстрацією тези про незнищенність рукописів. Навіть за умови заперечення автором твір продовжив своє життя в інших.

Марта (*з ляком*). Інно! Що ж ви смієтесь? Це ж не дай Бог!

Інна (*ще більш сміючись*). Чого ви так злякались?

Марта. Але ж це для вас дуже погано?

Інна. Да. Ну, я все-таки піду з вами...

Марта. Але ж... Чекайте. Коли так, та як же... Я не хочу... Ви раніше до його...

Інна. Дурниці. Коли підемо?

Марта. А може, це неправда? Може, це тільки так... і він дасть і вам, і нам?.. Га? Я буду його благати. Іван Матвійович каже, що неодмінно треба сказати, що старого дворянського роду, це на його імпонує...

Інна (*усміхається*). Скажемо...

Без стуку одчиняються двері і входить Тихон з самоваром у руках. У калошах на босу ногу, в фартусі, лице замазане в сажу. Вираз добродушний.

Обидві хутко озираються до дверей.

Інна (*м'яко*). Тихоне! А я ж вас скільки прохала, як ідете – вперед постукайте.

Тихон хутко ставить самовар і робить рух, ніби хоче йти до дверей.

Інна. Куди ви?

Причина невмирущості, на наш погляд, криється ще й у тому, що Винниченко дуже близько підійшов до своєї мети у плані вибору свого персонажа, образної моделі, яка стане його візитною картою, стильовою та композиційною домінантою, збуджувачем і рушієм сюжету, характеротворчим центром і прийомом театральності й читабельності. Маємо на увазі героїню – незвичайну жінку, сильну натуру, яка здатна на вчинок. Її зовнішню привабливість, шарм, жіночність (риса, яких, відверто кажучи, не вистачало українській літературі) уже визнаний у прозі майстер портрету відтворить кількома значущими штрихами, на зразок "Рухи плавкі, навіть злегка ліниві. Сама гнучка, дуже чорнява, в лиці має щось східне", "м'яко хитаючись, іде" тощо.

Вдається письменникові проникнути і у внутрішній світ героїні. Для цього він користується, перш за все, традиційними засобами. Як приклад наведемо характеристику іншими персонажами: „Марта. Ах, ви така спокійна, сильна. Да, да! Ви страшенно сильна”; „Остап. Я, як каже Марта, тільки твоя скрипка. Да, тільки скрипка, на якій ти граєш, що тобі захочеться”; „Остап (крикливим шепотом). (...) Ти – камінь, ти – безсердечна” тощо. (Виділення – М.К., С.М.)

Ефективним у випадку з головною героїнею залишається і показ героя в дії – в образі Інни утверджується ідеал сили і дієвості, вона не лише декларує пріоритет краси і радості над ницістю й „гниллю”, але й демонструє його своїми вчинками на фабульному рівні: заради майбутньої книжки, де той ідеал буде втілено, вона

Тихон (*беручи знов самовар, соромливо посміхаючись*). Та то я так...

Інна. Хотіли піти постукати? (*До Марти.*) Позавчора я йому сказала, щоб стукав. Він вийшов з хати і постукав.

Марта. Та невже? Ха-ха-ха! Тихоне! Для чого ж то ти? Ти ж уже ввійшов!

Тихон. Та то я... Ет! Ну, кажуть, стукай. Ну, я й хотів постукати... (*Поправляє самовар на столі.*) Там хазяйка знов каже: "Скажи, щоб вибирались або за номери платили. Два місяці вже не плачено".

Скверно лається.

Інна. Я ж їй сказала, щоб почекала. Скоро заплатимо. Так і скажіть, Тихоне.

Тихон. Та я казав. Сильно серчає. Каже, з поліцією викидати буде. Серчає на... пісні...

Інна. На що?

Тихон. Та на ці... як ви кажете... вірші...

Інна. Вірші? Які вірші?

Тихон (*все більш соромлячись*). Та ті, що ви з паном пишете. Мене вже двічі лаяли, що я повторяю... За це, каже, тебе в тюрму заберуть...

Інна. В тюрму?

важко працює, недоідає у буквальному розумінні цього слова, просиджує вдень і вночі „над цифрами” та „щотами”, утримуючи таким чином сім’ю; вона спонукає, надихає до творчості свого чоловіка; вона, врешті, зважається на вчинок (не розкриватимемо його природи, залишимо інтригу читачеві), який суперечить загальноvizначним нормам; вона доводить до кінця задумане і з честю (хоч для більшості персонажів, та, думається, й читачів, дії героїні не видаються благородними) йде зі сцени, залишаючи читача/глядача перед розв’язанням питання, а що ж таки важливіше: „гниль” чи „краса і життя”?..

Парадоксальність Винниченкового художнього світу ні в кого сьогодні не викликає сумнівів. А от спосіб мислення митця, його художня інтерпретація поставлених суспільством і ним же цнотливо приховуваних проблем – таїна, яку ще належить розгадати дослідникам. Одне безсумнівно: В. Винниченко – сміливець, яких небагато в українській літературі, В. Винниченко – новатор, якому вдалося вивести українську драму на світову сцену. Все це, якщо уникати деталей, пояснюється тим, що, якщо й був рабом, то лише „рабом краси”, якщо й віддавав перевагу перед красою, то лише силі краси. Повість „Сила і краса” (1902) (випадковість чи закономірність, що саме з цього твору розпочинається творча біографія митця?), услід за ним оповідання „Раб краси” (1906) і, нарешті, драма „Дорогу красі” – ось чітко сформульований, акцентований художній орієнтир, художня домінанта, яка не зникне у Винниченковому дискурсі, хіба що переросте

Марта. Що таке? За які вірші?

Інна (*сміється*). Комізм! А ви й не боїтесь, Тихоне?

Тихон (*зневажливо*). Пхи! Що – мені в тюрмі гірше буде, як у неї? Я тільки той... (*Знов соромиться і лізе за пазуху. Виймає буквар.*) Я от хотів ще раз той... Ніяк оця буква не держиться... Оця з розкоряками... Оця “жж”. Цю “л” я знаю... А ця... і схожа на неї, та не “жж”.

Інна (*зазираючи*). Яка? Ця? Та це “к”.

Тихон. А! “Кх!” А щоб тобі сказала! Ну диви! І знав же! Аж уночі сниться проклята, а ніяк не згадаю. “Кх”! (*Сильно, голосно видихає повітря й задоволено сміється.*) Ну, тепер знаю. “Кх”! (*Жвавіше.*) Давайте гроші, у лавочку.

Марта (*сміється*). А ще не вмієш читать, Тихоне?

Тихон. Е, де там! Я ще ж до шибениці не дійшов на буквах, а ви вже читать.

Марта. До якої шибениці?

Тихон. Та та, що... як вона? От і цю забув... “Лл”? Ні!

Інна (*подаючи йому гроші*). “П”.

Тихон. А ж! (*Ніби дує.*) “П”. Кумедні все букви! Так що купить?

Інна. Булку.

Тихон. Одну?

Інна. Одну.

Тихон (*не розуміючи*). А панові?

Інна. Це й панові.

Тихон. На двох?

Інна. А що ж...

Тихон. А ще що?

Інна. Нічого.

згодом у глобальнішу – ідею вселюдського щастя, де знову ж такі красі у всіх її проявах буде відведено чільне місце. Вона прозиратиме в його драмах і романах, трактатах „Щастя” і „Конкордизм”. Вона неоднозначно сприйматиметься сучасниками й нащадками. Його називатимуть скандалістом і еротоманом, „великим Партачем життя, політики і передусім душ нашої молоді...”, „літературним генієм України”. Та це все буде потім. А поки що, у драмі „Дорогу красі” знайдемо метафору, яка, характеризуючи головну героїню твору, Інну, виглядає цілком як самохарактеристична. Винесена у назву нашої статті, вона вповні суголосна з життєвою позицією автора, котрий все життя намагався жити у згоді зі своїми принципами і, нехай пробачить нам читач нехтуванням гендерної рівноваги, був, як його героїня, „весталкою краси”.

м. Кіровоград

Тихон. І ковбаси не купувати?

Інна (*сміється*). Ах, Тихоне! Купуйте булку та не балакайте багато.

Тихон. Та я не той... Тільки ж я щовечора купую дві булки й ковбасу.

Інна. Ну а тепер одну булку і без ковбаси.

Тихон (*пильно дивиться на неї, чувається й помалу йде до дверей. Озирається*). Може, збігати до жовтої панни та позичить?

Інна. Тихон! Ідіть купіть булку. А то не буду вчить читати і ніколи ні одного вірша не прочитаю.

Тихон. Е, ні!.. (*Хутко.*) Я зараз! (*Виходить.*)

Інна. Комік... Це для його найстрашніша погроза. Страшенно естетична натура.

Марта. Тільки для віршів і учитись читати?

Інна. Тільки для віршів.

Марта (*сміється*). Писати тільки вірші?

Інна. Тільки вірші... (*Раптом.*) Але я, Марто, от що хотіла вам говорити. Ви все перебивали, по своєму звичаю... Я хочу просити вас забрати від мене ваші гроші.

Марта (*злякано*). Як? Через що?

Інна. Так. У мене їх можуть украсти. Можуть... Ну, взагалі, щось... Я не знаю... І крім того, я більше не можу... Хіба не можна когось другого вибрати касиром? Будуть зносити до його так само, як і до мене.

Марта. Та кого? Кого?.. І зовсім це не все одно. Ви не тільки касир. Ви – організатор... Вас слухаються, бояться... і потім... Ах, господи! Може, ви за щось сердитесь на мене? Да? Але за віщо ж?

Інна. Ну, яка ви! Ні за що я не серджусь, а просто не можу тепер... Ну... можуть же бути у мене такі обставини, коли я не можу ці... гроші... Я вам кажу, візьміть їх від мене, от і все. Візьміть до себе. Вони прекрасно можуть влежати і у вас...

Марта. У мене? Ні за що! Я їх кудись закину, загублю, витрачу, знищу... Ну, ви ж знаєте! Господи! Ну, що ж робить?.. І чого ви так? Що таке? Через що? Може, Михайло щось?..

Інна. А, Марто, смішна ви, їй-богу!.. (*Сміючись.*) Я вам кажу: краще візьміть гроші, а то потім щоб не каялись.

Марта. Що за дурниці? Чого я маю каятись!

Стукають.

Інна. Ввійдіть!

Входить Крамаренко. Високий, міцний. Низько вклоняється.
Говорить до Інни:

– Вибачайте, Інно Андріївно. Я шукав панну Марту, але з її кімнати мені на стук ніхто не одповів. Я думав, що вона тут...

Інна (*ніби здивовано*). Прошу, прошу, Степане Федоровичу. Я не розумію, чого ви вибачаетесь... (*Сміється.*) Це навіть образливо: він шукав панну Марту і через те тільки й до своїх приятелів зазирнув! Славно, славно. Але мусите вже й поздоровкатись зо мною, раз попали так нещасливо в мою хату. Драстуйте. (*Подає йому руку. Крамаренко пильно дивиться їй в очі.*) Як ся маєте? Сідайте, будь ласка. Може, чай будете пити? Тоді, Марто, будь ласка, дайте ваших склянок. Я тільки що розбила одну.

Крамаренко. О, я дякую... Я на хвилинку. (*Здоровкається з Мартою.*) Зараз зустрів Брусиловського. Вони всі збираються на човни і мають незабаром зайти сюди. Так я...

Інна. Так ви тільки за панною Мартою? Чудесно. Ну, все ж таки... А проте, як хочете. Ну, як же вам там у селі жилось? Працювали багато? Занудились, певно?

Крамаренко (*неймовірно-пильно вдивляючись у неї весь час*). Нічого. Працював. Приїхав летіти.

Інна. Як? Хіба вже дістали ті гвинти?

Крамаренко. О, ні... Все так, як і було. Мій панок так загуляв, що й з собаками його не знайдеш. Все захоплення аеронавтикою вже минуло. Два рази йому писав, що покину справу, як не дістане мені ще п'ятсот рублів. Пропаде, пишу, п'ять тисяч, що убухав. На одного листа одповів, що зараз дуже зайнятий, а на другого й зовсім не одповів. Буду летіти без гвинтів.

Інна. Це ж – сімдесят процентів, що вб'єтесь.

Крамаренко. О, не думаю. (*Чудно дивиться на неї.*)

Інна (*одповідає йому тим же поглядом. Посміхається*). Мені здавалось завжди, що люди себе вбивають навмисне з горя, а тут бачу, що буває й з...

Крамаренко. З жиру? (*Сміється.*) Може бути, може бути. Всяко буває. Ви як думаете, панно Марто?

Марта (*тихо*). Хіба ви не можете почекать? Може, ваш... панок, як ви кажете, дасть ще п'ятсот рублів, випишете свої гвинти і тоді... Це так спішно хіба?

Крамаренко. Буває, панно Марто, іноді так, що чоловік більше вже не може чекати... Не може!

Інна іде до вікна, вихиляється й виглядає когось по улиці.

Марта (*несміло, трохи винувато*). Але ж... Це така річ, що грозить смертю. Це ж не можна так...

Крамаренко (*сміється*). О, дурниці! Ніякої смерті... Ну, та це не цікаво... Кого це ви так пильно виглядаєте, Інно Андріївно?

Інна. Остапа. Щось запізнився. Мене це трохи турбує...

Крамаренко. А в вас все така ж вірна й добродійна любов. (*Сміється.*)

Інна (*посміхаючись*). У нас, Степане Федоровичу, за три тижні не міняються люди, а от ви, здається, зовсім змінилися, так що й такт свій десь загубили? (*Знов вихиляється в вікно.*)

Крамаренко. Хіба? І ви так думаєте, панно Марто?

Марта. Да, ви трошки змінилися.

Крамаренко. Це дивно! Та ви теж... Тільки ви на краще змінилися. На краще! У вас чудесні очі, чудесні. Чи я раніше не помічав, чи що... Але вони просто чудові.

Марта. Ха-ха-ха! От це так зовсім дивно, ви навіть навчились у селі компліменти говорити.

Крамаренко. Це зовсім не комплімент! Що ви! Якби чоловікові сліпому спала полуда з очей, і він побачив небо, хіба б то був комплімент небові, що він побачив його красу?

Марта. Ну, знаєте... Ха-ха-ха!

Інна одвернувшись од вікна, дивиться на них, грізно похмуривши брови.

Крамаренко (*хутко до неї*). Правда, Інно Андріївно? Ви знаєте, я це сьогодні тільки помітив.

Інна (*ідучи до столу, посміхнувшись*). Ви дійсно були сліпим. (*До Марти.*) Ну, давайте ваші гроші, треба покласти до купи.

Марта. Ах, да! (*Шнукає по книжках.*) Ну, де ж це вони? Фу, ти!.. І тут нема... Я, здається, їх загубила. (*Трусить книжки.*) Ну, розуміється, загубила... Нема...

Крамаренко. А чого ж то в книжках були гроші?

Марта. Та поклала... Нема... Хм!.. Загубила... (*Дивиться на Інну й вибухає сміхом.*)

Інна (*з посмішкою*). Молодчина...

Крамаренко. Які ж то гроші?

Марта. Та все ж для Михайла... Ах, ви стукали до нас?

Крамаренко. Стукав.

Марта. Ніхто не відповідав?

Крамаренко. Ні.

Марта (*стурбовано*). Може, він пішов куди? От, не дай бог! (*Віжить.*) Я зараз подивлюсь. Одну хвилинку. (*Вибігає.*)

Пауза. Крамаренко роздивляється Інну.

Інна Для чого ви вернулись?

Крамаренко (*таким же тоном*). Хотів і вернувся.

Інна. Ви ж обіцяли не появлятись.

Крамаренко. А тепер захотів появитись і появився.

Інна (*зиркнувши на його. По паузі, з усмішкою*). Ви та-ак? Хм! Чудесно!

Крамаренко. Я теж так думаю.

Інна. Добре, добре... Дуже прошу... Це цілком ваше діло. Мені рішуче байдуже.

Крамаренко. Так? Ну, так чого ж вам?

Стук.

Інна. Ввійдіть!

Входить Марта.

Марта. Спить. Він як в свідомому стані, то більше спить. А коли ж ви думаєте летіти, Степане Федоровичу?

Крамаренко. Дуже скоро.

Марта. Тільки духовне завіщання напишете? (*Сміється.*)

Крамаренко (*сміється теж*). Мені завіщати нема чого. Хіба старі чоботи та пару книжок?

Марта. Ні, ви це серйозно-таки, чи жартуєте? Це ж божевілля, ви вибачайте, летіти на такому апараті, який має сімдесят п'ять процентів за те, що розіб'ється.

Крамаренко. А може, не розіб'ється? (*Сміється.*) От Інна Андріївна повинна мене розуміти.

Інна (*здивовано*). Я?... Якраз навпаки. Тепер-то іменно... божевілля.

Крамаренко (*теж здивовано*). Тепер?

Інна. Розуміється.

Крамаренко. Я не розумію.

Марта (*дивиться на обох*). Я теж нічого не розумію.

Інна. Ха-ха-ха... Вони обоє нічого не розуміють... Ах, ви ж! Ну, нічого, з'ясується – зрозумієте. І летить не треба буде... Чого ви червонієте, Мартонько? Ха-ха-ха... Ви знаєте, Степан Федоровичу, зовсім збили з пантелику сьогодні Марту. Мабуть, і гроші через вас загубила.

Крамаренко. Хіба? Мені це дуже приємно.

Інна. Правда? От бачите, Марто! Ну, напевно Степан Федорович чекатиме гвинтів...

Марта (з ніяковістю). Я не розумію, Інно. Право, ви сьогодні якась така...

Інна. Яка ж я?

Стук в двері.

Інна. Ввійдіть!

Входить Тихон.

Марта (сміючись). Постукав!

Тихон (із задоволенням). А – ну да, постукав. (Кладе на стіл булку. Помітивши Крамаренка, уклоняється.) А, паничу!.. Приїхали?

Крамаренко (подаючи йому руку).

Приїхав. Як ся маєте? Вивчилися вже читать вірші?

Тихон (незграбно стиснувши його руку, засоромлено). Та так... Ще на буквах учусь... А ви надовго до нас?

Крамаренко. Та от як не поженуть ваші панночки, то посиджу...

Тихон (сміється). Е, не поженуть. Вас люблять...

Крамаренко. Та невже? Як собака цибулю?

Тихон. Е, де вже там... цибулю... (До Інни.) А хазяйка знов казала, щоб...

Інна (різко випроставшись). Тихоне! Скажіть ви своїй хазяйці раз на завжди, щоб вона або сама балакала зо мною, або дала мені спокій. А ви ніколи мені нічого не переказуйте, що вона там казала. Так їй і скажіть, що я вас не хочу слухать.

Тихон (ніяково). Та я ж хіба... От таке...

Інна. Та я вам нічого й не кажу. Хазяйці скажіть. (*Рухи її цілком протилежні попереднім м'яким, повільним та закругленим. Заспокоюючись.*) Надокучила вже ця баба мені...

Тихон. Так я так і скажу їй... (*Боязко зирка на Інну й виходить.*)

В цей же час, майже зустрінувшись з ним у дверях, входить Михайло .

[Схожий на Марту. Кошлата борідка. Зігнутий. Погляд понурий, з-під лоба. Рухи повільні, немов несе щось на спині. Не звертаючи ні на кого уваги, підходить до Інни й дивлячись кудись убік униз, тре лоба й хмуρο говорить:

– Інно Андріївно!

Інна. Слухаю, Михайле.

Михайло. У мене єсть до вас... (*пригадує*) прохання.

Інна. Прошу. Може б, ви сіли?

Михайло (*так само тре лоба. Всі ждуть. По паузі*). Ви не можете мене убить?

Марта. Михайло! (*Ступа до його*.)

Інна (*серйозно*). Ні, Михайло, я такого прохання не можу вам виконать.

Михайло. Дуже жаль... Вибачайте... (*Кида оком на стіл і зупиняється на шклянці, що блищить під світлом лампи*.)

Марта (*беручи за руку його*). Михайлоньку, ходім додому.

Михайло (*нетерпляче одпихаючи її руки*). Я прошу не мішатись в мої... (*пригадує*) в мої... справи. Я до тебе не мішаюсь... (*До Інни. Діловито.*) Так ви не можете? Я вас дуже прошу...

Крамаренко з пильно-хмурою цікавістю слідкує за Михайлом.

Інна. Ні, Михайло, не можу.

Михайло. Вибачайте. (*Хоче йти.*)

Крамаренко. А чому ви самі цього не зробите?

Марта. Степане Федоровичу!

Михайло (*зупинившись, зирка на Крамаренка, впізнає й хитає головою*). Драстуйте.

Крамаренко. Драстуйте.

Михайло (*тре лоба, хмуристь брови*). Як ви сказали?

Крамаренко. Я питаю, чому ви самі себе не вб'єте?

Михайло (*зупиняючись очима на шклянці, кривиться*). Чому... Тому, що це для мене... (*з зусиллям пригадує*)... це... Я забуваю слова...

Інна (*підказуючи*). Пізно?

Михайло (*крутить головою*). Це...

Крамаренко. Важко?

Михайло (*страждаючи*). Це для мене... неможливо!

Крамаренко. Чому?

Марта. Степане Федоровичу! Я вас прошу...

Михайло. Дегенерати не можуть... Треба було батька... *(пригадує)* убить...

Марта. Михайло!

Михайло. Алкоголік і розпутник... Мати – інститутка... Діди... поміщики... Гнила кров...

Марта. Михайле! Ти не смієш так говорити! Іди додому зараз!

Михайло *(спалахнувши, затрусившись, тикаючи себе пальцем в груди)*. Я смію!.. Я смію!.. От!.. Я смію!..

Марта. Ти так же сам винен, що ти такий! Да, да! Сам, сам!

Михайло. Я і сам... Я і сам... От. Я і сам!

Марта. Але це пройде... Ти будеш лічитись і все пройде... Ходім додому.

Михайло. Лічитись не хочу. Не треба... Нічого не... *(пригадує)* не... допоможе... Всі ваші збирання грошей. Я не хочу... Ви не маєте права... не маєте права не пускати умерти. Насильство. Я дам розписку вам, що з моєї... *(пригадує)* як це?.. ...з моєї...

Інна *(підходячи до його, беручи за руку)*. Згоди?

Михайло *(зразу заспокоюючись, як вона торкнулась його. Тихо)*. Ну да, згоди...

Інна. Сядьте. Ви, мабуть, втомились. Це все дурниця. Е! Чудесно будете жити на світі. Сядьте. *(Садовить на стілець, підставлений Мартою.)*

Михайло дивиться на неї й весь освітлюється тихою посмішкою.

Крамаренко пильно слідкує.

Інна *(до Михайла)*. Може, чаю дати?

Михайло. Ні, дякую. Я не хочу.

Інна *(одходячи)*. Ну, то спочиньте так. А яка година зараз, Степане Федоровичу?

Крамаренко *(дивиться на годинник)*. Три чверті на дев'яту.

Інна. Хм! Що ж це він так запізнився? Самовар захолоне. Та й ваша компанія з човнами щось...

Крамаренко. Ну, ми на всю ніч. Встигнемо.

Михайло *(який знов похмурився, часто зупинявся очима на шклянці)*. Інно Андріївно!.. Дозвольте мені розбити... шклянку.

Інна. Шклянку? Розбить?

Михайло *(видно, мучиться за себе і в той же час не може не тягнутись до шклянки)*. Да... Якщо ви нічого не маєте проти... того...

Інна (помалу). Розбивайте... (Подає йому склянку.)

Михайло (криво посміхаючись, бере і сильно кидає в куток. Шклянка з дзвоном розбивається. Михайло, страждаючи за себе, задоволено й похмуро одночасно посміхається.) Тепер добре...

Всі мовчки хмуро дивляться на його.

Марта (швидко підходить до його, бере під руку й хоче вивести з хати). Михайло, ходім додому. Інна Андріївна хоче зостатись сама.

Михайло (вириваючи руку, з незадоволенням). Ти зо мною так говориш, як з... (пригадує) як з дитиною або божевільним... Я ще не... божевільний... (Раптом до Інни, задоволено й проти волі хіхикаючи.) А як вона дзенькнула!.. Хі-хі-хі!..]

Стук у двері.

Інна. Ввійдіть!

Входить Кошуля. Весь обкладений пакунками.

Кошуля (весело кричить з порога). Стройся! Смирно! Компанія ідьот, збирайся в похід! (Замовкає, побачивши сцену з Михайлом. Здоровкається зо всіма.)

Марта. Уже йдуть? Ходім, Михайле. Всі йдуть з дому. Ходім.

Михайло різко повертається й, не кажучи нічого, виходить. Марта за ним.

Кошуля (злякано до Інни). Ну, як йому? Гірше?

Інна. Не гірше й не краще...

Кошуля. Безнадійна їхня справа. То правда, що професор Камінський сказав, що ніяка наука, йому одне лічіння – могила?

Інна. Да. Правда.

Кошуля (сміючись). Радикальний лікар! (До Крамаренка.) А ви це де пропадали? Їдете з нами? Гайда!

Крамаренко. Не знаю... (До Інни.) А ви знаєте, він закоханий у вас.

Інна (здивовано). Хто?

Крамаренко. Михайло.

Інна (сміючись, до Кошулі). Степану Федоровичу тепер скрізь закохані ввижаються!.. Ха-ха-ха!..

Кошуля. Видно, Степан Федорович сам не без цього грішка. Хе-хе!

Крамаренко (до Інни). Хіба ви не помічали?

Інна (сміючись). А, дайте спокій! Вам усі люди в мене закохані. Колись ви казали теж, що один добродій любить мене, як... як, ну, як

тільки може любить... глибокий чоловік. Так це така ж правда... як і та... *(До Кошулі.)* Велика компанія?

Кошуля. Та публіки до біса набралось. Зараз всі будуть. А ви ж чому не збираєтесь?

Інна. Я не піду.

Кошуля *(з ляку, навмисне випускаючи один пакунок додолю).* Як?! Та що ви?!

Інна. От-так! Дома сидітиму.

Кошуля. Та бійтесь Бога! Ніч же яка! Ніч яка, подивіться. Місяць, зорі... *(Співає.)* “Ніч яка, Господи, місячна, зоряна”... Та ні, Інно Андріївно, це тільки красноречіє з вашого боку, пугаєте. *(Чути спів гурту в коридорі.)*

Кошуля. О! Ідуть. Що співають? *(Прислухається.)* “Віють вітри”. Хазяйка ваша знов гвалт підніма. От каналія, ніяк не звикне!

Спів ближче, коло самих дверей, які без стуку розчиняються. Входить гурт хлопців і дівчат. В руках у багатьох пакунки. У кавалерів жіночі накидки й пальто. Скінчивши пісню, всі гуртом зо сміхом:

– Добри-вечір!

Інна *(в тон їм співає з “Вечорниць”).* “Добрий вечір, вам, панове, чом так забарилися”. *(Сміючись.)* Драстуйте... Сідать і не прошу, бо для такої сили гостей і немає стільців у мене.

Кошуля. Панове! А ви знаєте, що Інна Андріївна не хоче йти з нами?

Голоси: Та що ви?

– Не може бути?

– Хіба?

– Чому?

– Інно Андріївно!

Інна. Не можу, панове, не можу.

Крамаренко *(голосно).* Як вірная супруга, Інна Андріївна не сміє без чоловіка йти, хе-хе-хе!

Голоси: – З чоловіком!

– Розуміється!

– А де ж Остап?

– Де пііта наш?

Інна *(до Крамаренка).* Знаєте, Степане Федоровичу, ви в селі таки значно змінилися... Дуже дотепні стали.

Крамаренко (зразу переставши сміятись, одяга капелюх, підходить і щиро, просто). Правда, Інно Андріївно, гидко і не дотепно. Вибачайте. Я сьогодні трохи втомився, мабуть, з дороги. Бувайте здорові! (Іде до дверей.)

Кошуля. Чекайте! Куди ж ви? Усі разом підем.

Крамаренко. Ні, я на човни не поїду. Втомлений. Прощавайте. (Виходить.)

Кошуля. Ну, от туди к лихій годині... Тепер усі почнуть розлізатися. Інно Андріївно, так ідете, чи ні?

Інна. Ні.

Кошуля. Ну, то нічого часу гаять, коли так. Гайда, панове, поки не порозбігались.

Входить Остап.

Голоси. А ось Остап!

Остап. Добрий вечір.

Кошуля. А! Ось і супруг грозний! Пііта наш морозний! “Собственный экспромт”. На човен ідете? Говоріть!

Остап молодий зовсім, год 23-24, сором'язливий, рум'яний, струнко збудований, гарний. Вітається, конфузиться й не знає, що відповідать на всі голоси, які кричать до його:

- На човни!
- Збирайтесь!
- Швидше, швидше!

Остап (дивиться до Інни). Я не знаю, як Інна...

Кошуля. А Інна не знає, як Остап. От тепер поцілуйтесь, то будете якраз родичі. Вибачайте, Інна Андріївна. (До Остапа). Ну, то як, ідете?

Інна. Ні, панове, ми не можемо сьогодні... Рішуче.

Кошуля. Та ніч же яка, гляньте! Та всіх, хто в таку ніч сидить у хаті, за це треба на три роки на каторгу послать! Гляньте-но! Ех! Ну, хлопці-дівчата, рушаймо! Хай вони собі тут. Зачинаймо на радість хазяйці. (Заводить:)

Гей-но, хлопці, до зброї –
Ворогів карати,
Слави добувати.
Гей, чи пан чи пропав –
Вдруге не вмирати,

Гей, ну-те, хлопці, до зброї.

Співаючи й кричачи “Бувайте!”, всі виходять.

Остап (*зачинивши двері*). Чому ти не схотіла?

Інна (*сміючись*). Та у нас же всього п’ятдесят копійок на хазяйстві! Комік.

Остап (*похмурюється*). Да-а...

Інна. Ну, нічого. Їсти хочеш? Здорово? Правда? Ну, маєш булку. Сідай, чаю дам.

Остап. А ти? (*Присаджується до столу.*)

Інна. Я не хочу. Ну, говори. (*Наливає чай.*)

Остап (*несміло*). Невдача... знов...

Інна. Так. Що сказали?

Остап. Поезія чудова, прекрасна, талант безперечний, але...

Інна. “Не можемо”?

Остап. Да. На видання книжки треба не менше п’ятисот рублів.

Інна. А у них, бідних, немає?

Остап (*їсть*). Хазяйка стріла мене, каже...

Інна. Ах, чула вже. Одніс Гаврищуківі?

Остап (*сумно*). Та одніс...

Інна. Коли казав прийти?

Остап. Післязавтра. Та даремно. І тут нічого не вийде...

Інна. Так. Ну, так я піду за відповіддю. Ми підемо разом з Михайлом і Мартою. Вони будуть просити на Михайла... Зробимо конкурс...

Остап. На Михайла?

Інна. Розуміється, він дасть Михайлові. А нам скаже, що вірші чудові, що це краса надзвичайна, що це щось... чарівне... Ха-ха-ха!.. І ми знов до десятого понесем.

Остап (*хмуро*). Я не буду більше нікуди носити. Я поступаю на службу, кину всякі твори і кінець всяким поезіям... та красам.

Інна. Не говори дурниць, Остапоньку, нікуди ти не поступаєш і нічого ти не кинеш!

Остап. То чому?

Інна. Ах, дай спокій!

Остап (*схоплюючись*). Я не можу!.. Не можу більше так. З якої речі ти мене годуєш? Ти працюєш дні і ночі, а я... наче якийсь... Та що таке? Не можу я цього... К чорту всякі таланти!

Інна. Заспокойся і не роби з мене мучениці. Надрукуймо книжку, і ти будеш мене годувать. А крім того... Той, хто дає красу людям, той має право, щоб йому давали хліба.

Остап. Але ти також даєш цю красу. В нашій поезії половина є твоя. Без тебе я ніщо. З якої ж речі ти мене годуєш, а не я тебе.

Інна. Ах, Остапе. Знов ці рахунки. Я не люблю цього. Годі. Бери ще чаю. Сідай. Голодний же.

Остап (*дивиться на чай*). А ти? Я всю булку з'їв.

Інна. Я не хочу.

Остап. Але ж ти нічого не їси... Ні, я так не можу! (*Схоплюється, хапа за голову себе і прудко ходить по хаті.*)

Інна. Ну, чого там, все дурниці...

Остап. Ну, як можна... Ні, Іннусь, знаєш, я той... я, мабуть, буду шукати місця... Право, Іннусь, я не можу... Ти робиш день і ніч, а я... З квартири женуть, їсти нема чого... Книжка ніколи не вийде... Це вже видно... Годі... Хай йому...

Інна (*спокійно і твердо*). Книжка вийде. (*Остап дивиться на неї.*) Вийде. Мусить вийти. От і все. Краса не може загинути. Це дурниці. І я так скоро не піддамся. Це вже вибачайте... Годі... Говорю тобі, книжка вийде.

Остап. Як?

Інна. Побачимо.

Остап (*безсило схилив голову. Пауза. Підводиться*). Знаєш, Інно, я думаю, що ти мене хутко покинеш.

Інна (*здивовано*). Що це ти?

Остап (*посміхаючись*). Право. Так мені чогось здається... І, знаєш... Ти не сердься на мене, я буду щиро казати... і мені хочеться навіть, щоб це швидше було. Так, я думаю, приговорені до смерті хотять, щоб швидше.

Інна (*нахмурюючись*). Слухай, Остапе, звідки ти це вигadaв собі? Яку ти маєш підставу для цього? Яку?

Остап. Ніякої. Але (*криво посміхається*) я – поет. Не бачу, а чую... Якись, може, атоми будучого, ввійшли в мене і... Ти не сердься...

Інна. Я не серджусь... (*Хмуро і пильно розглядає його.*)

Остап. Хіба не правда? Ну, скажи сама?

Інна (*так же мовчки дивиться. Раптом рішуче і сильно, підходячи й гаряче обнімаючи його*). Ні, неправда! Неправда! Чуєш? Ти мій гарний, музичний, як моя арфа звучна. Ніколи тебе не покину. Чуєш? Годі.

Остап (*жадно*). Ти не кинеш мене? Ні? Мені так іноді тоскно, тяжко... Що я без тебе? Ну, так по правді? Ніщо... Так, так, Інно. Ти моя душа... Душа моя прекрасна. Моє натхнення. Знаєш, я сьогодні перебирав, що я написав без тебе. Дві речі, які треба викинути.

Інна (*раптом піднято*). Остапе! Можеш?

Остап (*дивиться на неї, ніби зазира в себе на хвилину, освітлюється й соромливо хита головою*). Здається.

Інна. Іди. (*Злегка штовха його до другої кімнати. Бере лампу й односить туди, поставивши на стіл. Сама хутко біжить до дверей, замика на ключ і говорить:*)

– Нас нема дома... Не високо абажур?

Остап (*у дверях*). Ні... Інно... Кінчать вчорашнє?

Інна. Да. Неодмінно...

Остап. Мені здається, що воно трохи негарне...

Інна. Прекрасно! Воно прекрасно виходить. Тільки ще глибше... Ридання більше. Більше жаги... (*Жагуче.*) Сили, жаги, гніву! Кусай. Розумієш...

Остап (*заражаючись, пошепки*). Да, да... Особливо там, де... він.

Інна. Да, да... Тільки сьогодні я буду грать [нерозбірливо]. Чуєш... Сьогодні я буду... Ну, все одно... Іди, пиши... Іди, моя арфо! (*Обніма, одитовхує в кімнату, сама підходить до піаніно, сідає, хвилину непорушно сидить, дивиться на залите місяцем вікно і тихо починає, акомпануючи.*)

Ой, не світи, місяченьку,
Не світи нікому,
Тільки світи миленькому,
Як іде до дому.

(Перестає грати, задумується і дивиться у вікно.)

Остап (*ходить по кімнаті, обнявши голову руками, потім сіда до столу й видно хутко гарячково пише. Перестає писати й жде музики. Озирається, підводиться й виходить на поріг. Здивовано*). Що ж ти, Інно?

Інна (*стрепенувшись*). Зараз! Задумалась... Зараз... Хочеш цю саму далі?

Остап. Да, хочу...

Інна. Цю саму? (*Чути чудну посмішку в голосі.*)

Остап. Да, да...

Інна. Добре. Іди.

Остап іде до столу.

Інна (*співа жагуче, тоскно і з гнівом*).

Світи ж йому ранесенько

Та наганяй чари,

А як іде до другої,

То зайди за хмари!

II

Там же.

Крамаренко з капелюхом у руці ходить, похиливши голову, по хаті. То сяде, то встане і знов ходить.

Входять Інна, за нею Михайло.

Інна (*здивовано*). Ви? Яким способом? Де ж Остап? (*Вітається*.)

Крамаренко. Пішов кудись. Казав, прийде незабаром. (*Важко і пильно дивиться на неї*.)

Михайло махає, як віялом, в лице собі капелюхом і починає хіхикати, часом прискаючи сміхом.

Крамаренко переводить очі на його.

Інна (*скидаючи капелюх, з усмішкою*). Бачите? (*Хита на Михайла*.)

Крамаренко. Бачу.

Інна. Ні, ви придивіться й вслухайтесь.

Михайло (*хіхикаючи, до Крамаренка*). У нас одна дівчина родила байстрюка. Кажуть, від мене. Дурниці... Даю слово... Хі-хі-хі... Так, ви знаєте, вона його кинула в провалля. А як найшли, то у його уже черви виїли живіт... Хі-хі-хі... Біленькі такі, знаєте, багато, аж кишать... Хі-хі-хі... [*В лиці йому пробігає судорога свідомості і страждання. Але говорить далі*.] Ви бачили коли-небудь? Як рисова каша... Узять би в жменю та так... [*Показує ротом, як би їв*.] Хі-хі-хі...]

Інна (*до Крамаренка*). Чуєте?

Крамаренко. Чую. (*Одвертаючись од Михайла, який весь час хіхикає*.) Він навіть слів не забувся... Ви помітили?

Інна. Навіть поетично... Ха-ха-ха... І от... (*Вийма з торбинки сто карбованців*.) На конкурсі першу премію дістав.

Михайло. Хі-хі-хі... У одного нашого мужика за сто карбованців...
(Злякано змовкає, озираяється, хита на двері.) Там нікого нема?

Інна. Єсть!

Михайло. Хто?

Інна. Труп.

Михайло. Хі-хі-хі!.. (Змовка і сильно тре лоба.)

Крамаренко почина хутко й схвильовано ходять по кімнаті.

Інна (з усмішкою слідкує за ним). Що? Робить і на вас враження?

Крамаренко (зупиняючись). Навіщо ви його всі мучите? Дайте йому вмерти.

Михайло (серйозно й сумно). Вони не дають вмерти.

Крамаренко і Інна хутко дивляться на нього.

Крамаренко (тихо). Ви розумієте?

Інна (непорозуміло). Не знаю.

Михайло. Кажуть, що повішені язика висовують. От комізм! Правда? Хі-хі-хі!.. Хі-хі-хі!.. (Не може, видно, вдержатись.)

Крамаренко. Фу, як же це все-таки тяжко! Багато вже грошей зібрано?

Інна раптом голосно сміється.

Крамаренко пильно й тривожно дивиться на неї.

Інна, подивившись на його, вмить ще голосніше вибухає сміхом.

Крамаренко. Інно, що з вами?

Інна. Ха-ха-ха!.. Ох!.. Ви вже... ха-ха-ха, ви думаєте, що я теж? Ха-ха-ха!

Крамаренко. Чого ви смієтесь?

Інна. Ви що, може, готові йти збирати для його. Га? Ха-ха-ха... Наш меценат... Ні, це так комічно... Наш меценат уже приготував грошей для нас, уже взяв під свою руку бідного поета. Він же такий покровитель, прихильник краси, радості, світлого... Ха-ха-ха... І раптом... Приходимо ми, виступа Михайло і... так само, як ви... Не задумуючись, красу одкинув і все оддав цьому. [(Підходить до Михайла і тика його злегка рукою в голову.) Ось цьому. Ха-ха-ха!.. Ей ти, ану розкажи щось, ось єсть ще один, який все тобі віддасть... Ну? (Передражнює.) Хі-хі-хі!.. Це далеко сильніше музики віршів. Правда? Ну, що ж ти! Може, ще сто рублів матимеш. Ха-ха-ха!..]

Михайло дивиться на неї покірними тихими очима. Часом судорога кривить йому губи. Він почина хіхикать, але, видно, всіма силами себе здержує.

Крамаренко. Інно! Він же хворий.

Інна (*хутко до його, вся спалахнувши*). Що? Хворий? Ну, так що? Навіть безнадійно хворий, нещасний, жалкий, гидкий. Ну, так що? Жалість? Да? Жалість? Говоріть! Говоріть, я вас питаю!

Крамаренко. Всяка жалість є.

Інна. Жалість? О, я знаю. Вас усіх, як скотину стягує на пролиту кров, так вас притягує до себе оттаке гниїння. Ви все оддасте – красу, любов, сміх – і будете “жалість”. “Всяка жалість”! Яка? Грошей дасте, одправите в Швейцарію і зробите, що не буде хіхикать. Ще, може, жінку йому дасте, бо в його ж ця хвороба ще й на половому ґрунті. Так? Да? І він народить вам ще таких же і ви будете потім і тих жалість. Да? А молоде, живе, що хоче дати вам красу, радість, будете одпихать. Правда? Ха-ха-ха! Жалість.

Крамаренко (*що поривався сказати*). Інно, ви самі знаєте, що до мене ви несправедливі.

Інна. Ах, дайте спокій! Дайте мені спокій ради бога. (*Ходить по хаті.*) Ви такий же, як і всі. Всім вам аби тікати од страждання. Тікати і більше нічого. От все ваше життя. А йти проти його, йти до радості, до сміху, веселого, а не хіхикання, красить життя ви не можете. Що там поезія, коли отут таке. (*Підходить до Михайла, підніма його схилену голову.*) Що там якийсь Гете, коли от вам... О... Ну?.. Хі-хі-хі...

Михайло (*не в силі здержати себе*). Хі-хі-хі... Учора я бачив у сні, як...

Інна. От вам! О... Він, певно, бачив трупи в сні. Трупи? Правда? Говори! (*Штовха його в голову рукою.*)

Михайло злякано розширює до неї очі.

Крамаренко (*хутко підходячи до Інни, сильно бере за руку й говорить*). Заспокойтесь. Прийдіть до себе, що ви робите. Фу, я вас не пізнаю!..

Інна (*тихо*). Вам жаль його? Да? Ну, так убийте його. Убийте, коли жалієте іншою жалістю! Убийте! Ну?

Михайло злякано підводиться, задом одступа і тікає в кімнату Остапа.

Інна (*раптом бере себе за голову і почина ходити по хаті*). Да, я це негарно... Я загубила голову.

Крамаренко (*понуру*). На видання книжки скільки треба грошей?

Інна. П'ятсот.

Крамаренко. Гаврищук міг і вам дати.

Інна (*не однімаючи рук від голови*). Ні, у нього вся охота пройшла. Ці гроші він призначив Михайлові. Буде висилать. (*Зриваючи руки. Рішуче.*) Так! Добре!.. Ну, Степане Федоровичу, я мушу попрохати вас лишити мене саму, я маю сісти за роботу. І, взагалі, ваш візит мені при інших обставинах... Ну, все одно. Надалі до себе не запрошую.

Крамаренко. Я прийшов з вами побалакати востаннє.

Інна. Про віщо? Нам нема про що балакати.

Крамаренко. Абсолютно?

Інна. Абсолютно.

Крамаренко. Ви Остапа не любите.

Інна. Ну, знаєте, ми можемо розмову скінчити. Годі.

Крамаренко (*хапаючи її за руку, з гнівом*). Не любите, говорю!

Інна (*киво посміхається*). Ви що, хочете фізичними аргументами доказати мені цю дурницю?

Крамаренко. Ви його не любите! Він – ваша скрипка, на котрій ви граєте. Скрипка!

Інна. Пустіть руку.

Крамаренко. Не пущу.

Інна. Ви хочете, щоб я Тихона покликала.

Крамаренко. Ах, Тихон там той! Говоріть: ви любите його? Як людину, як мужчину, як коханого, близького? Да?

Інна. Чого вам треба?

Крамаренко. Я люблю вас. Я цими днями буду пробувати свій апарат. Я хочу все знати перед цим. Любите?

Інна (*тихо, чудно дивлячись йому в очі*). Люблю.

Крамаренко. Як мужчину? Як людину? Він не тільки поет, струмені краси, а й коханий, да?

Інна. Да.

Крамаренко (*випускаючи її руку, тихо, проводячи рукою по лиці*). Ну, от... і все! Тихона не треба. (*Силкується посміхнутись. Шукає свій капелюх, який держить у руці.*) Деся моя шляпа... Ви вибачте мені... Я ці ночі погано сплю. І трохи рознервувався... Може, щось грубо сказав вам... Так ви не згадуйте... Ну, й прощайте. (*Простягає їй руку.*)

Інна (стоїть недвижно, важко дихає, нахилила голову. Раптом прудко підходить до його, жагуче обніма і цілує все лице гарячими, рвучкими поцілунками. Шепоче). Люблю! Люблю!.. До болю... До муки... Люблю!..

Крамаренко (неймовірно радісно, жагуче). Інно! Іннусь! (З тривогою хоче подивитись їй в лице.) Інно!.. Що ж це?

Інна (дивиться в лице йому). Мовчи... Стій!.. Любий... Безмежно хороший... Мука моя... (Раптом жагуче обніма, цілує довгим поцілунком, одривається й хутко одходить убік. Глухо, суворо.) Прощайте, Степане Федоровичу. Ідіть!

Крамаренко. Інно? (Непорозуміло дивиться на неї.)

Інна. Степане Федоровичу, ідіть, а то я буду кликати Тихона. Я вам серйозно говорю. (Іде до дверей. В цей час за ними чується хіхикання Михайла, який непомітно вийшов із кімнати і стояв за їх спиною.)

Інна (строго). Михайло! Туди, в кімнату! Зараз же!

Михайло як цуцик, зщулившись, боязко ховається в кімнату.

Крамаренко (глухо). Я абсолютно нічого не розумію.

Інна. Степане Федоровичу, я вас останній раз прошу: ідіть собі.

Крамаренко (хитаючи головою, посміхаючись). Так... Тепер я розумію... Тепер я розумію ваш вірш... Да, тільки тепер... Весталка краси... Так...

Інна. Прощайте. Ідіть.

Крамаренко. Інно!.. Це ж дико... Подумайте...

Інна (іде до дверей, одчиняє й кричить). Тихоне!

Крамаренко (шука очима, поміча в руках капелюх, одяга, підходить до Інни й простягає руку). Прощайте.

Інна (на хвилину подає свою руку, зараз же викручує її й одходить). Прощайте.

Крамаренко помалу йде в двері.

Інна. Чекайте. (Крамаренко зупиняється.) Пробувать апарат будете?

Крамаренко. Буду.

Інна. І ви звете себе сильною людиною?

Крамаренко (тихо). Я зву свою любов також сильною. Хто зна, хто сильніше.

Інна (одривисто). Не треба. Їдьте кудись.

Крамаренко посміхнувшись, мовчки виходить.

Інна стискує руками голову і ходить по хаті.

Михайло боязко визирає з кімнати Остапа й хіхікає.

Інна зупиняється, бере з столу торбинки, вийма гроші, іде до столу, одмика і кладе туди.

Стук.

Інна. Можна!

Входить Тихон. Трохи п'янений.

Тихон. А, бачите, хоч і трошки випив, а все-таки постукав.

Інна. Вже не треба, Тихоне.

Тихон (*здивовано*). От тако! А чого ж ви мене кликали?

Інна. Так. Хотіла в лавочку послать та вже не треба.

Тихон. Ну, то й не треба. А у нас там, пані, така зараз музика...

Інна. Тихоне! Я вас не раз уже просила не звать мене "пані". Я така ж мужичка, як і ви. Називайте, говорю, Інна Андріївна.

Тихон. Хм! (*Чухається.*) Щось таких мужиків у нас я й не бачив. (*Маха рукою.*) Ну, да на цей раз уже простіть. Вивчусь. А сьогодні, пані... чи той... як ви сказали?

Інна. Ідіть, Тихоне. Мені ніколи. Другим разом.

Тихон. Січас, січас. А може, б ви до нас на минуточку прийшли? Там солдат один... Так понімаєте, пані, такий сволоч, що каже, нібито Шевченко був арештант.

Інна. Тихоне, другим разом...

Тихон. Не, постойте ж. А я йому січас (*майже співаючи декламує*):

.....

.....*

Ну, то як? Та ти мені їсти не дай, а такої пісні прокажи... Пані! От щоб я з цього місця не зійшов, коли не закажу й дітям своїм за вас Богу молитися, що світ мені показали... Боже мій, Боже мій... А ми ж сліпі... От так би цілий день стояв та все (*знов протяжно декламує*):

.....

.....*

[**Михайло** (*вийшовши з кімнати*). Хі-хі-хі!. Я подумав... Коли Крамаренко упаде з шара і розіб'ється, ми візьмем м'ясо його і зробим сосиски. Соси-и-ски... Хі-хі-хі!]

* *Тексти віршів у рукописі відсутні. М.К., С.М.*

Інна. Михайло! Не сміть! *(Михайло злякано схоплюється.)*

Тихон *(тільки показався й захіхикав Михайло, зараз же перестав декламувати і злякано повернувся до того, помалу відступаючи до дверей з жахом в очах).* Ох, ти ж Боже мій! Ох, ти ж Боже мій! *(Швидко вискакує.)*

Хутко входять Остап і Марта.

Марта. Безумовно дасть! Він чудова людина. Чудова!.. Він, кажуть, содержит три приюти... Чуєте, Інно, я кажу, що Гаврищук напевне і вам дасть. Напевне. Це спершу він так. Це на його зробило враження. А потім він дасть. Я піду до його і буду просить. Я...

Інна *(не слухаючи її до Остапа).* Ти знаєш?

Остап *(в'яло).* Да, панна Марта розказала... Що ж, це добре... Я радий...

Марта *(не можучи здержати своєї радості).* А я? Господи! Я просто не вірю собі. Ще рублів п'ятдесят і можна уже одправлять. О, ми найдем... Знаєте, я думаю зробить лотерею. Ви допоможете мені, Інночко? У вас, напевне, купуватимуть. А то можна... Ну, нічого... Хай потім... Ну, Михайло, ходім додому... Тепер не довго...

Михайло, затихши після окрику Інни, підходить до неї, бере за руку, нахилиється, цілує й виходить.

Інна болюче хмурить брови.

Марта *(кидаючись до неї).* І я вам страшно, страшно дякую. Безмежно!.. Ви просто... Ах, у мене нема слів... Ах, я й забула! Просив учора Крамаренко...

Інна. Він уже був сьогодні тут. Я все знаю.

Марта. Да? Чудний він... Їй-богу, я починаю вірити, що він щось переживає... Щось велике. Тільки смішний, я нічого не могла добитись від нього. Понурий, суворий, ні слова.

Інна. Остапе, ти купив ниток, що я просила?

Остап. Купив.

Марта. Ну, так я їду... Ще раз дякую, дякую. Ввечері забіжу... У мене єсть одна справа... Ну, та потім. Бувайте... Сьогодні у мене свято! *(Вибігає.)*

Остап *(в'яло усміхаючись).* І в нас свято.

Інна *(починає ходити по хаті. Потім рішуче йде до столу, висуває шухляду, виймає гроші і, держачи їх в руках, підходить до Остапа й*

простягаючи, спокійно і рівно говорить). На, іди в друкарню. Хай друкують.

Остап (*вражено*). Що таке? Звідки? (*Радісно схоплюється*.) Інно! Гаврищук? Да?

Інна. Да. Гаврищук і інші. Громадянство.

Остап (*дивиться на неї. Зразу спадає, злякано*). Інно! Які це гроші?

Інна. Ті, що зібрані на піддержку гнилого, а я повертаю на піддержку живого.

Остап. Але Інно! (*Одсувається од грошей*.) Ти не маєш права!

Інна. Це ти говориш?

Остап. Я...

Інна. Той, що в піснях своїх співаєш про нищення нікчемного і радість живого? Це ж точний вивід із наших пісень. Ти це бачиш?

Остап. Це – краса, Інно... Це...

Інна. Покинь слова. Не в словах річ. Що потребує поперед піддержки – те, що гние й упадає, чи те, що народжується? Що?

Остап (*все з більшим страхом*). Інно!.. Це не те, що ти задумала? Інно!

Інна. Я тебе питаю: що? Відповідай.

Остап. Інно...

Інна. Відповідай!

Остап. Я це признаю, але ж...

Інна. Признаєш? Ну, так бери, на, іди, давай друкувати.

Остап. Але ж, Інно, що ж ми скажемо?..

Інна. Ми скажемо: ми вам несли красу, чуєш? Ми вам несли вищу радість, вам, многим тисячам, чуєш? Ми вас благали, ми до вас ходили, ми ждали... Ви що нам дали? А гнилі ви даєте? Замість того, щоб нищити її, ви одпихаєте нас і даєте їй? Ну, так ми самі беремо у вас! Самі! От що ми їм скажемо. Чуєш? На, іди. Годі.

Остап (*злякано*). Я не можу. Ну, ти подумай, з якої речі? Та що буде з Мартою, Михайлом?

Інна. Їм буде погано. А що буде з нами? А що буде з тими, у яких ти однімаєш красу своїх пісень? Ти однімаєш у них вищу радість. Ти вийшов з народу, в тобі народ співа про свої живі страждання і радості. Чуєш? Ти маєш право мовчати? Ти, мужик, ти маєш право однімать у тисяч за двох гнилих панків? Маєш право, я тебе питаю?

Остап мовчить.

Інна. Ну, говори! Я рішуче тебе питаю. Ти мужичий син?

Остап мовчить.

Інна. Остапе! Я востаннє питаю. Ти недавно казав, що ми розійдемося. Я тебе питаю: маєш ти право не брать цих грошей? Ти робиш злочинство? Говори же.

Остап. Логікою я признаю... але...

Інна. Ти весь мусиш признати. Весь! Чи ти вже забув своє мужицтво? О, тоді... розуміється, і любов краси забув? І всі вечори наші забув? Говори. Коли забув, то й я можу забути. Чуєш?!

Остап (*простяга руку, тріпнувши головою*). Давай!.. Хай!..

Інна. На... На рукопис. (*Біжить до столу, бере пакунок*.) Щоб сьогодні ж починали!

Остап на хвилину зупиняється, хоче щось сказати, але насува капелюх на голову і вибігає.

III

Там же.

Вечір. На Інниному столі горить лампа. За столом сидить Остап і править коректуру. Часом встає, ходить, потім знов сідає, править і задумується.

Входить Тихон з самоваром в руках. Ставить на стіл і, дивлячись кудись перед собою, промовляє:

– “Кх... Пп... Рр...” (*Пригадує, вийма буквар і повторяє*.) “Кх... Пп... Сс...”

Остап (*озираючись до його, хмуро*). Що ви, Тихоне?

Тихон. Нічого-нічого, пишіть собі... То я перевіряю, чи знаю... Оця мені, що в боки взялась, ніяк не той... (*Силкується вимовити “Ф”*.) Хв... Хв... Наче й так і не так... (*Обережно підходить до Остапа й зазирає до коректури, хитає з побожністю і дивуванням головою*.) От там-то букв... Ач, якого насипано... Як зерна... То ви їх виправляєте? Не так, чи що?

Остап. Умгу...

Тихон (*загляда ближче*). Та рядками усе... Це ваші... пісні?..

Остап. Пісні...

Тихон. Ті, що ви мені читали?

Остап. Умгу...

Тихон. Так оце вони? *(Здивовано.)* Хм!.. Як же воно хитро... От що б я дав, щоб хоч одну таку скласти! Кажись, якби сказали, давай пальця... та що пальця!.. Давай руку одріжемо, то будеш уміть... Так не пожалів би... Боже ж мій!.. Оттак собі рядочками й стоять... А читає, то як співає все одно...

Остап *(повернувшись до нього)*. А ви б згоднісь украсти у бідного чоловіка гроші, щоб... щоб уміть писать пісні?

Тихон. Як то? Та я, може, й так украв би, якби погано поклав! *(Сміється.)*

Остап. У бідного, нещасного? У каліки?

Тихон. Е, що там у того бідного красти! Душу хіба?

Остап. Ну, а от якби вам сказали: “От візьми дуже-дуже обидь нещасного чоловіка, забори у його все, тоді будеш уміть пісні складать”? Ну? *(З інтересом жде.)*

Тихон *(з усмішкою чухається)*. Ге! Це ви задачу задаєте... Хто його зна, якби дуже жалко було, то, може, й пожалів би, а як не дуже, то чорт його бере, а я б за те і себе і других звеселив. От, хазяйчина кухарка аж пропада тепер за мною, як почула ті пісні, що ви вивчили мене... Прямо біда з нею.

Остап *(устає, хмуро)*. Да-а... Що там панич Михайло? Не знаєте?

Тихон *(сміючись, маха рукою)*. Та все стріть дурака! Оце надвечір роздягся як мама породила та й давай гулять по колідору... Ха-ха-ха! Ще й руку за спину закрив... Як побачила його такого з дев'ятого номера, так мало з страху не стерялась... Насилу запхнула його назад. І то ж скажіть: коли так зовсім тобі розумна людина та й годі. А коли так аж волосся догори стає... Чи то вже така болість, чи бог його знає... Та що далі, то кумедніше... Ще не було, щоб голяка празнував, а це вже дійшов...

Остап *(зітхаючи, ходить по хаті)*. Да-а...

Тихон. Давайте у лавочку...

Остап зупиняється, вийма й дає гроші.

Тихон. Булку?

Остап. Що-небудь... Ну да, булку.

Тихон. І більше нічого?

Остап. Нічого...

[Тихон помалу виходить, на ходу зазираючи ще раз у буквар і повторюючи “Кк, Мм, Нн, Оо, Пп”.]

Остап ходить, зітхає, сіда править коректуру.

Входить Інна. Весело до Остапа:

– Ну? Правиш? (*Скида капелюха.*)

Остап не відповідає.

Інна (*підходячи до його, зазирає*). Та ти все тут? І не пішов далі?

Остап (*устаючи, хмуро*). Не можу я править... Гидко...

Інна (*здивовано*). Чому?

Остап. Ах, Інно! Знов... Я ж тобі кажу, він стоїть переді мною... Я тільки про його й думаю... Ми не мали права цього робить!

Інна. Ну, пізно вже про це балакати. (*Весело.*) Мали чи не мали, а зроблено. Ну, так і робить як слід до кінця... Уже самовар єсть? Чудово. Я хочу чаю.

Остап. Я не розумію, як ти можеш бути веселою. Знаєш, я ніколи не думав, що ти така... (*Зупиняється.*)

Інна (*весело, м'яко*). Яка?

Остап. Страшенна егоїстка, індивідуалістка...

Інна (*сміється*). Ха-ха-ха! Ах, ти ж мій мученик!.. Чим же я така егоїстка?

Остап. Ех, що тут говорить. Тобі аби ти була задоволена, аби от книжка вийшла, а якою ціною вона виходить, наплювати! (*Говорить навіть з деякою ворожістю.*)

Інна. Правда.

Остап (*посміхнувшись*). Ти ніби ще й гордишся... Ну, а я не можу. Я живу як на вогні. Завжди ці питання, де достали грошей... Ця брехня... Не можу... Вчора, як принесли оті п'ять рублів зібраних десь, я думав, що згорю од сорому. Ця ще Мартина тепер лотерея... А тобі нічого... Береш собі гроші і... наче так і слід... Я Михайла бачить не можу... І тільки про його й думаю... Перше я жалів його, а тепер починаю ненавидіти й боятись. Подумай: ненавидіти хвору людину за те, що ти його страшно обидив... Ну?

Інна (*пильно з веселою усмішкою слідкує за ним*). Страшно. Ціла трагедія... Надзвичайне злочинство. А подумай, як узнають, що ми взяли їхні гроші, що тоді? Га?

Остап. Інно, не жартуй цим... Марта, здається, вже догадується. Щось вона про тебе тепер якось різко говорить...

Інна. Хіба? От чудачка! Та, то вона сердиться на мене за Крамаренка.

Остап (*понуру*). Вона мені дещо говорила.

Інна. Про що?

Остап (*мовчить, потім*). Крамаренко у тебе закоханий?

Інна (*сміючись*). О! Ще й ревність. Просто-таки драма. Страшно закоханий! Світу не бачить. Так за мною й пропадає. Ха-ха-ха!

Остап. Інно, мені не до жартів.

Інна. А мені не до хникання...

Остап. Це – неправда?

Інна. Що?

Остап. Ну, та те що говорила Марта?

Інна. Та що ви посліпли обоє з ревності! Не бачите, що він закоханий у неї по самі вуха? Придивись краще, голова ти нерозумна... А та дуринда тоже... А що вона казала?

Остап. Та так нічого... Натякала.

Інна. А ти й повірив. Дякую. Глибоко віриш мені... Послав Тихона в лавочку?

Остап. Послав.

Інна. Я чаю хочу. (*Наливає чай.*)

Остап (*по паузі*). Михайло голий сьогодні по коридору ходив.

Інна (*сміючись*). Знаю. Казали. Ха-ха-ха! Уявляю собі цю картину.

Остап дивиться на неї, хита головою, глибоко зітхає.

Інна (*сухо, зовсім іншим тоном*). Перестань стогнати нарешті! Жалка баба!

Остап (*здивовано, винувато*). Я не стогну.

Інна (*підходячи до нього, попереднім голосом*). Вибачай... Я не хотіла... Тільки не треба так відноситись до цього, не треба робить якихсь драм. Все обійдеться просто і добре.

Остап (*хита головою*). Ні, це так не обійдеться... Це так не обійдеться... Я це відчуваю...

Інна. Обі-і-йдеться... Вийде книжка, а там... "Победителів не судят"...

Остап. І книжка не вийде...

Інна. То ж чому?

Остап мовчить.

Інна. Чому, я тебе питаю?

Остап. Знаєш, Інно... Давай покинемо.. Надруковано тільки один аркуш... Ну, пропаде рублів п'ятдесят... оддамо останні... Я не можу... Я замучусь... Мені не мила ні робота, ніщо... Навіть книжка сама гидкою робиться... Інно... Я буду ще ходити, просити... Поступлю на службу, буду одкладати по десять рублів у місяць... Місяців через... *(Зупиняється.)*

Інно. Через п'ятдесят ми зможемо випускати книжку. *(Сміючись.)* Слухай, а ти не егоїст?

Остап *(здивовано).* Я?

Інна. Атож. Тобі скажу твоїми ж словами: аби тільки ти був задоволений, аби не мучило тебе каяття.

Остап. Я?.. Це смішно. Я мучусь, бо винен... Я зробив страдання другим.

Інна. А не зробиш страдання мені й тим, хто мав би радість від книжки? Ну, ти подумай, хто з нас більший індивідуаліст: на твоєму боці ти і двоє ще, на моєму – я і тисячі читачів, все громадянство. Ну? Хто?

Остап. Це – софізм.

Інна. І потім ще: на твоєму боці гниль, на моєму краса і життя. Ти хочеш піддержувати гниль, я хочу перш усього піддержати красу і життя. Ну?

Остап. Це – софізм. А факт простий: ми украли гроші у хворої людини. От і все. І ця людина через нас, може, на все життя зостанеться нещасною. Ось голий факт. А то все теорії, софізми, хитрі оправдання... *(Б'є себе по грудях.)* Тут є чуття людське, і ти його не знищиш цим. От і все.

Інна. Так. А що ж ти в цій самій книжці співав про ці самі теорії?

Остап. Пісні одне, а життя друге. І не я то співав, а ти.

Інна. Ха-ха-ха! Так. Ти вже й од книжки одмовляєшся? Ну, тепер, розуміється, тобі тільки в смотрителі богадільні поступить... А ще так недавно казав, що добре було б, якби замість того, щоб будувати богадільні для всяких безнадійних дегенератів, пускали туди жити бідних поетів? *(Сміється.)*

Стук.

Інна. Можна.

Входить Тихон.

Тихон *(гордо).* Постукав! *(До Інни.)* Я вже “хвв” знаю.

Інна. Та не “хв”, а “ф”!

Тихон. Та я ж кажу “хвв”!

Інна (*сміється*). От, Тихоне, нашому Остапу Семеновичу вже не подобаються його вірші. Уже більше й писать їх не буде. В чиновники поступає, буде вже писать цифри. А то, може, в поліцію, от будете носити йому документи завірять.

Тихон (*оторопіло дивиться*). Е, жартуєте...

Інна. Правда! Правда, Остапе?

Остап (*злісно*). Да, правда!

Інна. А що?

Тихон. Ой Боже мій! Якби я вмів такі пісні писати, так я й хліба не їв би! А то в поліцію...

Остап (*різко*). І людей убивали б?

Тихон. Та, їй-богу, кажись, і чоловіка вбив би, аби тільки мені... Тут он от хазяйки за одні букви таке терплю, що хоч у книжках списуй... А то ж... Ой Боже мій, та чого ж це ви так?.. Та правда ж то?

Інна (*до Остапа*). От хто – справжній поет, а не якась благодійна розмазня... Булку принесли, Тихоне? Давайте булку, будемо чай пить. Завтра буду вчить вас уже читать у книжці. Це яка буква? (*Показує на газеті.*)

Тихон (*мичить*). “Мм”.

Інна. Так. А це?

Тихон. Кк!

Інна. Так. А це?

Тихон. Жж!

Інна. Правильно. Завтра почнем читать і писать. Може, будете колись і пісні складать. Та не так, як інші...

Тихон (*весь сяє. Зітхає побожно*). Дай-то боже! Ось здачі десять копійок... (*Кладе на стіл, навшипиньках виходить. На порозі зупиняється й говорить.*) Після обід?

Інна. Після обід.

Тихон. Добре. (*Виходить.*)

Інна (*п’ючи чай, зі сміхом*). Їй-богу, я, здається, готова Тихона полюбити. Цей би вже не софізмами тільки признавав красу.

Остап (*понуру*). Ти думаєш?

Інна. Ти хіба не чув?

Остап. А! Знаємо. Ану поклич його та скажи, що ми украли у Михайла гроші і на них видаєм свої пісні. Що він тобі скаже?

Інна. Як подума, згодиться з нами.

Остап. Да, да... Ти подивись на його, який він, як дивиться на Михайла. Говорить усе можна... Згодиться. Перший в участок побіжить.

Інна. Не побіжить.

Остап. Ану поклич та скажи.

Інна. Навіщо?

Остап. Ага! “Навіщо”!

Інна. А ти б і в участок уже згоден?

Остап мовчить і ходить.

Інна. Добре. Я покличу Тихона. *(Встає.)*

Остап *(спідлоба дивиться на неї)*. Покинь.

Інна *(посміхаючись, сіда знов)*. Я не для того, щоб іти в участок. Я вірю, що Тихон нікому ні слова не скаже. Ще й помагатиме. У його серце й розум в парі ходять. Розумієш? Як у всякої цільної людини. А у тебе одне в один бік, а друге у другий... Чаю хочеш?

Остап. Ні.

Інна. Жалістю та муками совісті живеш? Чудесно. *(П'є.)* Ну, що ти тут наробив? *(Підходить до столу й сідає. Бере аркуші й передивляється.)* Ну, мало. Де рукописи?

Остап. Навіщо тобі?

Інна. Буду коректуру править. Або признатись, або далі вести. А топтатись на місці нецікаво. Давай, де вони?

Остап *(підходить, хмуро)*. Тікай, я сам буду.

Інна зараз же встає, пильно погляда на нього й дає місце.

Остап сіда і почина править.

Інна *(через плече йому зазира)*. Цей вірш, пам'ятаєш, коли написаний?

Остап мовчить.

Інна. *(Посміхнувшись іде до піаніно, сіда й почина тихенько співати, акомпануючи й скося подивляючись на Остапа:)*

За тучами, за хмарами

Сонечко не сходить.

За лихими ворогами

Мій милий не ходить.

Пам'ятаєш, Остапе?

Остап (*хмуро*). Да.

Інна (*співа далі:*) Бодай воли живі були,
а плуг поламався,
щоб мій милий чорнобривий
додому вертався.

Навіть плуга для любові не жаліла. От любов! Га, Остапе? Велика, сильна любов навіть другу любов може не пожаліти, а то якусь гніль... (*Встає.*) Ех, ти! (*Підходить до нього, бере за голову, поверта до себе.*) Ну? Плюнь. Береш, так бери гордо, а не кисни.

Остап (*який слухав гру і не правив, зітхає*). Я розумію, Інно, але... розумієш... От коли ти граєш, коли от так до мене дивишся, я от... ну, чую, що так, що ми праві, що, дійсно... А побачу Михайла, це його страшне лице і...

Інна (*сміючись*). Ах, цей мені Михайло! Хто не гляне на бестію, все на світі забуває. Так ти ж поет, тобі краса повинна більше говорити, ніж всякі Михайли! Ти! Поет! Хай ті всі, для яких темні інстинкти ще все, тим не диво, а ти, творець життя, ти... піддаватись всяким таким жалошам не повинен. Твоє діло красить життя, а не зі сміттям водитись. Ти! Поет! Чуєш? (*Тре йому обома руками голову.*) Ех, ти!.. Ну, нічого!.. (*Остап цілує їй руку.*) Прав далі, прав. Я теж сідаю за свої цифри. Ти купив паперу мені?

Остап. Ох, чорт! Забув!

Інна. Ах, який ти! Ну, що тепер робить?

Остап. Можна Тихона послать.

Інна. Ну, "Тихона". Його всі й так ганяють скрізь.

Остап. Ну, то я піду сам. (*Встає.*) Я швидко. (*Одяга капелюх.*) В квадратиках?

Інна. Да, такого самого, як той раз.

Остап. Добре. (*Виходить.*)

Інна. (*Сама. Робиться зразу серйозною, суворо похмурюється і задумливо ходить по хаті. Підходить до дверей і гукає.*) Тихоне!

Голос Тихона. А-го-ов! Зараз!

Інна ходить.

Входить Тихон.

Інна. А як тепер Михайлові, Тихоне?

Тихон. Нічого... Оце подавав їм самувар, так сидить смирно. Тільки смутний дуже.

Інна. Умгу... Ну, дякую... Більше нічого.

Тихон виходить.

Інна знов ходить. Підходить до столу й бере коректуру, читає, суворо нахмуривши брови.

Стук.

Інна (*живо, міняючи лице, весело*). Можна!

Входить Крамаренко.

Інна (*здивовано і суворо дивиться на його*). Степане Федоровичу...

Крамаренко (*якось тихо сумно посміхаючись*). Не хвилюйтесь, я на одну хвилину... Нічого не буду говорити вам. Тільки подивлюсь і піду... І... більше не прийду. Вірте. (*Дивиться на неї глибоким, сумним з усмішкою поглядом.*)

Інна. Сядьте... вже.

Крамаренко (*сідаючи*). Дякую.

Інна. Може, чай будете п'ять?

Крамаренко посміхаючись, хита головою. Дивиться на неї.

Інна з суворо нахмуреними бровами ходить по хаті, то се, то те поправляючи. Видно, хвилюється.

Крамаренко (*тихо*). Чудна річ... От тут (*показує на груди*) болить так, що іноді задихаюсь, буквально, фізіологічно задихаюсь... (*Посміхаючись.*) А лучче цей біль, чим... не бачить вас. Для психолога цікава річ...

Інна. Степане Федоровичу...

Крамаренко. Зараз іду, Інно... Зараз... Я ж нічого такого не кажу вам... Ну, ходіть собі, пийте чай, співайте. Я посиджу і піду.

Інна. Ви будете летіти?

Крамаренко. Да, післязавтра я пробую свій апарат.

Інна (*дивиться на його довгим поглядом. Тихо з мукою*). Ідіть уже...

Крамаренко (*з сумом і болем шепоче*). Неосяжно дорога... До страшної муки кохана...

Інна переходить на друге місце, хмурить брови, мучиться.

Крамаренко. Не сердьтесь за ці слова... Я без всяких претензій. Хочеться так говорити.

Інна (*зупиняючись*). Ах, які ви всі надзвичайні егоїсти! (*З мукою, голосно.*) Що ж ви думаєте, мені радісно дивитись отак на вас? Мені легко? Да?

Крамаренко. Од вас залежить зробить легко.

Інна. Ні. Не від мене.

Крамаренко. Краса і в коханні є.

Інна. Я творить хочу.

Крамаренко. Можна творить життя, не тільки вірші.

Інна. Ну, це слова.

Крамаренко (*посміхається*). Любили б, так би не говорили. (*Підводиться.*) Ну, от і можу йти. Прощайте, Інно.

Інна (*глухо*). Ви будете летіти?

Крамаренко. Буду, Інно. Хочу піднятись скільки сил вище. Приходьте подивитись. Краса буває і... в льоті.

Інна. Лучче їдьте кудись... Ви – сильний. Все пройде.

Крамаренко. Є сильніше... Ну, прощайте. Од душі бажаю вам багато щастя.

Інна (*суворо*). Не летіть!

Крамаренко. З одною умовою... (*Дивиться на неї.*)

Інна похиля голову. Мовчить.

Крамаренко (*хвилюється*). Ну?.. Інно?..

Інна підніма голову, хоче сказати, не може.

Стук.

Крамаренко різко, злісно поводить головою.

Інна (*хутко одходячи*). Ввійдіть!

Входять Марта і Остап. Обое зараз же з підозрінням оглядають Крамаренка і Інну.

Інна (*до Остапа*). Купив?

Остап. Да. (*Сухо здоровкається з Крамаренком.*)

Марта (*ніби весело*). А, Степан Федорович тут! Щось вас останніми часами ніде не видно. Тільки у Інни й можна вас захопити. Як ся маєте? Помарніли чогось? Чи не знаєте часом кого-небудь, щоб зго-

дився поїхати з Михайлом у Швейцарію? Ах, да! Остапе Семеновичу! Ви колись казали, що у вас єсть один студент, який міг би...

Остап (*глухо*). Да... Але я не знаю, де він... Здається, виїхав.

Інна. О, це легко знайти! Всяк захоче проїздитися. Найдемо! Ха-ха-ха!..

Остап зирка на неї й одходить до столу з коректурою.

Марта. А ви, Інно, взялись би продати штук десять лотерейних білетів?

Інна. З охотою! Давайте. От перший Степан Федорович у мене купить. Розігрується, Степан Федорович, весь Ібсен, револьвер, бранінг і... що ще?

Марта. І дві рамки художньої роботи.

Інна. От. І дві рамки художньої роботи. Вам все це дуже згодилось би.

Крамаренко (*усміхаючись*). Особливо револьвер, правда? Давайте.

Інна. Давайте, Марто, білети. Степан Федорович перед польотом щедрий. Він багато у нас купить. Все для Михайла полегкість буде...

Марта (*до Крамаренка*). Ви летите?

Крамаренко. Думаю.

Марта. Через що?

Крамаренко (*сміючись*). Як-то "через що"? Хочу спробувати апарат.

Марта. Я з вами маю побалакати.

Крамаренко. Будь-ласка. Тільки от Інна Андріївна не радить. Каже, що небезпечно... Ну, а мені вже не терпиться. Хіба з одною умовою підждав би, що панок гвинти дасть... Ну, а як надії нема, то... Інна Андріївна каже, що є надія... Але я сумніваюсь... (*Посміхається.*) Та й Інна Андріївна так собі це говорить... аби потішити. Правда, Інно Андріївно?

Інна (*поглядаючи на нього*). Не знаю... Вам краще знати.

Марта. Можна з вами зараз поговорити, Степане Федоровичу?

Крамаренко. Прошу. Я зараз іду. Ну, прощайте, Остапе.

Остап. Ви так наче виїжджаєте кудись. (*Криво посміхається.*)

Крамаренко (*сміється*). Да. На небо іду... Прощайте, Інно Андріївно. Так не радите?

Інна (*твердо*). Сильні люди самі знають, що їм робити. Прощайте.

Крамаренко. Так. Ході́мте, панно Марто.

Марта *(до Інни і Остапа)*. До побачення.

Виходять.

Остап забира роботу і йде в свою кімнату, там засвічує лампу й сідає за стіл.

Інна, поглядаючи на нього, теж сіда до свого столу. Хочє робить і задумуєть-ся. Схоплюється, немов хоче бігти догонять когось, і зупиняється.

Остап *(виходячи на поріг, якомога байдуже)*. Що це, Крамаренко таки хоче летіти?

Інна *(байдуже)*. Да. Тихий комік. Здається, щось у їх з Мартою не вийшло. Немов посварились.

Остап. Та через це... робить таке безумство?

Інна. Аджебачиш... Ідорослий чоловік, а ніби хлопчик. *(Сміється.)* Що то любов! Га?

Остап *(пильно дивиться на неї. Спокійніше)*. Може, зараз поми-ряться...

Інна *(впевнено)*. О, певно! У закоханих це двічі на день... Ну, ти заспокоївся? Га?

Остап. Та що ж?... Не можна...

Інна. Ну, працювати! Нічого часу гаять. *(Рішуче сіда до столу.)*

Остап вертається до себе.

Пауза.

Тихо одчиняються двері і крадучись входить Михайло. Він босий.

Інна озирається й хутко встає.

Михайло. Тш! *(Робить їй знак і манить пальцем до себе.)*

Інна. Що там, Михайло? Говоріть.

Остап *(озирається)*. Хто там?

Інна. Та Михайло.

Михайло *(пошепки)*. Ідіть сюди. *(Озирається на двері.)*

Інна *(підходить)*. Ну, що таке? Га?

Михайло *(показує на свої ноги. Сумно)*. Вона мене... як хлопця... *(пригадує)* замикає. Щоб не утік... Смішно. Вони там... У нас.

Інна. Хто?

Михайло. Той і Марта... *(Дивиться на Інну.)*

Інна. Ну, то що?

Михайло (*тихо*). Він сказав... що не... (*пригадує*) що не... ах! Що не любить її... (*Знов чекаючи, сумно дивиться на Інну*.)

Інна (*здивовано, але пильно вдивляється в Михайла*). Ну, так що з того?

Михайло. Нічого... (*Усміхається болюче. Несміло бере руку і побожно цілує.*)

Інна (*довгим поглядом обдивляється його*). Ви думаєте... що мені це цікаво?

Михайло хита головою і нахилив її.

Інна (*тихо*). Дякую, Михайло. Дуже дякую.

Михайло (*підводить голову, криво посміхаючись*). Я розумію і бачу більше, ніж... (*пригадує*) ніж...

Інна. Ми?

Михайло (*кача головою*). Ніж... ніж хотів би...

Інна (*глибоко зітхає. Похмурюється*). Да-а...

Михайло. Інно Андріївно!.. Я напишу розписку... Убийте мене...

Інна. Михайло. Я цього не можу...

Михайло. А мої гроші... на... (*пригадує*) на... ах!.. на... книжку.

Інна мовчки дивиться на нього.

Михайло (*з мольбою*). Убийте, Інно Андріївно! Ви... можете. Ви добра... Я б сам... І... не маю сил...

Інна. Я не можу, Михайло... Вас вилічать...

Михайло (*нетерпляче*). Не треба так... Ах, хоч ви не так... зо мною... Я ж розумію... О, за що ви всі мене!.. Ну, ради бога! Ради... ради... (*Хвата її руки.*)

Інна. Михайло, Михайло!..

Михайло. Я для вас хочу... Для вас... Ну, для вас...

Інна. Михайло!

Михайло. Не хочете? (*Нахилив голову. Дума. Підводить і криво посміхається.*) Я всі... сили зберу... для вас... Хоч на щось... (*пригадує*)... пригодяться. (*Повертається й виходить.*)

Інна стоїть якийсь час непорушно. Глибоко зітхає, повертається й іде до столу.

Остап (*на порозі*). Що він говорив тобі?

Інна. Та нічого. Так собі, своє... Як звичайно...

Остап (*глухо*). Я боюсь його голосу, ти знаєш.

Інна (*різко*). А, надокучив! Жалібник тоже.

Остап. Що з тобою?

Інна. Нічого. Прав коректуру, коли правиш. А хочеш жалоцями займатись, іди в богадільню... і муч там отаких нещасних.

Раптом в коридорі чується страшний жіночий крик і голос Тихона: “Сюди! Сюди!”

Остап і Інна біжать в двері й вибігають в коридор.

Якийсь час нема нікого. Чути голоси.

– Зв’язать його! Віршовку!

Голос Марти. Боже мій! Боже мій!

Голос Михайла. Пустіть мене! Мучителі! Пустіть!

Голоси. Сюди... Сюди...

Якийсь ще час чути різні голоси, немов когось кудись затягують. Потім стихає.

Входять Остап, Інна, за ними Тихон.

Остап і Тихон задихані.

Тихон (*схвильовано*). Отаке ж найде на чоловіка. Ну? Якби ще минутку і вже б убився... Я ж то дивлюся, що він ходить так коло того вікна. То туди, то сюди, то туди, то сюди... І босий... та все руками голову давить, як кавун. Та все давить... Так мені наче що штовхнуло в серце: ой, не дурно то він ходить коло того вікна. Та вже й поглядаю та ближче підійшов. І таки вгадало моє серце. Ото, видно, рішився, бо як зоглянетесь, а погляд страшний... Тоді сам до вікна, хапа за раму, руки тремлять, дряпа нігтями. Е, це вже не жарти. Я до його в крик та за руки. А він мене в груди, та в вікно. І де сила взялась? Так і поточивсь я. Накажи мене Бог! Та добре, що за полу вхопив. Уже вихиливсь. Ну, та тут уже підоспіли... Отаке... Га? От, Боже мій, яке може людині статися. Отто ж минути дві назад як розумний чоловік говорив зо мною і на тобі...

Остап ходить весь час по хаті.

Інна слуха, суворо стиснувши губи.

Тихон (*витираючи ніт*). Ще, хвалить Бога, щасливо тут случився я... А не будь мене – і пропав чоловік...

Голос з коридору. Тихоне!

Тихон. Ту-т!.. (*Хутко виходить.*)

Остап (*зупиняючись перед Інною. Глибоко схвилюваний*). Ну?

Інна. Що “ну”?

Остап (*осміхнувшись, твердо*). Я іду зараз в друкарню і беру назад рукопис.

Інна (*який мент пильно дивиться на його, теж осміхається, спокійно*). Бери.

Остап (*крикливим шепотом*). Я не можу! Не можу більше! Це на нашій совісті! На нашій! Ти – камінь, ти – безсердечна, а я не можу дивитись на це спокійно, не можу!

Інна. Тобі жаль його?

Остап. Жаль! Жаль!

Інна. Убий його.

Остап. А! Дай мені спокій з своїми філософіями. Годі!

Інна (*так же спокійно, але глухо*). Я тобі говорю: коли жаль, убий його. Це – найвища жалість твоя буде. Іди за його на каторгу. Іди. Але не уникай. Жаліть, так жалій. Це єдине, що він хоче і що йому треба, а не богадільні вашої. І ти сам це знаєш. Але ти просто... трыпка.

Остап. Ти – герой. Взяти у хворої людини гроші і на ті гроші слави добувати. Геройство!

Інна спокійно йде, одягає капелюх.

Остап. Куди ти?

Інна. Іди в друкарню і забирай рукопис.

Остап. Куди ти?

Інна. Не твоє діло. Я сьогодні виїжджаю з цієї квартири.

Остап (*прибито*). Інно!..

Інна. Годі!

Остап. Інно... Ну, ти ж сама подумай...

Інна. Ти говори раз на все: будеш друкувати цю книжку, чи ні? Будеш хникать?

Остап. Ми ж можемо і без книжки... Інно?

Інна (*з сміхом*). Що-о? Ха-ха-ха! Ти хочеш, щоб я отак “без книжки” жила далі? З тобою? З рабом, з людиною, яку пхають мордою в болото, а він покірно руки цілує. Та ти! Як смієш ти навіть це думати. Ух, ти! Я тобі вірила, коли ти говорив про свої обіди, думала, ти мсти-

тись будеш за них, за мужиків. Я думала, що ті пісні, що ми складали, і твоє серце пройняли. А ти як був панський кріпак, раб, так ним і zostався. Раб ти! Йому жалко гнилого панка! Він украв! Совість. На нашій совісті. А ти полічив, скільки на їхній совісті наших мужичих мук лежить? Полічив? “Жалко”! Ух, ти... Можеш іти в друкарню. Геть! Іди.

Остап (*винувато*). Інно... Ну, годі...

Інна. Я тебе питаю, і щоб це було останній раз: вийде книжка чи ні? Мені надокучили ці сцени. Ну?

Остап. Господи! Ну, ти подумай...

Інна. Я нічого думать не хочу, я тебе питаю: вийде, чи ні?

Остап (*з мукою*). Інно! Ну до чого же це прийде. Ну що ми скажемо людям?..

Інна. Мені гидко. Я тебе питаю: вийде?

Остап в безсиллі сіда коло столу.

Інна. Остапе! Останній раз тебе питаю. Ну?

Остап благаючим поглядом дивиться на неї.

Інна (*грізно похмурих брови*). Відповідай.

Остап (*з зусиллям, тихо*). Вийде.

Інна. В такому разі вставай, іди прав коректуру. Вставай.

Остап помалу встає і, похиливши голову, іде в свою кімнату.

Інна скида капелюх.

IV

Там же.

Вечір.

Посередині хати з двох столів зроблено один. Покритий скатеркою. На столі розкладені тарілки, шклянки, пляшки. Наготовлено їжі для багатьох людей.

В кімнаті Остап і Тихон.

Тихон (*клопочучись коло столу, трохи п'яненький*). Так... Це сюди... Тут сидітимуть пані... На почитному місці... О... А бачите, ви казали колись, що ніколи не напечатають ваших пісень. А от же й напечатали... Ех! Та й пісні ж!.. Боже мій, Боже мій!.. Як прочитали мені пані от ту про мужиків, так от так ударся об землю та й плач... Та й гірко плач... Накажи мене Господь! От пісня!.. Якби її нашим мужикам проказати, так... не знаю просто, що б з ними було. Ей-богу! А ви такі смутні ходите... Випили б, то й голова перестала боліть... А що? Горілка од всього помагає... Чи голова, чи серце болить, вибий, та й усе горе заллється...

Остап ходить по хаті, не слухаючи, хмурий, задумливий.

Тихон. Аж хазяйка сьогодні похвалили, як прочитала про вас у газетах... Тільки я не поняв, що там таке... Яюсь дуже по-вченому... Ну, а видно, що спонравили й газетчики.

Остап. Казала пані, щоб ви пиво винесли у льох. Винесли?

Тихон. Січас... Можна. Воно у мене стоїть. Січас винесем... Січас... (*Виходить.*)

Остап сам. Ходить. Зупиняється коло столу, налива велику чарку горілки, випива і весь здригається. Потім так само другу. Знов ходить. Посміхається.

Хутко входить Інна з газетами в руках і пляшкою, яку ставить на стіл.

Інна. Ще нікого нема? Я думала, що спізнюсь. Це вино. А це... Ось тобі ще... Зараз... (*Не швидко скида капелюх, скося погляда на Остапа. Знов хапа газети зі столу, розгортає й з сяючими очима, говорить.*) Слухай. Я думала, що "Кур'єр" нічого не скаже. Але... Слухай.

Остап (*хмуро*). "Кур'єр" теж?

Інна. І слухай як (*шука й голосно читає*): „Книжку невідомого автора можна вважати революцією в нашій поезії. Такі книжки родяться століттями. Кожний рядок його поезії є кров і нерви. Це не трухлява декадентщина...” Чуєш? „...це не трухлява декадентщина, а сильний крок вперед, сміливий, одважний і повний жагучої краси. Краса в цій книжці дійшла свого найвищого ступня – злиття з життям. Краса і життя в ній єдино. Гаряче вітаємо нову і безперечно велику поетичну силу, радіємо за громадянство, що породило її, і нетерпляче ждемо нових проявів її”. (*Радісно.*) Ти чуєш? Чуєш? Ну?

Остап (*криво посміхаючись*). Мені до того нема діла. Це не про мене.

Інна. Не про тебе? А про кого ж?

Остап. Про тебе. Я, як каже Марта, тільки твоя скрипка. Да, тільки скрипка, на якій ти граєш, що тобі хочеться.

Інна (*підходячи до його, ласкаво*). Ти – арфа, на якій грає життя.

Остап. Арфа звучить лучче.

Інна. Ну, Остапоньку, ти всіх гостей занудиш своїм виглядом. А ще герой вчора. Славно?

Остап. Не я їх кликав... (*Понуро.*) Між іншим, я вистрів оце Крамаренка і запросив його теж.

Інна (*на хвилину похмурившись, знов весело*). Ми ж про його не умовлялись. Навіщо ж ти без моєї згоди?

Остап. Та якось так вийшло. Він, мабуть, знав, що у нас зберуться, і поздравляв. Ну, ніяково було, і я... запросив.

Інна. Ну, та хай приходить. Чим більше, тим краще. А помітив, як хазяйка змінилась за ці дні, як стали в газетах писати? Тихон каже, що навіть книжку нашу купила. Ха-ха-ха! І за квартиру вже не чіпляється. Краса, Остапоньку, все побіждає! Так, так! Навіть твою меланхолію врешті побідить. Годі, любий. Ти подумай, ну, от хоч ці статті прочитай і подумай. Видно, дала книжка їм радість, коли так написали. Ну, хоч десяти людям. Дала? Дала чи ні?

Остап. А їхня радість більша страждання цих двох людей?

Інна. Більша. Радість завжди більша. Слава тим, хто дає радість.

Остап (*вороже, гнівно*). І ганьба тим, хто дає страдання! Ганьба!

Інна. Не ми їм зробили страдання.

Остап. Не ми? А хто? Хто украв їхні гроші?

Інна. Найдуться Гаврищуки, які дадуть їм ще. Дадуть! Біда невелика.

Остап. Дадуть... А нам що скажуть?.. Марта рішуче підозріває. Вона вчора прямо-таки пристала до мене, чи я не знаю, чого ти не хочеш показати їй грошей.

Інна (*весело*). Хіба? Ну, а ти що?

Остап (*гнівно*). Що я? Я, як пес, бігав очима і брехав. От що я! "Радість"... Якою ціною ми даєм цю радість? Бачила ти Михайла? Знаєш, що він мені сьогодні вранці казав? Знаєш? (*Близько нахилився до неї.*)

Інна (*одхиляючись*). Фу, од тебе страшно горілкою тхне. Ти вже випив?

Остап. Да, з радості! Хе! Ну, так ти знаєш, що він мені сьогодні говорив?

Інна. Не знаю.

Остап. Не знаєш? Він просив мене купити йому револьвера. Розумієш? Револьвера. Натякав, що коли я його уб'ю, то гроші йому на Швейцарію не потрібні будуть. От чим спокушав! Га? Приємно це було слухать? І хіба не видно, що він догадується, на які гроші вийшла наша "радість"? Га?

Інна. Ну, й що ж з цього?

Остап. Що з цього? Та хоч би те, що він себе уб'є.

Інна. Ніколи. Не зможе.

Остап. А в вікно зміг викинутись?

Інна. Він мені сам казав, що не викинувся б. Що він так боїться смерті, що ні за що не зможе.

Остап. Для чого ж йому револьвер?

Інна. І револьвер купить і все-таки не застрілиться.

Остап. Та що ж він грається чи що, коли просить, щоб його вбили?

Інна. Ні. Щиро, всею душею хоче вмерти... Не розумієш? Бачив, як він хіхіка? Ти думаєш, він не знає, в цей же мент, що хіхіка і не хоче не хіхікати? Знає і хоче, але... не може себе здержати.

Остап. Це – психологія... Ах! Я теж збожеволію! Я це чую.

Інна. І ти не збожеволієш. А збожеволієш, туди тобі й дорога!

Остап. Та-ак?

Інна. Да, так. Тільки будь певний, я на тебе збираю грошей не буду. *(Сміється. Перестає зразу.)* Ну, годі. Ми ще посваримся, поки гості зйдуться. Виніс Тихон пиво у льох?

Остап *(грубо)*. А я звідки знаю! Іди, спитай.

Інна *(посміхаючись)*. Ти починаєш бути негарним, Остапе.

Остап. Плювати! Скрипка тоді гарна, коли вона співає. А коли... її розбито, то вона негарна.

Інна. Ой, як страшно. Так ти уже розбитий?

Остап. Да, я уже розбитий!

Інна. Хм! Тоді, розуміється, нам краще розійтись. Я розбитих не люблю! І сестрою милосердя ніколи не була і не буду.

Остап. А хто ж розбив мене?

Інна. Слухай, Остапе. Ти, справді, стаєш неможливим. Ну, чого ти хочеш? Чого ти ниєш? Це гидко.

Остап. Я – злодій, от чого я хничу.

Інна. А по-моєму, ти – просто... Ну, не хочу сваритись. Заспокойся лучше... *(Підходить до його, хоче приголубити.)* Ну, ну... Не смій пручатись!.. *(Гладить по щоці.)* Треба заспокоїтись, треба заспокої-

тись. Ну, годі, годі... Хлопчик мій трошки рознервувався. Але це все пройде.

Остап (*слабо*). Пусти мене.

Інна. Не пущу... Ну, посміхнись... Чуєш? Посміхнись... Ну, от... Більше... Більше... (*Цілує в щок.*) Бідний мій, бідний... Не треба так піддаватись... Гаврицуки їм дадуть ще, він собі поїде в Швейцарію. А ми перед собою праві... Вважаєш же ти себе правим, перед собою, перед собою правим? Вважаєш?

Остап. Цього мало, Інно...

Інна. Цього досить. Головне, перед собою. В очах других ти злодій, а перед собою ж ні? Ні? Правда?

Остап. Я не знаю...

Інна (*строго*). Остапе! Ми знов вертаємось до старого. Коли ти вважаєш себе злодієм, нам не жити разом. Ми різні люди. Але вся твоя книжка говорить те, що я говорю... Значить... Ну, годі, годі про це... Все пройде, виясниться. Будем творити, жити. Тепер, Остапе, ми дамо таке, що... Ох, слухай, ми запалимо цілу пожежу... Чуєш? Чуєш?

Остап (*піддаючись*). Ми виїдем звідси.

Інна. Да, ми виїдем!

Стук.

Інна. Ввійдіть.

Входять Кошуля і Рябенко. Обидва з газетами в руках.

Кошуля (*урочисто підходячи до Остапа*). Чолом славному, високоталановитому поетові нашому!.. Ні, голубчику, серйозно, ей-богу, не ждав, що ви оттаку книжку ляснете... Побий мене Бог, не ждав... Ну, поздравляю, поздравляю... Сльози лились, самі настоящі сльози, як читав. Давно, давно не читав такого. Слава! Слава!

Остап (*соромливо*). Ну, що там...

Кошуля. О, що там! Хе! Та іменно революція. Інно Андріївно! Масте великого мужа! Слава його осіє вас, аки... Драстуйте...

Рябенко (*глибокою октавою*). Читав... Сотрясає... Музика. (*Кряка.*)

Інна. Сідайте, панове.

Кошуля (*співає*). "Сядем, сядем, заспіваєм"... А заспіваємо, Інно Андріївно? Га?

Інна. Ого!

Кошуля. Ви як іменинниця сьогодні соло нам... Обов'язково...

Рябченко. Щоб сотряснуло.

Кошуля. Іменно! Верно, Рябчик. А ти сотрясеш потім октавою... Правда?

Рябченко (*скромно*). Спробую.

Кошуля. Розуміється. Особливо, як шубовстнеш шклянку-другу тої то як її. Правда?.. А чули, Інно Андріївно, Крамаренко знов летіти збирається. От чоловік шука-таки смерті. Раз упав – не розбився, хоче в другий поправить.

Інна. Ви це напевне знаєте?

Кошуля. Сам казав. От тільки поправить щось там, що поламалось, і знов. Горе з нашими російськими аеронавтами. Вище двох аршин не піднімаються... Ну, я, знаєте, як козирнув його цей апарат, так уже й молиться за Крамаренка хотів. Ні, навіть носа не розбив. Ну, аж на цей раз, мабуть, таки доб'ється свого... Ха-ха-ха... А ви, Остапе, чого такий смутний та невеселий? Чи щось уже там у голові (*крутить пальцем перед лобом*) творите? Щось... як це у вас?.. Забув... Плюньте. Сьогодні треба співать веселого... А от бачите. Я вам казав колись: “Не журіться, достанете грошей. У нас красу цінять, всяк дасть на це діло”. Ну, хіба не по-моєму вийшло? А дорого обійшлась книжка?

Остап. Не знаю... Ще не всі рахунки.

Інна (*весело*). Ну, покиньте про всякі рахунки. Тепер поезія... [Добродію Рябченко! Може б ви заспівали щось, поки зійдуться?

Рябченко. Та я не знаю...

Кошуля. Ну, ну, сотрясни. Нове “Реве та стогне”. Інно Андріївно! Акомпануйте.

Інна (*ідучи до піаніно. До Рябченка*). Будете?

Рябченко (*ідучи до неї*). Та вже... (*Прокашлюється.*)

Інна (*знаходить ноти й обертається*). Ну?

Рябченко крика й хита головою.

Інна акомпанує, Рябченко співає.

У цей час з'являються гості, парами й поодинокі. Вітаються пошепки, балакають, вітають Остапа, який ніяково дякує й видно почуває себе тяжко. Інна іноді озирається й привітно хитає головою.

Коли кінчається спів, всі плескають в долоні і починають вітатись з Інною.

Чути:

- Поздравляю! Поздравляю!
- Драстуйте. Чудово! Чудово!
- А ви читали?

Інна. Панове, я думаю, можна й за стіл сідати. Прошу.

Кошуля. Поетична, так сказати, вечерея. Рябко, зверни увагу.

Рябченко (*кряка*). Сотрясем.

Інна. Прошу, панове... Сідайте, де хочете... (*До дверей.*) Тихоне!

Здалеку голос Тихона: А-го-о-в!

Гості всаджуються зі сміхом і жартами.

Кошуля. Сідаючи, панове, пам'ятайте, що будете вкушати не просто ковбасу і горілку, а ковбасу і горілку в хаті нашого славного поета. Рябко, наливай усім, ти – геній тут, тобі й пляшка в руки. Сотрясай. Перший тост за нашого поета...

Рябченко (*розливаючи всім, співає*).

“Первый тост за наш народ

За святой девиз вперед...”

Кошуля, розмахуючи рукою, підтягує, за ним інші.

Інна щось говорить Тихону у дверях, той хита головою і зникає.

В сей мент з'являється Крамаренко. Вітається з Інною. Видно, як вона нахмурюється і говорить йому щось неприємне. Він посміхається й проходить до столу.

Кошуля. А! Наш аеронавт! Драстуйте! Присажуйтесь. Інно Андріївно! Ідіть, зараз перший тост. Шановний Захар Захарович, як представник преси, мусить сказати промову. Рябко, без промови пити не можна!

Рябченко. Знаю.

Захар Захарович (*встаючи, серйозно*). Панове!

Стихає.

Інна щось шепоче Остапові.

Захар Захарович. Панове! Я дуже радий, що можу сказати авторів кілька слів, які, панове, виллються із душі. Панове! В цій убогій хатині, можливо, на цьому столі писались великі речі. Я не буду багато говорити про них. Хто читав, той сам знає, скільки в них сили, життя, краси. А найбільше, панове, в них радості. Навіть там, де

ридання. Панове, де мука, ви чуєте, що за риданням, за мукою стоїть радість, що радість все ж таки змінить муку. Бо ця зміна є закон життя. От, панове, в цьому я бачу найбільшу цінність поезій нашого славного хазяїна. Прочитавши його книжку, не можна не крикнути: “Слава життю!” Не можна, панове! Бо в книжці цій передано всю віру, могутчу віру автора в перемогу радості-краси, в перемогу життя над смертю, перемогу молодого над старим і гнилим. Згадайте останній вірш, цей могутчий акорд, який автор назвав “Дорогу красі”. Це гімн смілості, одвазі, боротьбі за радість-красу. І закінчуючи своє коротеньке слово, я скажу: ми, близькі для автора люди, знаємо, скільки йому довелося боротися за свою красу, знаємо обставини, байдужість нашого громадянства, з якими довелося йому мати діло, але тим цінніша перемога його, тим ясніше горить та радість, яку він дав громадянству перемогою, тим більша заслуга його. Крикнемо ж всі йому “Слава!” Слава!

Всі. “Слава! Слава!” (*Вітають Остапа.*)

Остап за весь час промови стоїть хмурий.

Інна пильно поглядає на його.

Остап. Панове! Я дуже дякую... Але, панове... (*Зупиняється.*)

Інна (*поспішно, весело*). Панове! Наш славний автор трохи погано сьогодні себе почуває. Отже, простім йому це і вип’єм за його здоров’я перший наш тост! (*Підніма чарку.*) Ура! (*П’є.*)

Всі. Ура! Слава! (*П’ють.*)

Остап. Панове! Я мушу сказати...

Інна (*поспішно, весело*). Нічого слухати не хочемо! Ура!

Всі. Ура! Ура!

Входять Марта і Михайло.

Інна. А! От, нарешті, і Марта. Прошу сюди! Чого ви так пізно? Я вже Тихона посилав мусила.

Марта. Михайло щось погано себе почуває. Добрий вечір усім... Так багато, що зо всіма й не перездоровкаєшся...

Голоси. Добрий вечір. Драстуйте.

Марта. Поздравляю, Остапе! От бачите, навіть найшлися гроші одпразнувати книжку, а ви боялись, що не вийде.

Остап зиркає на неї.

Інна (*весело*). О! Громадянство наше таке чуле до Краси. Сідайте, Марто... Михайло, сідайте тут...

Кошуля. Панове! А тепер другий тост за нашу славну хазяйку, за вірну подругу і товариша нашого поета.

Інна усаджує Михайла, який тривожно біга очима. На цей раз вигляд у його надзвичайно напружений, часто дивиться на Марту і Інну.

Кошуля. Отже, панове, наливайте по другій та за здоров'я хазяйки. А тоді, Рябко, можна сотрясати і далі.

Рябченко. Безумовно.

Інна. Я, панове, дуже дякую, але мене вітать рішуче нема за що...

Марта (*голосно*). О, навпаки! Мені здається, вас-то якраз перш усього треба вітать, що ми маємо радість від видання книжки. (*Посміхається.*)

Дехто пильно зирка на неї.

Остап. Панове! Я хочу сказати...

Інна (*голосно сміючись*). Панна Марта з приятельства дуже перебільшує мої заслуги...

Марта. Степане Федоровичу! Чом же ви не прилучаетесь до тосту за здоров'я Інни?

Крамаренко (*який весь час із задумливою посмішкою куриє, поглядаючи на всіх, спокійно*). Я цілком прилучаюсь.

Марта. Так беріть бокал у руки і як слід прилучайтесь, ха-ха-ха! (*Нервово сміється.*)

Кошуля. Ну, панове! (*Підніма чарку.*) За нашу славну хазяйку, Інну Андріївну! Урра!

Всі. Урра!

Інна уклоняється.

Кошуля. (*Розмахуючи рукою, співає.*)

Первый тост за наш народ,

За святой девиз вперед,

Вперед, вперед, вперед, вперед!

Всі співають за ним і їдять.

Остап п'є чарку за чаркою. Дехто погляда на його.

Кошуля підморгує й киває на його.

Рябченко (*натхненно басом*). Панове!

Кошуля. Тш... Рябка говорить хоче... Тихо! Тихо, панове...

Рябченко. Панове!.. (*Пауза.*) Вип'єм ще по одній! (*Сміх.*)

Кошуля. Браво, Рябець! Урра! (*Співа, за ним усі.*)

Пиймо, панове, пиймо, молодці,

Пиймо ще поки нам п'ється.

Поки недоля нас не спіткала,

Поки ще лихо сміється.

Кошуля. Остапе! Пііто! Співайте! Інно Андріївно, Марто! Сьогодні день радості!

Марта. О, я страшно радію! Надзвичайно, ха-ха-ха! (*Піднято, зо сміхом, співа зо всіма.*)

Михайло тре рукою лоб і то встане, то сяде. На його ніхто не зверта уваги. Він іноді пильно, не зводячи очей слідкує за Інною.

Марта (*раптом підводячись голосно*). Панове!

Всі замовкають.

Михайло (*злякано тягне її вниз за руку*). Не треба!

Марта (*здивовано*). Чого тобі? Панове! (*Хвилюється.*)

Інна пильно дивиться на неї. По лиці пробігає усмішка, і в очах гордий виклик.

Остап напружено застига й дивиться на Марту.

Марта. Панове!.. Крім цієї радості і взагалі... Я хочу, панове, прилучити і мою... і нашу от з братом радість...

Михайло (*тягне, все більш хвилюючись*). Не... не треба.

Марта (*одпихаючи його*). Ви, панове, знаєте, що мій брат хворий... Ви його всі знаєте... Ви... ні, деякі навіть були такі добрі, що навіть збирали для його гроші на лічіння.

Михайло (*встаючи, трусячись*). Мені не треба... (*пригадує, хапається, сердиться*) не треба... ах! Мені не треба... лічитись.

Марта (*сердито*). Михайло! Сядь. Не мішай.

Михайло. Я не... не... не...

Марта. Панове! Ви навіть зараз може бачити, в якому стані здоров'я мого брата... Отже, я мушу сказати...

Остап (*голосно, криво посміхаючись*). Панове! Може б, ми щось заспівали?..

Марта. Чекайте! Ще заспіваете. Я хочу теж прилучитись до вашої радості... Я теж... І брат...

Серед гостей починається недоуміння, шепіт.

Марта. Ви, панове, бачите... Ну, словом, я хочу сказати, що громадянство піддержало також і нас... Мій брат може вже їхати лічитись... Уже всі гроші у нас є, громадянство нам допомогло... І в вашому лиці я дуже-дуже дякую громадянству. В йому ще не вмерло чуття... симпатії не тільки до краси... (*Дивиться на Інну.*) а й до чужого горя... Горя, панове... (*Все більш хвилюючись.*) Бо наше горе, ви самі можете бачити... Ви знаєте, скільки мук ми перенесли...

Кошуля. Ми дуже раді, панно Марто, ми, так сказати, співчуваєм, і коли... Словом, ми з радістю прилучаєм, так сказати, і вашу радість... і...

Рябченко. Безумовно.

Михайло виходить з-за столу, топчеться на місці, тре лоба.

Серед гостей недоуміння й чекання.

Інна. Отже, панове, у нас тепер подвійна радість... Я пропоную...

Марта (*зирка на неї*). Панове, я ще хочу сказати. Я прошу слова... Ви не маєте права не дати мені слова. Ви мене заговорюєте! Ви не маєте права! (*Останні фрази все з більшою роздратованістю.*)

Всі здивовано дивляться на неї.

Кошуля. Але просимо, просимо...

Інна посміхається.

Михайло (*підходячи до столу*). Я... Все не так... Лічиться... Ах! (*Тре лоба.*)

На нього дивляться з жалем.

Остап дрижачою рукою, криво посміхаючись, налива собі горілки й випива.

Марта. Я хочу сказати... Тут поздравляють... Чудесно... Я хочу сказати, у нас теж радість... Ми зібрали гроші... І от ми хочемо, щоб сьогодні... Щоб тут... була радість повна... Я от... (*хапливо витяга дрижачими руками з-за пояса щось загорнене в папірець*) я от тут... маю тридцять п'ять рублів ще... Усього повинно бути... тепер... Усього повинно у нас бути... чотириста вісімдесят рублів... На ці гроші Михайло... І от я хочу сказати... Я хочу, щоб сьогодні тут при всіх було... щоб ті, що збирали і помагали, бачили, що їхня поміч єсть... і... Я хвилююсь, панове, але це нічого не значить. Я хочу, щоб

радість була повна... (До Інни.) Я прошу вас зараз при всіх передати нам гроші, що зібрані нашими товаришами... Завтра Михайло їде...

Михайло. Я... м... не їду!.. Я не... не... не... Ти не маєш... не маєш права!.. Не хочу! Не треба!

Марта. Я вас прошу, Інно, передайте зараз усі наші гроші...

Інна (голосно і спокійно). Ваших грошей немає.

Серед гостей рух, шепіт.

Марта (вся стріпуючись). Так значить, правда?! Ви, значить, таки украли наші гроші?

Кошуля (розтеряно). Панове!

Крамаренко встає й з цікавістю слідкує за всіма.

Інна (спокійно). Ні, ми не крали, а просто взяли те, що нам не давали і що нам належить перш усього.

Марта. Ха-ха-ха!.. Вони не крали, а взяли... Чуєте, панове? Чуєте? Ха-ха-ха!.. От на чому їхня радість!.. От на чому!.. Вони просто взяли... Злодії! Ви обікрали! Да, обікрали! От я вам це в лице говорю! При свідках! Але так не буде! Ви дайте нам наші гроші!

Гості розтеряно встають, шепотяться, деякі потихеньку вибираються з кімнати.

Захар Захарович. Чекайте, панове. Тут непорозуміння. Так не можна... Панно Марто, заспокойтесь, будь ласка, це виясниться, це не може бути, тут непорозуміння...

Кошуля (одночасно). Так не можна! Це непорозуміння.

Марта. Ніякого непорозуміння нема. Вони украли наші гроші для видання своїх віршів. Всі гроші, які збирались... (з сльозами) які з такою мукою... для нещасного... Ви подивіться... Вони ограбили... Тепер... Смерть одна...

Захар Захарович (схвильований). Чекайте, чекайте... Тут щось... Інно Андріївно, Остапе Семеновичу, виясніть, ради Бога, я певний...

Інна (голосно). Це правда, Захаре Захаровичу, всі зібрані гроші для хворого Михайла ми повернули на видання тої книжки, яка, як ви сьогодні казали, дала і дасть громадянству стільки радості.

Захар Захарович (здивовано). Так... Я сказав... Але ж, чекайте, як же це так... Ці гроші належали не вам, вони збирались для хворого...

Інна. Безнадійно хворого.

Марта. Нахалка!

Інна. Не лайтесь. (До Захара Захаровича.) Да, ці гроші я і Остап повернули на видання книжки, яка дала радість.

Серед гостей гомін, обурені вигуки:

– Як же так?!

– Хороше діло!..

Кошуля. Позвольте: яке ж ви мали право так робити?

Рябченко. Оце так! Сотряснули!

Інна. Право краси і радості перед гниллю.

Марта. Сама ти гнила! Яке ти маєш право ображати?! Панове! Як можете так спокійно слухати. Я требую справедливості! Це грабіж і нас ще лають. Я требую... *(Плаче.)*

Захар Захарович. Панно Марто, ради Бога, заспокойтесь, ми цілком розуміємо вас.

Кошуля *(до Інни і одночасно до Остапа)*. Як же так? З якої речі?

Остап. Панове!

Кошуля. Ні, панове тут не при чому. А так не можна. Ваша книжка книжкою, а хворий чоловік чоловіком. Як кожний так буде робить...

Марта. Я требую суду! Хай вони повернуть нам наші гроші. Я покличу поліцію! Я на все піду.

Інна. Ви краще підіть до Гаврищука, він же дасть.

Марта. Мовчіть! Я вас слухать не хочу!

Інна *(одвертаючись од неї, різко до всіх)*. Панове! Я попрохала б вас не кричати. Це раз. А друге. Як хочете поліцію кликати, то ми нікого не держимо. Хочете суд? Дуже прошу. Але я вам заявляю і прошу вислухати мене без криків: ми зробили це через те, що краса людям більш потрібна, ніж те, що гниє. Так ми думали. Ви думаете інакше, судіть нас.

Остап *(голосно)*. Я перший сам себе сужу. Я не мав права цього робити! Марто! Я прошу прощення.. Я верну вам ці гроші... Ми вам їх вернемо, ми продамо видання... тепер нам дадуть грошей... Винен! Я не можу більше!

Серед гостей гомін співчуття до його.

Голоси:

– А як не дадуть?

– Ні, цього мало.

– Так не можна!

Михайло *(що весь час поривався говорити)*. Я... Я... Я.. протестую... Я даю ці гроші... Мені... не треба... *(Кричить.)* Слухайте...

Всі стихають.

Михайло (*трусячись*). Це... підло! Ви не маєте права надо мною... Я не хочу жити... Свволочі... Я гроші... плюю... Яке маєте право... Вони... (*Показує на Інну і Остапа.*) Гарно... Да!.. Правильно... Не маєте права... Діло... не ваше... Я (*б'є себе рукою в груди*), Я один... Гроші... для (*пригадує*) для мене!

Остап. Ми їх украли у вас.

Інна, як тільки Остап сказав своє одмовлення, стоїть, випрямившись, тісно склавши губи з посмішкою.

Марта. Да! Ви їх украли, і ви повинні повернути їх нам!

Крамаренко (*голосно, спокійно, з усмішкою*). Кому повернути?

Стає тихо.

Марта. Нам! У кого вони украли.

Крамаренко. А ви їх де взяли?

Марта. Нам їх дало громадянство!

Крамаренко. Значить, вони не ваші, а громадські. Але то не важно. Ви думаєте, що здоров'я Михайла важніше, ніж ця книжка?

Марта. Людина завжди важніше книжки!

Крамаренко. Як яка людина і яка книжка.

Марта. Що ви хочете сказати? Ви бороните їх? Да?

Крамаренко. Не тільки бороню, а преклоняюсь перед великою любов'ю Інни Андріївни до краси, перед любов'ю, яка... яка може бути жорстокою...

Марта. Ха-ха-ха! Ну, розуміється... Тільки до вас то вона не дуже жорстока, того то ви й бороните.

Михайло (*кричить*). Марто!.. Несмій!.. Неправда!.. Ах! (*Хапається за голову, нетерпляче біга від одного до другого.*) Їм гроші... Я не хочу... Для їх... Ах! Не треба... Чуєте?.. (*Його не слухають, він, видно, на щось рішається, очі робляться страшенно напружені, рухи без ладу, одходить позад усіх і хоче пройти в кімнату Остапа, боїться, не рішається, лапа себе за кишеню.*)

Крамаренко (*до Марти*). Вас це так вразило, що ви самі не знаєте, що говорите. А потім, панове, чого такий гвалт? Хіба не дасть Гавришук ще? Дізнавшись про таке “злочинство”, він з жалості вдвоє більше дасть.

Захар Захарович (*гаряче*). Я дивуюсь вам! Я од душі дивуюсь... Це смішно. Важно не те, чи дасть, чи ні. Важний принцип! Ми не можемо так zostавити цього! Ми поважаєм Остапа Семеновича, ціним його книжку, я сам перший віддав би усю справедливість, признав

талановитість її. Але чекайте. Це не дає права насильство робить над слабкими, хворими, беззахисними. Це ще питання, добродію, да, це питання, чи мали право вони так зробити.

Крамаренко (спокійно). Повне.

Захар Захарович. Ну, вибачайте! Вибачайте. Я з вами не згоджуюсь!

Марта. Ха-ха-ха! Вони мають право і вбить нас за свої вірші? Так?

Крізь гурт пробирається Тихон.

Марта (до Тихона). Скажи хазяйці, що ми піймали злодіїв, які покрали гроші у нас, і того кричимо!.. От вони! (Показує на Інну і Остапа.) От! Вони для віршів ваших украли наші гроші. Так і скажи хазяйці. Усьому світові скажи, хай знають, які у нас поети. Поети! Злодії! Розбійники! Да, да! Я буду кричать, добродійко поетесо, я не признаю, як ваші любовники, за вами права красти! Ні!

Інна (спокійно). Тихоне! Покличте, будь ласка, мені звощика.

Тихон (злякано). Що таке, пані? Це правда?..

Інна. Правда, Тихоне! Замість того, щоб лічить незлічимого Михайла, я надрукувала на їхні гроші пісні, які ви так любили...

Тихон. Так он яке!.. (Розтераний.)

Інна. Будь ласка, Тихоне, звощика. Степане Федоровичу, моя скрипка розбита. Годі. Я цю ніч ночую у вас. Добре?

Крамаренко (радісно-здивований). О, прошу!

Остап (мимоволі, злякано). Інно!

Інна (зі зневагою). Прошу без фамільярності. А вас, панове, прошу очистити квартиру. Судить мене можете в другому місці. Можете кликати поліцію, дворників, що хочете, але з цієї квартири прошу вийти! Прошу всіх! Прошу! Я не маю часу.

Серед гостей шамотня, бурмотіння.

Остап. Інно!

Інна. Добродію! Я вам сказала залишити всякі фамільярності. Панове! Я вас прошу вийти звідси!

Марта. Я буду кликати поліцію! Я буду кликати поліцію! Що ж це таке? Панове!

Кошуля (розтерано). Панове! Панове!

Дехто виходить, дехто зостається, балакаючи.

Захар Захарович щось гаряче говорить Рябенку.

Крики і голоси: – Так не можна!

– Це чорт зна що!

– Суд! Нахальство! Злодійство!

– Не мають права!

В Остаповій кімнаті видно Михайла, який весь цей час тикається з кутка в куток. Іноді виходить на поріг, одна рука в кишені, друга держить аркушик паперу. Лице його перекошують судороги сміху, але він їх здержує, очі напружено божевільні. Раптом повертається, вихоплює руку з револьвером і стріляє. Тут же падає.

Всі кидаються в кімнату.

Марта. Михайле! (*Біжить поперед усіх.*)

Рябченко. От це та-ак!

Кошуля. Господи Боже наш!

Із коридору витикаються в двері голови цікавих. Деякі гості тікають.

Видно шамотню коло Михайла.

Захар Захарович із запискою біжить до лампи. За ним Кошуля, Остап, деякі гості.

Захар Захарович (*читає*). “Ви не маєте права робить надо мною насильство і примушати жить. Умираю і дарю гроші Інні Андріївні. Вона зробила правильно. Михайло Карповський”.

Марта (*вибігаючи до Інни, яка стоїть непорушно*). Будь ти проклята! Будь проклята краса твоя! Проклята, проклята! (*Ридає.*)

Захар Захарович (*сильно*). Так не можна цього оставить! (*До Інни.*) Ми будем вас судить! (*Швидко виходить.*)

Інна стоїть недвижно і тільки з сумною усмішкою нахили голову.

Кінець

Paris
від 14 до 23-1-1910 р.

Василь КОЗАЧЕНКО
КОНІ ВОРОНІЇ
книга третя „При битій дорозі”

Чоловік той, середніх років, у приношеній вже формі радянського офіцера, без відзнак, був затриманий партизанським дозором неподалік села Дівиці і, зрозумівши з ким має справу, одразу зізнався, що саме вони йому й потрібні, саме їх він і розшукував. Що він є посланцем від командира партизанського загону “Ураган” і має дуже важливе доручення особисто до командира з’єднання “Смерть фашизму” товариша Орлюка.

Йому зав’язали очі і відвели в умовлене місце до начальника розвідки з’єднання. Начальник розвідвідділу, літній, кремезний, до того ж мовчазний, пишновусий чоловік Іван Іванович Сердюк, вигляд мав імпозантний, кожне своє слово, перш ніж висловити, виважував і... Повірив, а чи не повірив посланець “Урагану” в те, що перед ним саме і є командир з’єднання, сказати важко... У всякому разі один дуже добре удавав з себе командира з’єднання Орлюка, а інший – те, що він йому повністю повірив. Поступово обидва цілковито переконалися в тому, що тут найшла коса на камінь, що обидва вони калачі терті, один одного варті і що тут увесь час слід триматися “начеку” і пальця в рот одне одному не класти.

Посланець від загону “Ураган” запевнив, що він, незважаючи на певний ризик, буде максимально відвертим. Загін їхній сформовано за лінією фронту, в радянському тилу і переправлено сюди з дуже важливим, спеціальним завданням державної ваги. І командує загном майор Держбезпеки Лунін. Народ у загін підібрано міцний, але до теперішніх умов, звісно, ще не при звичаєний. Тим гірш, що німці швидко напали на його слід і щодень наступають на п’яти в дослівному розумінні цього слова, не даючи змоги ані затриматися десь та перепочити, ані влаштуватися з пораненими, які вже є в загоні. Одне слово, на даний момент загін опинився у досить скрутному становищі. Є навіть реальна загроза зриву виконання завдання, поставленого верховним командуванням. Тому їм вкрай необхідні порозуміння, зв’язок і допомога від з’єднання. Однак, розмова про це – справа майбутнього і вже не його компетенції... Усе те має вирішитись в особистій розмові при зустрічі товариша Орлюка з товаришем Луніним. Його ж, сказати

Продовження. Початок у ч. 16.

б, місія, полягає з тому, щоб про таку зустріч домовитись і забезпечити її здійснення... От він сказав усе, прямо, просто, одверто та ясно і чекає на рішення товариша Орлюка...

“Орлюк” неквапливо скрутив цигарку, припалив від недопалка попередньої, помовчав. А коли мовчанка вже почала видаватися надто зтяжною, несподівано, тихо запитав:

– А гарантії?..

– Тобто?.. – чи то справді не зрозумів, а чи удавав, що не розуміє посланець.

– Звичайні... От хоч би й того, що той, з ким я розмовляю, і є саме той, за кого себе видає, що загін “Ураган”...

– Ну, – посміхнувся посланець. – Яких ще особливих гарантії слід вимагати поміж своїми?!

– У нашому селі є таке прислів'я: “Свої і коней водять!” – поглянув просто в очі посланцеві Сердюк.

Потримав його так, “на прицілі” свого погляду, й собі посміхнувся значуще і разом ніби й примирливо.

– Гарантії... Я під “своїми” маю на увазі, звичайно, не конокрадів, а радянських людей, – похопився, а чи мав за потрібне похопитися посланець. – Однак розумію, за яких обставин ми зустрічаємось, і коли діло стане за документами, то...

– До цього пункту ми поки що не дійшли, – витримавши паузу, відповів Сердюк. – Поки що дозвольте і мені також відвертістю на відвертість... За вашим загоном ми вже деякий час здалеку стежимо. Ще з тієї трагічної події в Заліщиках. Ваша блискавичність, невловимість та спритність, з якою ви вислизаєте з-під носа в німців, нас захоплює. А от та страшна подія в Заліщиках і ще деякі інші факти серйозно непокоять і засмучують. От, наприклад, нам здається, що дієте ви необачно, не рахуючись з обставинами, і тим завдаєте радянським людям, місцевому населенню, підпіллю, загалом нашій справі більше шкоди, аніж німцям...

– Справді?.. Так вам здається? – якось ніби аж запечалено, досадуючи, запитав посланець. – А от нам здавалося, що ви, так би мовити, занадто зрослись з місцевим населенням і дієте дуже обачно...

– Ми домовились, що будемо розмовляти одверто... Що ж... – уникнув прямої відповіді Сердюк. – По тому, як одразу, безпомилково підбирають німці в селах по ваших слідах радянських активістів та підпільників, у нас виникла підозра, що живете ви надто безпечно, не враховуєте всієї складності війни в даних умовах і саме тому у вашо-

му загоні напевне діє прихованим провокатор, який і видає німцям наших людей у якийсь ще невідомий нам і вам спосіб...

– Ви так гадаєте? – аж на ноги звівся посланець. – Це дуже сумно, що ви так... Мені дуже прикро чути таке... Я не думаю... Загін формувався з людей, відібраних, самі знаєте як і в яких умовах. Я не думаю... Але, коли вам, товаришу Орлюк, так видається, коли ви гадаєте... Ми, хоч як це не прикро, готові...

– Я мав за свій обов'язок радянської людини і командира звернути на це вашу увагу... Обов'язок товариша по зброї... А щодо вашої, як ви кажете, місії, то... в принципі ми, звичайно, за зустріч, допомогу, координовані, а то й об'єднані дії і, найперш, за зустріч, так би мовити, “у верхах”... Але...

Сердюк знову помовчав, уважно спостерігаючи за тим, як насторожено слухає його, намагаючись вловити те, чого немає і не може бути на поверхні, той посланець.

– Але ж... як кажуть в народі: поспішиш – людей насмішиш. Та й загалом поспіх корисний лише тоді, коли на бліх полюють, – продовжив Сердюк. – От хоч би й ваш командир. Йому вкрай необхідно зустрітися зі мною віч-на-віч, а він тим часом прислав до мене вас, свого заступника. Отож, гадаю, що він і ви також зрозумієте мене, коли я, для початку і з'ясування та перевірки деяких подробиць, попрошу його тим часом зустрітися з моїм заступником, а чи з яким іншим командиром.

– Ну, що ж... – одразу погодився посланець. – Логічно і резонно. Я охоче допоможу вашому уповноваженому і влаштую таку зустріч. Ми можемо вирушити, коли хочете, хоч сьогодні.

На цей раз Сердюк витримав особливо довгу паузу.

– І знову ж, – нарешті обізвався, скупі посміхнувшись, – не будемо квапитись, щоб та покvapливість не пішла на шкоду важливій справі. Я гадаю, що мій уповноважений цілковито справиться з цією справою сам, не утруднюючи вас, а ви тимчасово, до його повернення, погостюєте і відпочинете у нас...

На ті слова посланець “Урагану” повільно звів погляд на Сердюка, тепер уже в свою чергу дивлячись йому просто в очі довгим та роздумливим поглядом і витримуючи аж надто довгу паузу, таку довгу, що тепер ніби вже не витримав сам Сердюк і заговорив першим:

– Коли, – сказав він, – коли, звичайно, буде на те ваша ласкава згода...

Посланець ще трохи помовчав і, не відводячи погляду, стримано, значуще посміхнувся:

- А ми, знаєте, про всяк випадок, передбачили й такий варіант,
- Що ж... Дуже добре. Це свідчить про вашу мудрість і, головне, про те, що я маю справу з людьми серйозними. І коли ви до цього ще виявите вашу згоду допомогти цій зустрічі, так би мовити, не відходячи від каси, з цього місця, то...
- Цілковито до ваших послуг! Усе це дуже просто, вашому посланцеві слід лише, дотримуючись, звісно, певної конспірації, дістатися до села Дівиці, зайти непомітно в хату до старости села Богомаза, чоловіка повністю нашого, сказати йому: „Мене послано до вас сказати, що великих морозів на сьогодні та завтра не передбачається” і далі спокійно чекати у теплій хаті появи самого товариша Луніна!

На зв'язок з Луніним послали до села Дівиць командира третьої роти, колишнього студента, який непогано володів німецькою мовою, Антона Журавського. А підстрахувати його непомітно доручено було довідченому та спритному у таких справах Захаркові Кожухарю.

Вірний своїй, ніби раз і назавжди виробленій тактиці, загін “Ураган” зайшов на околицю Дівиць серед білого дня і непомітно відійшов, зник відтіля десь після півночі. До речі, село було таке велике та розтягнуте, що в ньому могли потонути та загубитися з десяток таких загонів, як “Ураган”. І коли партизани Луніна ще тільки збиралися покинути його північну околицю, німці та поліцаї уже заходили до нього з півдня. Прийшли вони, прочісуючи вулицю за вулицею, наступаючи майже на п'яти партизанам і навіть не підозрюючи, що ті отак від них близько. Однак, про те, що “Ураган” таки побував у селі і командири його гостювали у старости Богомаза, німці знали точно...

Антон, а за ним і Захарко, закралися до старостиного подвір'я, як тільки посутеніло. Антон чекав по тому в хаті, а Захарко чатував, прокравшись у хлів до корови. Він чув, як зайшли на подвір'я до старости якісь люди. З тихих голосів зрозумів, що їх четверо чи навіть п'ятеро. Кілька їх залишилось чатувати біля воріт, біля сінешних дверей і на стежці від городу, який тягнувся вниз, до зарослого очеретом озерця, за яким уже починалося рідколісся...

Певності в тому, що високий, з пласким обличчям, тонкогубий чолов'яга в кавалерійському кошушку і є той, за кого він себе видає, тобто Лунін, в Антона, звичайно, не було. Він, Антон, розповів йому все: і про те, що Орлюк не проти зустрічі, і про затриманого тим часом Лунінського посланця. Вислухавши його, той, що видавав себе за Луніна, скривив у презирливій посмішці тонкі губи, покрутив низенько підрізані тоненькі вусики:

– Ваш Орлюк довго збирається з нами в піжмурки гратися? – запитав зверхньо.

– Я маю повноваження провести вас одного до Орлюка хоч і зараз.

– Зараз я не можу так надовго залишати загін. І потім, ми повинні наперед твердо умовитись про місце зустрічі і зустрітись один на один так, щоб навіть з мого загону знали про ту зустріч лиш двоє людей, які й супроводжуватимуть мене.

– Я уповноважений домовитися з вами про все. Зустріч може відбутися в кварталі 230, в зоні з'єднання. Безпеку зустрічі гарантуємо.

– З певних причин я б запропонував село Копанки. Воно далеко від райцентру, навколо ліс.

– На Копанки Орлюк напевне не погодиться.

– Боїться висунути носа з кущів? Він що, цей ваш Орлюк, – з військових, а чи звичайна “штафірка”?

– Не уповноважений...

– Прізвище – напевне не справжнє?

– Нічого не можу відповісти. Воно може бути таким же “справжнім” чи “не справжнім”, як і Лунін.

– Місток на сорок третьому кілометрі підірвали ви?

– Не в курсі...

– З вибухівкою сутужно, чи викручуєтесь?

– Далі вести розмову в такому дусі немає сенсу.

– Даремно... А може, ми маємо змогу...

– Не на часі...

Розмова велась, як кажуть, безпредметна. А „промацування”, до яких спробував вдатися справжній, а чи удаваний Лунін, свідчили про те, що якогось твердого наміру щодо місця зустрічі, а, можливо, й щодо самої зустрічі він не мав.

Перекинувшись отак кількома незначущими реченнями, “Лунін” сказав:

– Бачу, ми з тобою сьогодні не домовимось. А німці, це я знаю напевне, ось-ось уже будуть у селі. Третій день їдуть за нами слід у слід. Отож передай Орликові, що я наполягаю на Копанках. Тебе більш не затримую, – знову скривив холодною посмішкою тонкі губи, натякаючи тим на затриманого власного посланця. – Можеш вийти з села разом з нами, можеш – хоч зараз. Нашому товаришеві перекажи, що чекатимемо його в умовленому місці, в районі Безрадиців. Чекатимемо уже з певною відповіддю від Орлюка. Там же, коли не

домовимось відразу та коли пощастить одірватися від німців, будемо продовжувати переговори.

Залишив Дівиді Антон Журавський з таким відчуттям, що все пов'язане з переговорами – одна гра, що ті переговори – привід до чогось значнішого. Наприклад, для того, щоб хоч щось вивідати про їхнє з'єднання і, насамперед, про Орлюка. Ясно було, що йти на відверте і пряме єднання, потикати носа в нерозвідану ще територію з'єднання оті лунінці не насмілюються, побоюються, а зустрітися зі справжнім Орлюком на території нейтральній, ба, можливо, і захопити його, ті лунінці, як люди, певне, не дурні, все ж були б не від того...

– Їм хочеться знати якнайбільше наших людей і, в першу чергу вас, в лице, – висловив своє припущення Трохимові Журавський.

– Так само, як і нам, – посміхнувся Трохим.

– Тримаються вони більш-менш коректно, – вів далі Журавський. – Ті, з якими стикалися, стримані, досить вишколені і знання наших умов та обставин нічим ще не зрадили. І все ж... загін дуже й дуже сумнівний. Підозрілий загін. Тільки про кінцевий його замір судити ще важко. Поки що можна лиш вгадувати.

– Добре, – погодився Трохим. – Не будемо виявляти себе і ми. Будемо удавати, що ми їм віримо, ні в чому конкретно не підозрюємо, а поведимось обережно з причин цілком у наших умовах зрозумілих: хочемо бути впевненими до кінця...

Трохим наказав Сердюкові посилити розвідку, особливо через місцевих нічим ще не демаскованих підпільників і обережно вести гру далі, з'ясовуючи, по можливості скоріш, справжнього, а не підставного Луніна, чи хто він там є. Простіш – справжнього, а не підставного командира того підозрілого загону "Ураган"...

По тому, з усіма належними пересторогами, відпустили на всі чотири лунівського посланця, не пообіцявши йому нічого певного і залишаючи двері відкритими для подальшої гри.

Точилася навколо, далеко й близько, велика війна. Кінця їй ще й не видно було, але Докія поволеньки кріпилась душею, відходила від страху, сум'яття і непевності перших воєнних днів. А від того, що й сама вона особисто знайшла-таки своє місце і вклала якусь частку у ту всенародну війну, від однієї думки про те ставало їй дедалі рівніше, сказати б навіть спокійніше, коли тепер доречно вживати отаке слово, на душі. Було, звичайно, все: і страх, і тривоги, і кров, і смерть. Але була й ота впевненість, твердість душевна, оте відчуття нашої, а отже і своєї сили, було відчуття того, що є до кого притулитися серцем, є

навколо неї люди, є син. Є велика родина, яка не плаче, не кориться, не лише страждає, зазнаючи найважчих випробувань, але й воює, страхає ворога, здобуває хай може й не вирішальні, а все ж перемоги.

Щось ставало на місце, щось осідало й стверджувалося з її збуреній душі. І вона знову починала бачити ясніше і розуміти навколишнє навіть і тоді, коли не до кінця все про нього знала, не все сама бачила і не все могла до кінця збагнути.

Війна, яка точилася навколо неї і в якій вона брала безпосередню участь, була видимою й невидимою. Видиму вона знала, чула про неї, не раз бачила, а то й багрянчила руки в пущеній війною крові... Летіли в повітря навколо – на десятки, а то й сотні кілометрів – рейки залізниць, великі та малі мости, ешелони з ворожими солдатами, зброєю та постачанням. Точилися більші й менші бої, підривалися на мінах ворожі машини і ворожі громилися німецькі каральні загони; кров наших людей часто дохлюпувала аж сюди, у цей відносний затишок господарчої роти: привозили вбитих, везли, несли і вели поранених, яким вона сама перев'язувала рани, готувала ліки, кип'ятила закривавлені бинти, прала та латала одяг, готувала їжу...

Про невидиму війну вона часом навіть і не здогадувалася. Війна докочувалася до Докії лиш випадково, глухо, невиразно, частково й уривчисто. Здебільшого лиш з уривчастих чиїхось розмов, випадкових слів і лиш інколи з тих несподіваних, найчастіше страшних, знову ж – випадкових подій, свідком яких, мимовільно, ставала сама. От хоч би, як з тим змерзлим та “хрещеним” розпеченим залізом комсомольцем-підпільником, якому надсилу пощастило врятувати життя, хоч і довелося ампутувати пальці на обох руках! З часом все більше та більше, то свідомо, а то – найчастіше – мимовільно, приносив їй тривогу та жахів з тієї невидимої війни Захарко. Вони вже давно стали друзями, і зустрічі для обох ставали ніби святом яким. Коли Докія довго не бачила Захарка, вона починала тривожитись і побоюватись. А він то з'являвся зовсім несподівано, то зникав так само несподівано, часом на день-два, а часом на кілька тижнів. Повертаючись зі своїх таємничих мандрів та проходячи десь неподалеку господарчої роти, він обов'язково забігав сюди до неї і, лиш забачивши Докію, ще здалеку гукав:

– Драстуйте, мамо! А я вже скучив за вами! Чи немає там у вас чого смачненького випити, бо їсти хочеться так, що аж живіт до спини прилип!..

І від того його завжди веселого голосу, жартівливих слів, від одного його вигляду, завжди бадьорого, рухливого, Докії ніби камінь з душі зсувався, ніби аж ясніше навколо ставало. І почувалася вона тієї хвилини так, ніби оце сина рідного дочекалася.

І то саме від Захарка здебільшого й чула мимохіть кинуте: „Жовтяк... Провокатори... Карателі... Німецькі шпигуни... Підпільники... Розстріляні... Повішені...”

Слова, за якими здебільшого не стояло для неї особисто нічого побаченого на власні очі, нічого видимого. Лиш іноді, почувши яке з них, уже могла в уяві зв'язати з певним, зрозумілим явищем, зі своєю, хорошою, а то й з поганою, ненависною людиною. Серед тих слів частенько повторювалося одне: „Жовтяк”. Воно зриало із Захаркових уст чи повторювалось ким іншим усе частіш та частіш.

Того ж разу, коли ходив на зв'язок в “Ураган” Антон Журавський (про що, звичайно, Докія не знала і не відала) Захарко не показувався в них щось тижнів зо два.

Появився ж несподівано на світанку дзвінкого, з морозом, ранку. Саме тієї хвилини, коли з-за лісів мало от-от викотиться сонце. Небо чисте, синє по-весняному, ніби аж квітнєве, лиш на сході горять, спалахнувши від невидимого ще сонця, густо рожевіють пухнасті хмарки.

Він, гучно, як завжди, входячи до сіней, загупав чобітьми, обтрушуючи сніг, рвучко відчинив двері до хати. Дівчата-санітарки саме снідали за столом, а Докія, від плитки, подавала їм гречану з салом кашу. Вигляд мав стомлений, був, певне, з далекої дороги, однак, як і завжди бадьорий, в настрої.

– Здрастуйте, мамо! – гукнув, ще й двері не причинивши. – Ох, і скучив я за вами!.. Певне, почастуєте чимсь смаченьким?.. – Ступив через поріг. – Наше вам з китичкою, дівчатка! Смачного вам! – І, вже причинивши двері: – Прошу вибачення, що небритий! Дуже, знаєте, гостра бритва трапилась, побоявся, щоб голови разом з щетиною не відтяла.

Всівся одразу за стіл, усмак поснідав, запалив цигарку, посидів, розімлівши в теплі, пихкаючи самосадом та блаженно мружачи очі. А коли дівчата розійшлись, кожна за своїм ділом, сказав, зітхнувши:

– Поспати б оце у вас з дороги хвилиночок отак зі сто вісімдесять... Майже весь тиждень на вовчому становищі... Так треба – найперш до штабу. А дорога, самі знаєте, неблизька...

Помовчав, а потім таки не втримався:

– Бачив, мамо, оце самого того падлюку Жовтяка... Отак, як від мене та до печі... Гнидиве таке, а смердюче... Люті тієї в ньому гадючої на двадцятьох! Ну, от хай провалюсь крізь землю, мамо, коли не впіймаю таки... Живого...

І швиденько почав збиратися з дороги.

– Побіжу! Розповім командирові, хоч яке воно!

– Ох синку, синку, – жалісливо та стривожено похитала головою Докія, почувши про того Жовтяка і вгадуючи за скупими Захарковими словами щось особливо небезпечне, відчуваючи гостру тривогу за хлопця: – Це ж у саме пекло лізеш!.. Ти ж хоч оберігайся там, Захарку. Не совай голови в петлю необачно.

– Атож!.. – посміхнувся, правда, цього разу не так уже й весело. – Це, бувало, й мама моя так казали: не встромляй, кажуть, свого дурного баняка в глечик, а то назад не витягнеш... Нічого, мамо. Коли чорт не видасть – свиня не з'їсть! А чорт – не такий страшний, як його малюють!..

Щоб не викликати жодних підозр, Захарко тоді непомітно пробрався до села Дівиць ще за два дні перед тим, як завітав у гості до Богомаза Антон Журавський. Мав собі там, як, до речі, і в кількох інших далеких селах, притулок у знайомого підпільника. Перебував своє, все вивідавши та розпитавши, а ввечері того дня, коли мав підійти Антон, зустрів його в лісі за селом, в умовленому місці, довів городами до Богомазової хати, а сам, пробравшись у Богомазів хлівець, сховався в сіні за засторонком.

Підслухування скупих розмов “ураганців”, доскіпливе, наскільки воно було можливим у тих умовах, вистежування, нічого цінного так і не дало. Виявити справжнього Луніна, а чи, вірніше, того, хто приховувався під цим прізвиськом, також не пощастило...

“Ураганівці” здиміли з села вночі, перед досвітком. Невдовзі по тому гайнув до лісу й Антон Журавський. А до села, ледь тільки встиг Захарко перебратися з Богомазового хлівця через вулицю в сусідню хату, заїхали на світанку санною колоною німці та поліцаї. Усього, може, рота чи трохи більше. Та й німців серед них було небагато, всього який десяток, а то все одні різномастні поліцаї.

“Ураганівців”, видно було з усього, карателі не дуже боялися. Заїхали сміливо, сидючи в санях, без особливих застережень. У селі, однак, цього разу довго не затримувались і жодних наруг над принашкними людьми не чинили. Ні в кого навіть обшуку ніякого не робили. Витягли тільки з хати на вулицю старосту Богомаза. Спершу, оточивши його тіснили колом, гаряче вимахували руками та тикали пальцями у той бік, де ще, можливо, були, а чи нещодавно були “ураганівці”, певне випитуючи щось там про них. Потім, тут же серед вулиці, вклали Богомаза на сніг та й вчинили над ним екзекуцію, щедро всипавши своєму холоуєві кілька десятків дротяних канчуків. Впоравшись з тим,

повмощувалися в сани і негайно, навіть не снідаючи, подалися з галасом та свистом в тому ж “ураганівському” напрямі.

Захарко спостерігав за тим усім з досить-таки короткої відстані, піддаючи себе смертельному ризикові. Лежав на печі в хаті знайомого підпільника та й видивлявся звідтіля в маленьке заднє віконце. Усім, оскільки те можна було зрозуміти, порядкував там якийсь низенький, у нових валянках, дубленому кожушку, смушевій шапці, з пишними, на худорлявому виду, вусами, з автоматом через плече. Віддавав голосні накази, пильно стежив за екзекуцією, лютився, часом зриваючись на високий, писклявий мат, який чувся Захаркові на піч навіть крізь віконце. Коли ж уже відлупцювали Богомаза, так він його, лежачого, разів зо два ще й валянками під бік копнув. Усе йому, ніби, мало було...

Сидів Захарко в Дівичях того дня до самого вечора, за той час його господар-підпільник встиг йому вивідати від людей, що німці справді таки розпитували у старости та й у декого з сільських про “ураганівців”, а Богомаза побили з досади, спересердя, бо не встигли вчасно накрити партизанів, а він – староста – саме тим і завинив, що не встиг попередити їх вчасно, всипали, щоб пам’ятав та надалі був обачнішим...

– А що ж воно за цяця отой миршавий та лютий вусань? – прямо запитав у розлюченого старости сусіда-підпільник, прикинувшись таким собі дурником.

– Та він же, Жовтяк, хай би був здох ще в пелюшках! – аж сплюнув з досади староста. – Таке люте та ненависне, що без крові і дня не проживе!

У з’єднанні про Жовтяка знали майже все, окрім того, хто він та звідкіля тут узявся насправді. А в обличчя ще не знав ніхто, бо зустрічатися близько не доводилось.

“Що ж, і це вже щось, – вислухавши підпільника, подумав Захарко. – З паршивої вівці хоч шерсті шмат. Дивись – колись та й пригодиться. Коли десь несподівано на вузькій стежці стрінемось. Отоді й упізнаю “приятеля” без мороки та зайвих розпитувань”.

А переговори про зустріч двох командирів провадились тим часом і далі. Зовні навіть пожвавішали. А насправді ж – тягнулись якісь непевні та чудні. Затягувалися так, що й кінця їм не видно було. Коли на щось уже погоджувались одні, раптом відмовлялися від раніш домовленого інші, висували якісь нові умови. І так без кінця. Спокійно, не пориваючи, без нервів тягнули далі, удаючи, ніби так

воно й мусить бути, ніби нічого дивного в тому немає. Тягнули з обох сторін, явно розуміючи, що ніхто нікого отак спроста в пастку не затягне і що сутність тут уже й не в самій зустрічі, що в тих ніби нудних переговорах та зустрічах переслідувалася вже не так ота кінцева мета, ота гадана зустріч, як щось інше, важливіше, добре розуміючи, що ті переговори є ще й таким от виявом звичайної обов'язкової розвідки, в ході якої обидві “договірні сторони” намагалися глибше вивчити ситуацію, якнайкраще та якнайбільше вивідати одне про одного, дійшло, власне, до того, що ні ті, ні інші своєї мети вже особливо й не приховували, лиш маскуючи все те “дипломатичним говорінням” для проформи до якого слушного часу.

Трохим розумів, що отака настирлива розвідка, отаке “пожвавлення” інтересу до з'єднання з боку ворога, свідчить не лише про його слабкість і несику, неможливість знищити партизан лобовим ударом. Щось є, звичайно, і від цього. Але усе це може бути і свідченням наміру ворога підготувати всі умови, в тому числі й розвідкою, для певного і повного винищення усього з'єднання у якомусь, можливо, найближчому часі, та й не лише одного з'єднання, але й усіх Трохимових тилів, спостерігачів, розвідників та підпільників – цих партизанських очей, вух, опорних та й постачальних баз.

– Безперечно, готують на нас “тотальний наступ”, – висловив своє припущення на нараді командирів Трохим.

І, не знаючи ще, як і чим скінчатися оті “переговори”, наказав Сердюкові хитромудрими натяками та обіцянками затягувати їх якомога довше, разом з тим ведучи найретельнішу розвідку та спостереження за “Ураганом”, діями Жовтяка та німців. Підпільникам, які мали зв'язки зі з'єднанням, радили якнайретельніше замаскуватися і провадити одні лиш спостереження, не піддаючись ні на які провокації. І, що найважливіше, якнайпильніше оберігатися, щоб до загонів чи підпілля не потрапив жоден гестапівський агент-провокатор. У цей, такий відповідальний момент, Трохим ладен був загалом відмовитися на деякий час від будь-якого поповнення, щоб тільки не впустити до себе ворожої агентури та, підвищивши пильність, виявити й тих, хто, можливо, причаївся десь у їхньому середовищі ...

Ворожа сторона також, звичайно, розуміла, що партизанське командування вживе, та й уже вживає певних запобіжних заходів, що воно просто не могло не насторожитись, тому німці, Жовтяк і, мабуть, ті “ураганівці” все посилювали та посилювали свою активність, по можливості настраюючи проти зв'язків з партизанами місцеве населення, ведучи розвідку та вивідування всіма можливими засобами, підкидаючи під виглядом друзів своїх лазутчиків у підпілля, вилон-

люючи по всій території області, в містах і селах, і винищуючи всіх, хто був, або міг, на їх погляд, бути підпільником, хто тримав, чи міг тримати зв'язок з партизанами.

Тепер усе, ніби за попередньою домовленістю, пішло двома паралельними напрямками. У лісах, на далеких заставах, на околицях найдаальших, розкиданих у поліській пущі сіл виходили назустріч один одному парламенти партизан та “ураганівців”. Вели переговори, намагаючись якнайглибше пробратися на територію партнера по переговорах, якнайбільше побачити, випитати, зрозуміти, і розходилися, так остаточно ні про що й не домовившись, але з надією чи й умовленістю про наступну зустріч.

А тим часом десь не так і далеко від місця тих “переговорів”, навколо по селах розгулював “Ураган”, “полювали” за тим “невловимим Ураганом” німці та Жовтякові поліцаї, нещадно виловлюючи партизанську і насаджуючи та інструктуючи свою агентуру. А по німецьких слідах, в свою чергу, ходила розвідка партизанська, стежили за німцями недремні очі глибоко замаскованих підпільників, виявляючи і по можливості знешкоджуючи агентуру гітлерівську.

Урвалися-таки ті переговори нагло, нараз уже в середині квітня.

Першим припинив їх Трохим, довідавшись про нову і не менш трагічну, ніж Заліщицька за своїми наслідками вилазку “ураганівців”.

Цього разу ті удавані “партизани” набралися такого нахабства, що насмілилися увірватися не просто до якогось там одного з лісових сіл, а до великого райцентру з поліцейським станом, райуправою, німецькою комендатурою і жандармським постом. Правда, жодного з трьох німецьких жандармів та крайсландвірта на ту ніч, як на зло, в селі не виявилось. А от поліцейський стан розігнали “ураганівці” до ноги, управу розгромили, повиламувавши в ній усі вікна та двері. А приміщення поліції так навіть підпалили, попереду забравши звідтіля усю, яка виявилась, зброю. Уціліло, як то з'ясувалося вже пізніш, лиш приміщення жандармерії. Збувалося також ще й те, що в тих антигітлерівських діях взяли активну участь і якісь місцеві підпільники, наперед домовившись з “ураганівцями” про напад і про спільні дії, слід гадати, через когось з компетентних та знаючих людей...

Дивним, хоч ніби й зрозумілим, було те, що місцеві підпільники по закінченні нападу з села разом з ураганівцями не вийшли. Пояснити те, правда, можна було аж трьома причинами: по-перше і по-друге – німці про участь у нападі місцевих підпільників могли й не знати, і вся, так би мовити, відповідальність лягала на “ураганівців”, по-третє

– “ураганівці”, як правило і закон, нікого і ніколи з місцевих не залучали...

Німці з’явилися в селі так само, за своїм правилом. Однак цього разу припізнилися чомусь на цілу добу, разом з німецьким каральним загоном повернулися до райцентру жандарми, крайсландвірт, шеф райуправи і багато з розігнаних уночі при нападі поліцаїв.

Села також не оточували, вулиць – з краю в край – не прочісували. Цього разу все було простішим: колона в’їхала просто до центру, жандарми з Жовтяком засіли в приміщенні жандармерії, а поліцаї та німці, розійшовшись по селу, заходили, як по писаному, лиш до тих подвір’їв, до тих самих хат, в яких позаминулої ночі зупинилися “ураганівці” і в яких – принаймні в більшості – саме й жили тепер демасковані чи то місцевим провокатором, а чи тими ж “ураганівцями”, підпільники...

Ще тижнів зо два по тому квітневий вітерець, розносячи вздовж вулиць трупний сморід, легенько розгойдував трупи п’ятнадцяти повішених на невеликій, свіжозбитій шибениці підпільників, а чи й просто підозрюваних в підпільній діяльності проти німецької влади людей.

Усіх інших – біля п’ятдесяти – переважно з рідні повішених, включно до немовлят, було зігнано на майдан, на “церemonію” повішання їхніх родичів. Потім, коли з тим було покінчено і хати затриманих підпалено, виведено всіх за село і до одного розстріляно в глинистому лісовому проваллі. Про саму ту “акцію” німецьке командування широко оголосило ледь не по всій Україні.

А в партизанському з’єднанні “Смерть фашизму” ламали собі голови над тим, як і чому піддалися підпільники – загалом розумні та витримані товариші – на ту гестапівську провокацію? Мали за свого якогось нерозпізнаного провокатора, який їх підбив на те, зв’язавши з “ураганівцями”? А чи й без провокатора, самі пристали згарячу до фашистів на той виступ, не розібравшись, та й не думаючи, певне, розбиратися, де тут провокатори, а де справжні партизани? Просто не вірячи, не уявляючи собі до кінця, на що здатні, на які садистські злочини можуть піти фашисти. І чому саме, на яких таких, відомих тільки їм підставах, німці та поліцаї діяли з такою точністю, переконаністю та певністю, заходячи не до кожної і не до якоїсь випадкової, а саме до тих хат, які були їм потрібні і ніби вже наперед, заздалегідь були кимсь розписані?

Загадку ту з багатьма невідомими Сердюк розгадував кілька днів. Вивчав обставини, аналізував, досліджував дані розвідки. Сам навіть потаємно пробрався на місце злочину, але... розгадка прийшла неспо-

дівано, зовсім не з того боку, з якого шукав її Сердюк. Прийшла, завдячуючи гострому оку, досвідові та партизанській кмітливості Захарка.

Захарко, так ні разу й не потрапивши на око ні німцям, ані поліцаям, просидів у тому селі повних чотири доби, вивчаючи, вивідуючи та розпитуючи. І ні опити, ані вивідування, ані розповіді так нічогоіснько й не прояснили. Справа вже здавалася або цілком ясною, у якій і загадки ніякої немає, або ж дуже вже закрученою. Та так воно чи інак – ні часу, ні Захаркового вміння, ані даних для розгадки, здавалося, не було жодних. А Захарко, на кожному кроці ризикуючи власною головою, все відтягував та й відтягував ту годину, якої треба було кидати і це село, і недовершену справу, все кружляв та й кружляв навколо шибениці та ще свіжих пожарищ так, ніби вони яким магнітом тягнули його до себе.

Чому його тягнуло до тих згарищ, закіптюжених стін, обвалених стель, білих, самотніх коминів, він, власне, й сам не знав. Однак кружляв навколо них потаємці та й кружляв. Аж поки нараз не помітив на одній обгорілій стіні біля обвуглених дверей, збоку на білому – чорного, наквацяного поспіхом якоюсь липкою смолою хреста. Певне ж, що бачив той хрест і раніш, але зір чомусь ковзав по ньому, не затримуючись. А це – раптом – ніби що штовхнуло кого в груди: “Стій! Хрест! А чому – хрест? І не на дверях, стелі чи сволоку, а отут, збоку, біля сінешних дверей? Та й хто тут міг жити, такий уже віруючий! Чи може, справді, який молитовний дім? Може, який штунда? Однак чому саме отут і нащо – хрест? А що коли не випадково? Що, коли за тим хрестом, наквацяним чомусь ніби похапцем, недбало та щось таке криється? Що коли неспроста?..

На явочній квартирі у сільського шевця Захарко запитав, хто саме жив у тій, позначеній хрестом, хаті.

– Каліка-тракторист... Ногу йому колесом переїхало, – відповів швець.

– Молодий?

– Так... Під тридцять... Висить там, третій від сільради, коли...

– Віруючий?

– Та що тобі бог дав? Комсомолец!

– Ага... Мені тут, розумієш, треба перевірити одне діло...

Та й попросив старого, якому зробити те було зручніше та й безпечніше, оглянути непомітно якнайбільшу кількість спалених хат і дворів. А чи не виявиться і там чого подібного?

Через день, увечері, незважаючи на те, що більшість хат було дерев'яними і прогоріли до самої основи, старий швець і ще хтось з його близьких знайшли смоляні хрести або тільки їх залишки на стінах, віконницях, хвіртках та парканах іще кількох хат... Отже...

– Отже... з цього можна зробити вже хоч якісь висновки: хтось тут, як, певне, і в інших селах до цього, мітив хрестом хати тих радянських людей, яких без мороки мали схопити на ранок гестапівські посіпаки, тільки ми за цим не простежили і не додумались, – вислухавши Захарка, вголос подумав Трохим.

– Отже... Гм... Можна б припустити, що діяв тут якийсь місцевий провокатор від поліції, вивідавши манеру хто та як зустрічає партизанів. Байдуже там, які ті партизани... У них же на лобі не написано... Можна думати, звичайно, і так... Але, щоб у кожному селі в різний час, різні люди та за одним шаблоном, як то переконалися ми вчора на прикладі Дивиць та Заліщиків?... І чи не логічніше думати... Ні, поза всяким сумнівом, що все те найпростіше і якнайнепомітніше робити самим же “партизанам”! Отим самим, по п'ятах у яких ходять увесь час німці та поліцаї... Га?..

Трохим змовк. Замислився глибоко-глибоко Трохим – командир партизанського з'єднання Орлюк. І згадалися йому мимовільно, стали поряд з тими смоляними мітками-хрестами давні молоді роки, рідне село, палаючі, розбиті, а чи просто пошматовані чиєюсь злочинною рукою емтеесівські трактори, підпалені стіжки та колгоспні стайні, нічні постріли у вікна чи з-за рогу і чорні-смоляні чи дьогтьярні хрести на дверях їхньої хати, що їх, здається, помітила першою Оксанка. І ще згадав, як їх важко було зчищати та змивати з дверей... Гм... І потім ще... отой Жовтяк... Ота його пристрасть “хрестити” в'язнів розпеченим залізом. Гм... Чи не його рук і це діло? Не той самий, сказати б, почерк. І чи так уже далеко від того Жовтяка до “Урагану”? “Урагану” – справжню сутність якого він, виходить, безпомилково відчув з самого початку?... Гм...

Довгу-довгу хвилину сидів Трохим тихо, глибоко замислений. Аж, нарешті, підвів голову і пильно поглянув у очі Сердюкові:

– Гм... Слухай-но, батечку-розвіднику, а чи не здається тобі, що вже досить?... Погрались, погрались та й вистачить! Та й край!.. Чи не здається тобі, що час уже остаточно відшліфувати та й здійснити, поки не запізно, план операції по знищенню того “Урагану”, а заодно знешкодити й Жовтяка? Мені от, наприклад, чомусь здається, що саме час. Саме враз... Погралися та й досить!..

По старанній та неквапливій підготовці, за ґрунтовно розробленим планом операції, загін “Ураган” було ліквідовано одним рішучим ударом – нападом зовсім несподівано для нього в день Першого травня. Рано-вранці той загін, добре-таки підкріпившись уночі, наробивши доброго шелесту, виїжджав колоною з добре знайомого вже села Дівиці. “Ураган” від’їжджав, а німці з поліцаями сиділи тим часом в райцентрі, збираючись виступати на Дівиці десь аж увечері з тим, щоб під досвіток бути вже й на місці...

Після короткого, навалнього бою, живим захопили партизани лиш одного пораненого “ураганника”. А серед мертвих розпізнали лиш одного “знайомого” – того самого плосколицього з тонкими губами, який видавав себе під час зустрічі з Антоном Куравським за самого “Луніна”. Справжнього “Луніна” серед убитих так і не знайшли, а живих, окрім того пораненого, більш не трапилось.

Пораненого Сердюк, який і проводив операцію, наказав забрати до головного табору.

Жовтяка так само планували знешкодити одразу ж по тій основній операції, поки німці та поліцаї ще не опам’яталися після розгрому “Урагану”.

Взяли його живим. І то, в такому місці, де він ніби мав би почуватися у повній безпеці. У центрі обласного міста, просто на очах у німців та поліцаїв, до Жовтяка, який щойно вийшов з орст-комендатури та простував тротуаром в напрямі Гебітскомісаріату, під’їхала на малій швидкості німецька машина. Випередивши Жовтяка на кілька кроків, зупинилася, не приглушуючи мотора. З машини вийшли двоє у німецькій офіцерській формі. Вони перегородили дорогу Жовтякові і, не встиг ще він і збагнути нічого, старший за віком офіцер, з рудими, щіточкою, вусами, козирнув і неголосно, по-німецькому, наказав:

– Герр Шофтяк, герр комендант запрошує вас до машини.

І поки Жовтяк непорозуміло глипав на офіцера, намагаючись хоч щось збагнути, молодший, нижчий на зріст офіцер, спритно та запобігливо відчинив перед ним дверцята машини.

– Бітте!

У машині, із заднього сидіння, дивився на поліцая третій німець, тримаючи цівку зведеного парабелума просто на рівні його грудей, – всього за якийсь крок від них.

Від несподіванки Жовтяк все ж відсахнувся, однак ззаду, від тротуару, його злегка, але міцно підштовхнув високий, з рудими вусами. Жовтяк зігнувся в попереку і поточився на сидіння.

Була мить, одна лише мить несподіванки, непорозуміння, розгубленості. А наступної, коли опам'ятався, Жовтякові для порятунку вже не було, не існувало часу. Ті двоє швидко, але неквапливо також повсідалися. Один, молодший, на переднє сидіння, поруч з водієм, другий – на заднє, поруч із Жовтяком. Хряпнули, щільно причинившись, дверцята. Машина підсилила оберти, спочатку неквапливо, а потім все пришвидшуючи хід, пішла вздовж вулиці.

Міцно затиснутий поміж двох німців, Жовтяк рвучко шарпнувся, але одразу ж відчув нестерпно болючий удар під груди, від якого забило дух, зіпнув розкритим ротом і зів'яв, стих, приголомшений, покірний, як дитя, з вираченими очима і кляпом у роті...

Попетлявши путівцями та лісовими дорогами, вже аж під вечір наступного дня привезли Жовтяка до штабної хати партизанського з'єднання „Смерть фашизму!”...

Німці ж кинулись за Жовтяком, помітивши його зникнення, лиш на третій день.

У партизанському таборі з Жовтяком трапилося справжнє чудо.

Захарко, який брав участь у операції, пізнав Жовтяка безпомилково. Брав же разом із Сердюком, Журавським та Перепелицею – водієм, спритно, швидко і без галасу.

Так само безпомилково, одразу, упізнав Жовтяка й поранений і полонений “ураганівець”, гаряче запевнивши партизанів у тому, що перед ними не хто інший, як сам, власною персоною, командир загону “Ураган”, “майор Лунін”...

А Трохим Бондар, командир партизанського з'єднання “Смерть фашизму!”, полковник Орлюк, уже не зразу, лише в розпалі допиту та слідства розпізнав за тими двома личинами справжнього вже свого односельця сусіду Сидора Перепічку.

По ґрунтовному та якнайдокладнішому допиті, якому “Жовтяка” було піддано в лісовому партизанському таборі, його віддали під суд – спеціально для того створений командуванням партизанський трибунал.

Вирок трибуналу командир з'єднання Орлюк ствердив.

Уже аж улітку, на рейді, в час тихої вечорової години на нічному привалі, Трохим розшукав маму, присів з нею на траві під крилатим дубом. Неподалік палахкотіло партизанське вогнище. Хлопці порали та напували зі струмка на ніч коней, оглядали зброю, готували вече-

рю, курили. А в них, під той рівний вечоровий го́мін, зав'язалася тиха, по-домашньому мирна бесіда, згадали батька, рідне село, близьких та знайомих, згадали й про те, як вирвав її відчайдуха Захарко просто з-під носа у Данька Кислиці і як вона тоді по-справжньому повірила, що оце вже прийшов її кінець, однак ні тих перших хвилин, ні пізніш просто не встигла злякатися та нічого вже не боялася й потім. Смерть сама загалом її не лякала. Боялася вона тільки мук, однак примушувала себе про те не думати і дуже печалилась лиш одним: що так от і помре, не зустрівшись з дітьми та онуками, нічого навіть не віддаючи про них перед смертю. Згадавши той час і Кислицю, згадала вона мимохіть і про Сидора Перепічку, як він, живий та здоровий, раптом об'явився з німцями в рідному селі, побув там яких два дні і, ще казав Данько, і його, Трохима, згадував.

Почувши про це вперше, Трохим нараз посуворішав, помовчав. А помовчавши якусь хвилину, проказав тихо, ніби сам до себе:

– Чула ж моя душа... Наче підмивало, штовхало що... Ніби хто невидимий нашіптував мені, що навколо вас, мамо, щось закручується. Десь, певне, чи то пронюхували, а чи просто здогадувалися, хто я та звідкіля... Лише потім, уже весною, зрозумів, звідкіля воно... Бо отой, мамо, Жовтяк, то ж і був він самий – сусід наш Сидір Перепічка... Ну, що ж... будемо, мамо, вважати, що бій з отими Жовтяками-Перепічками ми вже виграли остаточно і назавжди... І тепер, хай може багато хто й не доживе до повної перемоги, однаково – то справа тільки в часі...

Важко переживши зимовий розгром під Москвою, провал “бліцкригу” та холодну зиму, зазнавши твердого опору на всіх, нарешті стабілізованих фронтах, німці так і не спромоглися на “тотальний наступ” проти партизан у Північному лісі. Пильність партизан, розгром “Урагану”, невидима, але дошкульна війна на рейках, що з особливою силою розгорнулася взимку та під весну, ба навіть і загибель Жовтяка такому наступові в тих краях не сприяли...

Здобулися ж таки німці на наступ десь аж на початку червня, маючи на меті, головне, очистку своїх тилів на початку весняно-літнього наступу на Крим, Сталінград і Північний Кавказ.

Однак і той німецький наступ Трохимове з'єднання попередило швидким та спритним маневром. Не давши себе оточити, прорвалося далі на північ, одірвавшись таким чином від каральних частин та прореїдувавши з боями майже півроку, знову повернулося на свої

старі бази в Північному лісі, у самий розпал великої Сталінградської битви.

Сталінградська поразка приголомшила німців так, що навіть тут, у глибокому тилу, відчувалося в них ледь не до самої весни помітне розгублення. А партизанам та велетенська битва додала сил і зродила ще більше завзяття.

Повернувшись пізньої осені після кількасоткілометрового рейду на старі місця, з'єднання з ходу очистило від німців та поліцаїв великий лісовий масив, влаштувало там два аеродроми, знищило десятки ешелонів, вантажених військами та зброєю, вивело з ладу кілька станцій, на довгий час припинивши рух на важливій військовій артерії, яка мала забезпечити постачання центральної ділянки німецького фронту.

Розлючені гітлерівці майже щодня бомбили ліси.

А ночами партизани на лісових аеродромах приймали літаки з Москви, які привозили зброю, вибухівку і забирали поранених та хворих.

Було багато важких боїв і дрібних сутичок, багато нестерпно важкої ратної праці, нелюдського напруження, багато втрат. Але було також і багато щастя від здобутих успіхів та перемог і тут, у глибокому тилу, і там, на фронті.

Того літа, вперше за час існування з'єднання, багато партизан було нагороджено урядовими нагородами.

Трохимові присвоїли звання Героя Радянського Союзу, а її, Докію, – зовсім несподівано для неї, нагородили партизанською медаллю.

На початку серпня з Великої землі прилетів представник ЦК КП(б)У, з ним кілька чоловік з газет і центрального партизанського штабу.

Невисокий, сухенький літній чоловік, у новому, добре підігнаному солдатському одязі, з блідим, зморшкуватим обличчям та великими, вузлуватими руками робітника, вручав їй медаль у великій хаті на лісовому хуторі, просто на очах у поранених, яких вона тоді обходила.

Він з'явився несподівано, привітав її з нагородою, а вона від тієї несподіванки спочатку розгубилася, а потім розсердилась. І на себе, і ще сама навіть не знала на кого, та, замість подякувати за нагороду, насуплено і строго запитала:

– А мені ж воно за що? Який же з мене вояка?

– За труди ваші воєнні, – трохи навіть знітившись під її сердитим поглядом, пояснив чоловік.

– Ну, що ж, – ще більш замкнулася вона. – Спасибі, коли так, хоч воно мені, старій, і ні до чого...

Чоловік зовсім уже знякотив. А вона, не дозволивши почепити медалі собі на кофтину, взяла її в руку і довго шукала кишені, щоб заховати. Нарешті знайшла, сховала медаль і одразу заспокоїлась та подобрішала:

– Коли доживу та діждусь онуків побачити, нехай граються. А ви, – звернулася до того чоловіка, – краще розкажіть нам, чи ж хоч видно вже край цієї проклятій війні?..

Поранені сміялися. І видно було, що всі вони задоволені і з того, що її нагороджено, і з того, як вона відповідала на поздоровлення.

І, разом з пораненими, тепло посміхнувся й той чоловік.

Якось уже під вечір, другого чи третього дня по тому, як їй було вручено медаль, до хутора на Трохимовому коні під'їхав якийсь військовий.

Вона, впоравши поранених, саме вийшла з хати і присіла на хвилинку відпочити в холодку під старою дуплистою липою.

Теплий, лагідний заходив над лісами літній вечір, далеко на обрії, в золотавих хмарках, висіла над синюватو-сизими хвилями соснових верховіть малинова куля сонця. У повітрі пахло зів'ялими травами і вогкістю заболочених озер. В кущах, невидимі за густим листям, якось зморено, ніби знехотя, пересвистувались птахи.

Військовий несподівано виїхав з-за вільхових кущів і спрямував коня просто до хати. Позад нього їхав верхи Захарко. Військовий легко скочив з коня, закинув повід на зламану гілку берізки. Так само зробив і Захарко. Потім військовий, рівно й легко ступаючи, пішов просто до неї. Докія стежила, як він наближається, і збиралася вже навіть звестися на ноги, але з цей час погляд її затримався на Захаркові. Хлопець ішов позаду, за крок од військового, і широко та якось аж по-змовницькому усім обличчям посміхався до неї, саме до неї. “З чого б це йому так радіти?” – дивувалася Докія. А військовий ішов таки теж до неї. Високий, ставний, моложавий, у новенькому одязі, ступав легко й пружно, немовби честь віддавати їй збирався. Звідкіля він тільки тут узявся? Чи не прилетів сьогодні з-за фронту? Бо такого вона тут ще ніби й не зустрічала. Деся, певно, у високих

чинах. На кителі золотом виблискують погони, штани – з червоним лампасами...

І Докія таки не втримується, зводиться на ноги. А той підійшов просто до неї, зупинився за два кроки (обличчя Захаркове у нього за спиною аж до вух розплилося в широченній посмішці) і справді чітко, по-військовому, підніс руку до козирка:

– Дозвольте доповісти?! – не то запитав, не то наказав гучним, строгим голосом і... не втримавшись, розплившись і собі в знайомій, рідній усмішці, зовсім уже пустотливо, навіть трохи кепкуючи з себе, докінчив: — Ну, от... Маєте тепер, мамо, свого власного генерала.

“Зовсім уже з глузду з’їхала стара”, – вражено подумала вона, аж тепер, коли він підійшов ближче і посміхнувся, впізнавши нарешті в тому генералові свого Трохима.

“Генерал!” Вона ще не до кінця збагнула, що сталося, лиш здогадувалася, певніш – відчувала, що ось його, її сина, настановлено чи названо генералом (бо не міг же він отак, ні з того ні з сього жартувати!). А в голові, почуттях, збурених до найглибших глибин, завирило, завирувало давнє, неprisпане і незабутнє, що так ніколи до кінця й не могло ні вигоїтись, ні зарубцюватись. “Генерал!” Як живі, як освітлені спалахом несподіваної блискавки, стали перед її внутрішнім зором вони, сини, оті, колишні, молоді, сповнені стриманої, але глибокої любові один до одного, якої вони ніби трохи соромились і маскували жартами.

“Виходить, дійшов таки... до червоного, до мужицького генерала дійшов...” – нараз згадала оті замилювані і ледь насмішкуваті слова їїменьшенького, що нагло зник, мовби крізь землю провалившись, Петрика...

“Червоний генерал!” Господи! А він, Петрик, так і не дочекався. І Панас!.. Панас, який так же пишався тим, що син його пішов у військову школу, в червоні офіцери... І Оксанка... де вона тільки, по яких світах носить її оце лихоліття, коли ще жива!...

І замість радіти чи хоч привітати сина, зі стогоном падає вона йому на груди, дряпнувши щоку об різок золотого погона і зрошуючи рясними слізьми новенький генеральський мундир.

Довго та невтішно плакала вона отак на синових грудях. Давно вже, може, від початку самої війни так не плакала. Плакала, так нічого й не сказавши ні про Петрика, ні про батька, ані про сестру.

Плакала і... відчувала щиру, гарячу вдячність до сина за те, що він так ні про що її тоді й не розпитував, нічим не втішав. Усе, видно, одразу збагнув, зрозумів і, замість розпитувати та втішати, тільки мовчки гладив великою і шкарубкою долонею її посивіле волосся...

По тому, власне, більше й не бачила сина в генеральському одязі. Аж до того гіркого часу, коли бойове життя на якусь мить зрадило партизан: ходив у своєму звичайному, напіввійськовому. А восени, коли похолоднішало, одягнув знову знайому всім, звичну темну венгерку, опушену сивим смушком. У тому одязі він завжди здавався матері і ближчим, і ріднішим.

А той тихий та лагідний серпневий вечір став чи не останнім більш-менш спокійним вечором у неспокійному житті великого партизанського з'єднання.

Під осінь німці, трохи отямившись, знову зібралися з силами і заповзялися таки по-справжньому зруйнувати, дощенту винищити в своєму тилу дошкульний партизанський рух.

Як потім уже розповіли Докії, всю другу половину серпня німці стягали війська навколо партизанського району і накопичували зброю та боєприпаси.

З тридцять першого серпня почалися важкі, майже безперервні бої. Німці наступали з танками, артилерією і навіть літаками. Але до неї те все поки що доходило лише щоденним поповненням поранених у лісовому шпиталі, яких все більшало та більшало, далеким, ледь чутним відлунням гарматного грому та, часом, гидким завиванням ворожого літака понад верховіттям високих сосон.

Бої точилися, майже не стихаючи, увесь вересень, літаки регулярно зв'язували партизан з Великою землею, вивозячи поранених, постачаючи боєприпасами та зброєю.

На початку жовтня до санчастини дійшла тривожна чутка про те, що довелося залишити один з аеродромів, дець у середині жовтня німці захопили й другий. Тепер боєприпаси, часом далеко й неточно, скидали на парашутах, а поранених уже ніяк і нічим було вивозити.

Ті дні й тижні залишилися в Докіїній пам'яті, ніби в якому чадному й кривавому тумані. Правду кажучи, вона мало що й помічала (і через те мало й запам'ятала) з того, що діялося навколо. Кров, стогін, страшне марення, передсмертні корчі і хрипи – ось чим вона жила, що бачила перед собою і чула у ті найтяжчі для з'єднання місяці.

З другої половини жовтня з'єднання увесь майже час перебувало на марші. Трохим вів маневрені бої, то вислизаючи, а то знову потрапляючи у ворожі кліщі. І весь той час услід за бойовими загонами, серед боїв, а то й з боями, на селянських підводах пробивався й партизанський шпиталь. У дорозі доводилося перебувати і вдень, і вночі. Зупинялися лише на короткі перепочинки і часто не встигали навіть закінчити перев'язки, чи зробити потрібну операцію.

Після двомісячних боїв Трохим отримав наказ тимчасово одійти на північ у майже недоступні ворогові ліси і там перепочити й переформуватися.

Маневруючи і відбиваючись, з'єднання пробивалося крізь ворожі тили, позначаючи свій шлях свіжими горбками безіменних могил.

У дорозі від виснаження і ворожих куль падали люди, падали й коні. Прорвавшись після чергового бою чи сутички і маючи якусь годину на перепочинок, живі спали покотом поруч з мертвими, і часто за кілька кроків важко було навіть розібрати, де живі, а де мертві.

Найстрашнішим і найнестерпнішим у тому моторошному поході були не самі бої, не гуркіт гарматних пострілів, не вибухи бомб, спалахи вогню й заліза. І навіть не смертельна, якась просто таки нелюдська втома. Ні, найстрашніше там пов'язувалося у неї, навіки викарбувавшись у пам'яті, зі словом “мамо”!..

З легкої Захаркової руки в загоні вже давно звали її мамою. Отож в поході, в найтяжчі хвилини хворі найбільш згадували, кликали її і зверталися саме до неї.

На вузькій лісовій дорозі – де не розминутися і двом підводам – вибухали німецькі міни, часом падали бомби. З диким хрипом звивалися дибки і, рвучи посторонки, падали скалічені коні, тріщали, осідаючи на побиті колеса, а то й розліталися на друзки вози. І не встигали ще осісти на землю розпечені осколки, чорні вихори землі і змовкнути десь у хащах клекотлива луна, як уже в колоні, збитій, переплутаній, покриваючи і перекриваючи все, линули до неї тихі зойки:

– Мамо!.. Мамо!..

Вийшли всі чисті бинти, закінчились ліки. Не стало навіть йоду. Закривавлену марлю, викроюючи часинку на зупинці, кип'ятили в казанках і знову перев'язували. А до ран, коли можна було, замість йоду й зеленки – прикладали промитий у гарячій воді подорожник. Усе, що тільки здобувалося в бою, йшло в першу чергу пораненим. Але іноді цілими днями не було чого їсти і їм. Часом не вистачало навіть води, рани гноїлись. Підводи торохтіли по корчуватій землі, і тряска завдавала пораненим нестерпних мук. Вони палили як у вогні і марили. І над підводами, як чадний болотний туманець над озерами, де б не їхали, так і висів, так і бринів тихий, але нестерпний, пронизливо-пекучий стогін.

– Мамо... мамо... мамо...

Її гукали, коли починало боліти особливо нестерпно, коли нестерпно трясло, коли вкрай потрібна була перев'язка, коли потрібно було вмотити хворого зручніше. Гукали, коли свистіли кулі, осколки і

переверталися вози. Гукали з гарячковому маренні зчорнілими від жару, пересохлими і невтолимо спраглими губами.

– Мамо... Води... Води...

Ті слова чулися найчастіше і повторювалися з якоюсь пекуче-гострою, що перевертала всю душу, наполегливістю.

Майже ніколи і ніхто не гукав її, коли його мучив голод.

А часом той стогін і марення проривало владне, зле і гостре, як лезо:

– Добийте! Чуєте, добийте... ввашу матір...

Серед дня, з короткої, але жорсткої сутички на залізничному перетині, партизани вихопили непритомного, сплилого кров'ю Захарка. Підповзаючи понад насипом залізниці до ворожого кулемета, він підірвався, казали, на власній гранаті. Може, детонатор зірвався від німецької кулі, може, ще якось... Того ніхто не знав і знати не міг. Досить того, що майже увесь заряд потрапив хлопцеві в живіт, все там порвавши і переплутавши.

Захарко не вмер одразу. Коли його, пошматованого і заюшеного кров'ю, сьак-так перебинтували (бо більшого на марші не зробиш) і вклали на воза, він на якусь хвилину навіть повернувся до свідомості. Повів навколо поглядом притуманених, згасаючих очей, впізнав Докію і тихим, кволим голосом попросив:

– Мамо... води...

І швидко знову впав у забуття.

Пити йому, звичайно, не можна було. Вона змочила у воді чисту ганчірочку і, ступаючи за возом, увесь час зволожувала йому обличчя і зчорнілі, запалені губи. А він палав у жару, вертів головою, навіть непритомний відчувуючи нестерпні муки, і тихо, крізь зціплені зуби, стогнав:

– Мамо... води...

Два дні ще жив він у жару, конав у нестерпних болях і повторював раз за разом одне, лише одне:

– Мамо... води...

Не було чим притамувати оті його муки, не було чим заспокоїти. Коли вона, не звертаючи уваги на лікареву заборону, все ж спробувала хоч на часинку полегшити оті його передсмертні муки і дати хлопцеві хоч ковток води, він так уже й не розціпив зубів, не розтулив рота. Вода текла йому по гарячих губах, майже не потрапляючи до рота,

стікала по підборіддю за шию, а він усе просив і просив, ледь чутно, крізь зуби, кволим голосом:

– Мамо... води...

Вона зовсім вибилася з сил. Біля підводи, пам'ятає, мінялися лікарі, ще якісь люди. Здається, кілька разів схилялася над Захарковим трясим ложем Трохимова голова. Трохим про щось навіть радився з нею, але вона нічого того не запам'ятала.

Коли б не страшенна небезпека, яка чигала на них з-за кожного вигину шляху і з-за кожного дерева, коли б не те нелюдське перенапруження, від якого нерви витягнулися вже до краю, скам'яніли і перестали будь-що сприймати, а найперш, коли б не важкі клопоти, за якими забувалося про сон, їжу, про те навіть, день чи ніч зараз надворі, напевне, вона б не витримала і збожеволіла.

Стих, навіки заспокоївся її завжди веселий, завжди жвавий рятівник Захарко аж на третій день. Така була в хлопцеві сила життя, така снага до життя, що його – вже майже вбитого, сплилого кров'ю, майже бездиханного – смерть боролася ще цілих дві доби...

У пам'яті їй залишився тьмянний осінній день, низькі розбухлі хмари, що важко повзли над поліським оголеним уже рідколіссям, сірий, вогкий пісок поораного колесами лісового путівця і самотній жовтий горбок глеюватої жорстви під покрученими стовбурами такої ж самотньої, роздвоєної берізки.

Уже, певне, минув цілий місяць з того часу, відколи вони не спочивали, ногами й колесами міряючи то піскувату й тверду, а то вогку й драглисту поліську землю.

Почались обложні, в'їдливі й набридливі осінні дощі, розлились, стали каламутними тихі поліські річечки, вийшли з берегів озера, розгрузли під сухими жовтими мочарами болота, до всього ще почав гостро дошкуляти, ятрити стомлені тіла пронизливий осінній холод.

А шлях на північ, до омріяного і жаданого перепочинку, наглухо перетнули озброєні до зубів ворожі дивізії.

І вони були змушені зупинитися в лісах, затиснуті в глухий кут поміж двома великими річками.

Річки ті були широкі, розбухлі від осінніх дощів, з багnistими і драглистими берегами, і форсувати їх з ходу вони вже не мали сил. Замінували сак-так дороги, встановили на них міцні застави і вирішили отаборитися й перепочити. Не мали іншого виходу, хоч і добре собі усвідомлювали, що кожен день того перепочинку все тугіше й тугіше затягує петлю на їхній шиї.

Та німці теж не квапились ні з форсуванням рік, ні з навальним, лобовим наступом. У довгій гонитві, багатьох спробах на оточення по осінньому бездоріжжю, в лісах та болотах частини їхні розладналися, вимоталися, сплуталися, повідставали, а машини захрясли по розбаюраних шляхах, по берегах скаламучених річечок, на прикритих зеленими килимами торфовищах.

Однак німці, видно, особливо тим не журилися. Вони лише надійно закоркували вихід з межиріччя, встановили вздовж річок застави, які мали стежити і попереджати кожну спробу налагодити переправу, і, ізолювавши таким чином небезпечне з'єднання, почали спокійно стягувати розтягнене було кільце, чекаючи на зручний момент та більш погодні дні.

Час (так, певно, думало німецьке командування) працював на них. Кожен день збільшуватиме, множитиме їхні сили і знесилюватиме партизан.

І німці, власне, й не помилялися – їхні війська-загони СС, мадяр-хортистів, поліцейські і словацькі загони – і широкі ріки та непролазні болота відірвали партизан від навколишнього світу, від населених пунктів, від людей. А безперервні дощі, багатоярусні сувої олов'яно-сірих хмар наглухо відгородили їх від Великої землі.

Гітлерівці знали, що з кожним днем тануть у партизанів (коли вони тільки взагалі є) останні запаси харчів, витрачаються у дрібних сутичках останні боеприпаси, і впевнено чекали того дня, коли знесилених і беззбройних, як обмерзлих куріпок, можна буде брати їх майже голими руками.

А партизани, користуючись тим, що німці штурмувати їх з ходу не мають сил, з нетерпінням і надією чекали перших морозів, які мали от-от змінити осінню мокву, чекали прояснілого неба, з якого Велика земля посипле на них боеприпаси й харчі для прориву й нового рейду.

Так почалася важка й небезпечна блокада.

Але ні смертельності тієї небезпеки, ні того, що діється навколо, Докія у перші дні просто не помічала. Вона не думала про те, що гадають і до чого готуються німці, не знала, що думає Трохим і його командири. Їй було просто не до того. Вона раділа, що вони от нарешті зупинилися, що настав хоч якийсь, більш тривалий перепочинок для її пораних та хворих, і вона тепер разом з лікарями може подумати, як дати хворим найбільше спокою, зняти з возів, сховати від дощу та холодного вітру у наспіх викопаній землянці, обігріти, обмити, обіпрати, врятувати від нужі, перев'язати добре прокипілими бинтами, підтримати гарячою стравою.

І, до самозабуття захопившись тим усім, Докія ще довгенько не помічала, що, починаючи з третього ж дня перепочинку, коли вона ще готувала своїм пораненим наваристий бульйон, розмочувала у теплій воді білі сухарики і кип'ятила з калини та шипшини пахучий чай, уже тоді здорові партизани, доївши по останній порції черствого коржа, зваривши останній казанок пшоняної каші, почали голодувати.

Несподівані й безладні обстріли з-за річки. Дрібні, але смертельні сутички. Постійне чекання німецького наступу, якого не буде чим зупинити. Безперервні дощі, холодні, каламутні тумани і постійна, що пронизувала людину до кісток, вогкість, від якої ніде було сховатися. Мокрий одяг, якого ніяк було по-справжньому просушити. Нужа. Усе це дратувало та вкрай виснажувало людей. А тут ще й голод. Голод, який непомітно ніби, але твердо і владно торував дорогу ворогові до самого серця з'єднання.

Спочатку становище видавалося хоч і страшним, але, як кажуть, не смертельним. Адже всі вони – і старі й молоді – бачили у своєму житті усяке. Бачили і набагато страшніше. А тут, серед озер та осінніх лісів, хай навіть і голодуючи, хто ж таки справді не порятує себе хоч як-так від голодної смерті?

Гриби, дикі грушки, кислиці, глід, терен, шипшина, калина та навіть липова кора і та на який час могла підтримати, ба навіть врятувати людину. А ще ж ставили партизани сільця на зайців та різних птахів, глушили, хоч і дуже економно, в озерах рибу, а часом забивали і якогось вибракуваного, але відгуляного на лісовій паші коня.

Найкраща частина з усього здобутого діставалася, звичайно, пораненим. Та вистачало, щоб якось підтримати й хворих. І, може б, той голод і не становив зрештою такої смертельної для цілого з'єднання небезпеки, коли б не кинулась по його сліду дизентерія, коли б не налягла на виснажених людей, вкрай знесилюючи їх, простуда і коли б якось зовсім випадково не помітила Докія в кількох людей опухлих і набряклих ніг...

Двох молодих партизан привели до санчастини з дизентерією. І саме вона, Докія, помітила першою, що в обох них почали пухнути ноги. І зрозуміла, що в тих набряклих, синіх, ніби осклілих ногах, криється найбільший і найстрашніший ворог їхнього з'єднання. І він – ворог – був уже тут, він починав косити людей зсередини. А з тієї страшної весни тридцять третього, зі смерті Панаса, їй уже не треба було роз'яснювати, що то таке. Коли вчасно не кинутись, не доглянути і не попередити недосвідчених, за дуже короткий час звичайна вода, навіть без дизентерії, перекосить усе партизанське військо краще від будь-яких есесівців.

І тут, ніби прокинувшись зі сну, зрозумівши, що діється поза її шпиталем, першою відчувши смертельну небезпеку, одразу здійняла Докія тривогу, кинулася до Трохима та молодих і, певне, не таких досвідчених у цій справі лікарів.

Незвичайний наказ, підписаний командиром та комісаром з'єднання і прочитаний кожному бійцеві (Докія запам'ятала його, певне, на все життя) починався такими словами:

“Партизани! Найстрашнішим нашим ворогом сьогодні є вода!..”

Наказ був суворий і невблаганний. Усе, що тільки де трапиться їстівного, здавати до кухні і їсти тільки те, що виходить з кухні. Води – окрім перевареної і дозованої лікарем – зовсім не пити. За виконання того наказу мали відповідати лікарі, командири. І все ж хворі на дизентерію і пухлі час від часу таки потрапляли до шпиталю. Деякі з партизан таки не витримували. Одні наїдалися якоїсь ягоди і хворіли шлунком, інші крадькома пили воду, до того ж розбавляючи нею той нужденний суп чи борщ, який готувався на кухні. Небезпека загрожувала перетворитися на пошесть і обеззброїти перед ворогом, отже знищити з'єднання.

Потрібно було вдаватися до якихось особливих, найсуворіших заходів. І тоді з'явився новий, короткий і нещадний наказ:

“Той, хто не виконує наказу про питтєвий режим, не лише порушує дисципліну, він є посібником ворога і зрадником: довести себе до повної небоездатності – однаково, що здатися добровільно до полону. Тому наказую: санчастині перевіряти усіх бійців, пухлих негайно віддавати до суду, засуджувати, як зрадників, і розстрілювати перед строем”.

Наказ той на деякий час ніби оглушив усіх своєю жорстокістю, і хворих на голодну хворобу справді одразу різко поменшало. Але голод, безвихідь, вогкість, холод і натягнуті до краю нерви робили своє. Ті хворі нерви не у всіх і не все могли витримувати. Людей зачіпали та дратували вже найнезначніші дрібниці. Почав дратувати декого, головним чином з тих, хто не збагнув усієї небезпеки, і той наказ. Він здавався декому нечувано, невинувато жорстоким, навіть безглуздим. Спочатку про це лише дехто перешіптувався. Потім, коли щоденні і ретельні огляди почали дратувати дедалі дужче, стали зриватися мимовільні, гострі та гіркі слівця й дотепи. І, зрештою, дійшло до одвертого непослуху, майже бунту.

У взводі підричників, під час чергового огляду, сміливий, молодий, не раз відзначуваний у наказах за відвагу хлопець Євген Зозуляк зірвався і відмовився виходити із землянки на повірку:

– Набридло! – злісно, з викликом кинув просто в обличчя командирові взводу. – Може, ще здумають скоро такий наказ дати, щоб я й не дихав?

– Дурню, – вилаяв його командир. – Ти що, гадаєш, що твоїм товаришам дуже приємно буде тебе розстрілювати?

– А я плював на те, – не стямився від якоїсь їдучої злості, що аж розпирала його, Євген. – Стріляйте! Не злякаюсь! Ніби не однаково, від чого помирати!

Він схопився і, дибаючи на ногах, які вже не згиналися, бо почали пухнути, схопив казанок, зачерпнув просто з калюжі води й майже всю її випив на очах бійців і командира.

Коли б ще були тільки ті пухлі ноги, від води, випитої крадькома у хвилину слабкості, те ще можна було б стерпіти чи удати, що не помітив... А так... То був відвертий виклик, відвертий непослух, свідоме порушення наказу на очах у бійців...

Того дня сипалася з низького неба, немов крізь густе сито просіяна, уїдлива і пронизлива мжичка. Схоже було навіть не на дощ, а на якийсь вогкий пилок чи водянистий туман. Про такий занудливий, що сіявся тижнями і пробирав до кісток, дощик у них на селі казали: ота мигичка, що лошата їсть.

Докія з самого ранку прала, а потім ламала собі голову над тим, де і як вона висушить стільки білизни та бинтів. Кленучи заклопотано мигичку, вона й не помітила, хто саме першим приніс чи вимовив слово “розстріл”. Звернула увагу на те, що хворі в землянках якісь стривожені, збуджені, що вони про щось гаряче перешіптуються, а коли вона наближається – змовкають і лише пильно й насторожено пасуть її очима.

Вона, не подаючи вигляду, прислухалася пильніше.

– ...Розстріляють... сьогодні...

– За воду... Він нагороджений “Славою”, а його...

– Своїх уже, виходить, порішили...

Оте “своїх” штовхнуло її в груди. Вона раптом збагнула, що тут щось неспроста і, кинувши з голови і білизну, і всі свої клопоти, швидко накинула на голову вогкий, шкарубкий, як покрівельне залізо, плащ-намет і кинулася до дверей.

Хворі мовчки, не відводячи поглядів, провели її широко відкритими, непомірно великими на висхлих прозорих обличчях очима.

– Мамо, – аж біля дверей зупинив кволим голосом поранений в ногу літній їздовий Карпо. – Мамо, – жалісно скривив він сухе, з дрібненькими рисами і великими та пишними рудими вусами, обличчя. – Скажіть йому, мамо, що ніхто більше не питиме, жоден чоловік не порушить наказу. Тільки нехай... той... Нехай не... – він ніяк не міг вимовити слова “стріляє”, і помучившись якусь хвилину, пошукавши, докінчив, – нехай... відмінить.

Вона зрозуміла Карпа, знала, про кого він каже, але не обізвалася жодним словом. Тільки ледь помітно кивнула головою і вийшла з вогкої землянки у затканий сизувато-синьою наміткою мжички ліс.

Ішла навпростець, не обминаючи ні кущів, ні калабатин, крізь мжичку, ніби крізь воду. Ішла навмання, але безпомилково вийшла туди, куди саме їй слід було вийти – до берега.

А там, на широкій галявині, встеленій полеглою, дерзкою, вибіленою сонцем та дочами травною, якої чомусь не їли коні, попарно шикувалися, розпливаючись у мрячному світлі тьмяного дня, постаті партизан. Взвод підричників, з гвинтівками в руках, стояв уже напоготові. Неподалеку, під червоним, що ніби аж сонцем відсвічував, стовбуром високої сосни, бовваніла самотня постать. Євген стояв спиною до стовбура і обличчям до товаришів. Був у самій непідперезаній сорочці, без шапки, невисокий і широкоплечий, він сховав руки за спину і звів голову на широкі груди. І пасмо рівного, білявого чуба впало йому на обличчя.

Коли її висока, суха постать у плащ-наметі виринула з каламутно-синьої імли лісу і пішла просто до сосни, зовсім ніби не помічаючи озброєної шеренги підричників, якийсь не то шепіт, не то приглушений віддих-стогін вітерцем пройшов вздовж галявини.

Хтось із підричників, що спочатку аж нестямилися від несподіванки, упізнав її. І ще більш здивовано і чомусь пошепки кинув слово “мати”. І от те слово нараз пройшло, прошепестіло, ніби потривожений вітром лист, по всій галявині.

– Мати... мати... мати...

Але вона того не чула, або не звернула уваги. Вона підійшла просто до Євгена, зупинилася і, взявши хлопця рукою за підборіддя, заглянула у його скаламучені і вже, здавалося, невидючі очі.

– Слухай, скажи, що ти більше не будеш! Чуєш, – струснула йому голову, – зараз же скажи, що не будеш!

А він лише безтямно втупився в неї важкими, ніби оловом налитими очима, нічого не розуміючи.

Був він ще зовсім юним. Мав усього, може, років двадцять. Обличчя округле, підборіддя ніжне, зовсім ще дитяче. А на посинілих від холо-

ду щоках – біленький, хлопчачий пушок... чиясь, якоїсь далекої звідсіля матері, мила, улюблена дитина.

– Чуєш! – нетерпляче і владно термоснула його Докія, – скажи, зараз же скажи мені, що ти не хотів... що ненавмисне... чуєш, скажи, що ти більше не будеш.

І життя, зрештою, почало повертатися у його скам'янілі, захололі очі. У погляді майнуло щось живе: цікавість, досада, нарешті подив.

– Мамо! – впізнав нарешті її і здивовано, так, ніби він оце повернувся від смерті або зустрів Докію вже після смерті, якимсь чудним голосом запитав: – Чого вам, мамо?!

– Скажи, що ти нехотяти... Скажи, що ти не будеш. Зараз же, чуєш, зараз же скажи мені, що ти не будеш... Бо цього не мусить бути... Не треба цього...

– Не треба цього, мамо, – луною, ще напівбезтямно повторив він.

– Скажи, що ти не будеш!

– Не буду, мамо, – слухняно повторив він.

І вона помітила, як на очі Євгенові, з яких раптом зійшла полуда каламутної безтямності, викотилися і заіскрилися на пухнастих віях дві ситих, дитячих кульки сліз...

А за спиною в неї, отямившись, уже стояв стривожений, розгублений і зніяковілий командир взводу підричників, сухенький, гостроносий Чулай.

– Мамо! Знаєте, мамо... Не треба... Не треба вам тут... Ідіть краще до себе... Може, хай хто з хлопців проведе вас?

Вона озирнулася. Повільно обвела поглядом галявину, людей і, ніде не помітивши сина, відчула в собі ніби якусь полегкість:

– Нащо ж мене проводити, – відповіла. – Не дівчина... А ти його не стрілятимеш. – І в голосі її почулася твердість наказу. – Чуєш, не стрілятимеш.

– Добре, мамо, – покірно згодився Чулай. – Не стрілятиму... Але у такому випадку хай вони, – кивнув на підричників, – стріляють мене за те, що не виконав наказу.

Тоді вона, пильно дивлячись йому у вічі, зібравши у тому погляді всю свою силу, всю свою волю й бажаючи тільки одного зараз – щоб він таки повірив їй хоч на якусь хвилину, твердо, переконливо сказала:

– Ти його не стрілятимеш... Трохим наказав зачекати.

По тих словах, залишивши розгубленого і спантеличеного Чулая, одразу зникла з очей, згубилася в сизуватій каламуті мжички так само нечутно та несподівано, як і з'явилася.

Знала, де його розшукати, і йшла впевнено.

І таки знайшла там, де й гадала, за вигином річки, в порослій ліщиною улоговині, там, де хлопці з Сердюкового розвідувального загону збивали з сирих дерев і в'язали недалеко від берега важкі плоти. У своїй темній венгерці і збитій на потилицю шапці Трохим стояв, поставивши ліву ногу на зріз пенька, і про щось розмовляв з оброслим чорною циганською борідкою Сердюком.

Вона підійшла впритул і, забувши привітатись, сказала:

– Трохиме, чуєш, краще не роби цього.

Він одразу все зрозумів. Не став ні розпитувати, про що вона, ні якось виправдовуватись. Тільки спохмурнів і, одвівши погляд кудись поза дерева, на річку, стримуючи своє невдоволення, попрохав:

– Не будемо, мамо, про це... Не треба.

– Будемо! – владно і твердо, як хлопчикові, наказала вона.

Так владно, що від того, помітила, Трохимові стало ніяково перед Сердюком. І навіть Сердюк помітив ту ніяковість та й собі зніяковів.

Але вона, як то їй було не прикро, не зважила цього разу на ту ніяковість. І коли Сердюк раптом угледів якийсь непорядок у гурті хлопців, які збивали гілля з довгої сосни, та швидко попростував до них, так само владно наказала:

– Ти його не стрілятимеш.

Трохим, видно, вже зробив зусилля, щоб стримати себе і відповідати хоч зовні спокійно:

– Я, мамо, наказу відмінати не буду. А вам краще б у такі справи не втручатися.

– А коли я скажу, що він і всі вони дали мені слово, що не будуть?

– Не треба, мамо. На війні колективні заяви – теж порушення дисципліни і злочин.

– Вони ніяких заяв не писали. Це кажу тобі я сама. Я знаю. Що, ти вже не віриш мені?

– Вірю, мамо. Але наказ буде виконано!.. Та його вже напевне виконано.

– Ні! Не буде! Я сказала Чулаєві, щоб зачекав.

– Коли він послухав вас, я накажу розстріляти його.

– Я сказала, що це ти наказав почекати. Стріляй мене.

Обличчя Трохимове посіріло, і під темною шкірою нервово заграли сухі жовна.

– Мамо!.. – він знову стримав себе. – Хіба ви не розумієте, що давати такі накази мені нелегко?.. Але ж я мушу рятувати сотні й тисячі...

– Знаю! Хто ж каже, що легко?! Але стріляти його не треба. І ти не будеш. Я не дам тобі розстрілювати своїх.

– Мамо! – аж застогнав Трохим. – Я ще не знаю, як мені виплутатися з того дурного становища, у яке ви мене поставили, але я твердо знаю одне: як тільки ми вийдемо з оточення, за першої ж нагоди я вас одразу відішлю на Велику землю.

– А спершу вийди.

– Вийду! Обов’язково вийду! – сердито гукнув Трохим. – Як це я мушу не вийти?

– От коли вийдеш, отоді й роби зі мною, як знаєш... А зараз не дам його стріляти і край!

– Тобто як же це ви не дасте? Ви розумієте, у якому ми становищі?! Розумієте, що я відповідаю за з’єднання?!

– А так... Не дам і край. Розумію й не дозволю. Кажу ж тобі, що жоден чоловік із твого з’єднання не буде більше пити тієї триклятої води! А коли тобі цього мало... То... Спершу наскаржуся на тебе комісарові! А коли й він не послухає, то, дай-но мені тільки з оточення вийти, побачиш тоді, що я вам обом учиню.

– Та ви спочатку вийдіть.

– Аякже! – не помічаючи, що повторює, його, вигукнула вона. – Як же це я не вийду!

– А що ж ви тоді нам зробите?

– А от клич комісара, то я вам скажу, що зроблю!..

– ...Так що ж ви, мамо, просите? – зрозумівши, що мова йде про Євгена, лагідно запитав ще досить молоджавий, чорнявий красунь комісар, ніяковіючи і відводячи погляд.

– А я, коли хочете, – раптом розсердилася Докія, – так нічого і не прошу. Бо коли на те пішло, так не маєте ви права його розстрілювати!

– Як то – не маємо? – запитав здивовано комісар.

– А так... Я знаю, чула, казали мені таке, що навіть і найбільших злочинців, коли вони хворіють, не розстрілюють, а чекають, аж поки вони одужають. От! А тут своя людина.

– Та який же він хворий?

– Аякже! У нього голодна хвороба! Ноги опухли.

– Так за те ж і розстрілюємо, що свідомо довів себе...

– Однаково! Раз хворий – не можете.

Комісар якось мить ошелешено дивився на неї, потім на Трохима, а вже аж потім, несподівано, так що аж луна пішла лісом, розреготався.

– Здається тебе, Трохиме Панасовичу, таки обставили, – сказав крізь сміх.

– А чого тільки мене? Чого не нас? – і собі скупю посміхнувся Трохим, і обличчя його нараз розхмарилось і подобришало.

– Доведеться таки дати наказ, в додаток до попереднього: відкласти вирок до повного Зозулякового одужання...

Та, скільки й була Докія у з'єднанні, після того нового наказу до цієї справи так більше ніколи й не поверталися. Так, ніби мовчки погодилися забути те все і ніколи не згадувати. Та дисципліна в загонах з того дня ніде і ні в чому не порушувалась. І зросла – це відчувалося явно і у всьому – стала справді незламною воля до перемоги.

А її, маму, всюди, де б тільки не з'являлася, зустрічали широкими і вдячними посмішками.

А кільце навколо них ставало все відчутнішим і відчутнішим.

Німці обстрілювали ліс з гармат та мінометів, засипали з-за непроглядних хмар іноді бомбами, а іноді листівками. Пробували засилати й шпигунів.

На цей раз зверталися до них у листівках, хоч і з погрозами, але більш чемно, не називали вже „бандитами”. “Партизани! Не чекайте того часу, коли ми вас задушимо голодом, а потім, коли перейдемо в наступ, виб'ємо до ноги. Убивайте, в'яжіть ваших комісарів та командирів і виходьте з лісу. Кожному, хто добровільно віддається у полон, німецьке командування гарантує життя!”

Листівок тепер партизани вже не знищували, а скручували з них, набиваючи чим трапляється, товсті цигарки. Шпигунів, виловивши і допитавши, розстрілювали.

З дня на день чекали погоди, а з нею і літака з Великої землі. Готувалися до прориву. Лаштували в різних місцях аж три переправи. Валили дерева і збивали великі плоти, робота ота, певне, не залишалася таємницею і для німців.

У праці й дрібних сутичках минали день за днем. Валили, обчища-ли та в'язали дерева, полювали, відгулювали на лісових осінніх травах змучених коней, ладнали вози, становили на ноги, або хоронили по

смерті своїх поранених, засилали далекі і близькі розвідки. З близьких поверталися. З далеких ще ні разу так ніхто й не повернувся.

Москва щодня запитувала про їхнє становище, але погоди на ближчі дні, а отже й літаків, не обіцяла, разів зо два спробували скинути крізь хмари патрони й газети. Але партизани тих “посилок” через дощі та мряку не помітили. Порадили більше не скидати, почекати до кращих днів.

Вночі з сімнадцятого на вісімнадцяте листопада, на півночі, з району загону Артьомова долинули гучні вибухи, їх пролунало, один за одним, з незначними інтервалами, кілька. А потім аж до ранку знову навколо стояла тиша. Партизани, хоч вони у нічний наступ німців і не вірили, все ж приготувалися до найгіршого.

Але наступу так і не відбулося. Ні тоді, ні пізніше. Вранці з’ясувалося, що на партизанські міни з німецького боку несподівано набрела, кимсь налякана чи нагнана, черідка корів. Кілька з них підірвалося на мінах, а голів з двадцять відбулися щасливо і, заспокоївшись після вибухів, спокійно собі розгулювали по лісі.

Не чекаючи розгадки цієї таємниці, хлопці тим часом переловили корів, підібрали й забитих і по тому вже майже до кінця блокади були зі свіжим м’ясом, а поранені й кволіші навіть з молоком.

Ще за кілька днів підлікований Євген Зозуляк, який, певне, спокутуючи свій гріх, ледь не щодня рвався у розвідку, привів одного ранку до Трохима словацького офіцера.

Той офіцер так і залишився жити при штабі, хоч майже ніхто з партизан, окрім командування, ніде й ніколи його не бачив.

Нічого того не знала і не бачила й Докія. Вона навіть не здогадувалася, що отих корів, молоком яких вона рятувала своїх поранених та хворих, нагнали на партизан непроглядної осінньої ночі словацькі солдати, що офіцер перейшов до партизан добровільно, щоб умовитися про спільні дії словаків та партизан проти німців і розповісти партизанському командуванню про обстановку.

Трохим тому офіцерові вірив і не вірив. І на те, щоб перевірити правдивість його свідчень, останніми днями кидав найкращих своїх розвідників. Розвідники, маючи умовні паролі, повідомлені офіцером, почали несподівано легко зав’язувати контакти зі словацьким підрозділом, який стояв на правому крилі німецьких каральних частин, на межі лісу й непрохідних боліт та торфовищ.

А тим часом на кінець листопада Москва пообіцяла погоду.

Невдовзі й справді вітер повернувся з півночі, під вечір непомітно вщух дощ, на ранок хмари піднялися високо вгору і під ногами почало потроху підморожувати.

Ще за два дні, вперше за кілька місяців, вони побачили над головами бездонну, холодну глибіню чистого неба та іскристе мерехтіння зелених, мінливих з морозу зірок. І ще тієї ночі від зірок на них посипалися перші, приладнані до парашутів, лантухи. Один з них упав у лісах десь за річкою, другий потонув у хвилях, а третій, з гранатами, мінами і тютюном, вранці розшукали хлопці зовсім поблизу, у густій вільшині.

По тому літак відвідував їх ще дві ночі. Вийшов до них, передавали, ще й на третю. Але вже не дійшов. Не дійшов і назад, на свій аеродром так ніколи й не повернувся.

Докія здогадувалася, що кінець оцій їхній блокаді не за горами. Так чи інакше, але все це вимушене сидіння мало швидко закінчитись. Морозець з кожним днем тиснув все дужче та дужче. Земля під ногами тужавіла, ранками в калюжах і мілких озерцях вода бралася синюватою, ламкою кригою.

І ще відчувалося, що й там навколо в лісах, за обома річками, все заворушилось. Ночами в темному небі все густіше й частіше спалахували цілими гронами різноколірні квіти ракетних вогнів, чулося далеке завивання моторів. А вдень над їхніми головами часто кружляли, з висвистом і завиванням, ворожі літаки.

Одного разу вона випадково побачила, як спускали на воду, готуючи переправу, перші плоти. Їх по одному спускали на воду під берегом і зв'язували один з одним, а потім, коли нав'язали на потрібну довжину, удосвіта верхній кінець одіпхнули від берега, – його підхопила течія, однесла на середину і поставила впоперек річки. І от уже по тому містку, перескакуючи з колоди на колоду, з кулеметами і автоматами кинулись на той берег перші партизани.

Та не добігли й до середини. Ракети вмить освітили все навколо, і на міст, берег і у воду навколо моста впали перші міни.

Повернулися до свого берега тоді не всі. Але плоти спускали на воду в кількох місцях ще кілька ночей підряд. І нарешті аж на третю ніч одному із загонів пощастило-таки перехопитися на той бік і навіть закріпитися вздовж берега.

Саме тієї ночі, десь опівночі, біля її землянки з'явився Трохим.

Кулемети клекотіли в темряві навколо, не стихаючи, здається, й на хвилину. Ракети, не пригасаючи, креслили темне небо. Шварґотіли й оглушливо вибухали, відлунюючи нестерпною тріскотнявою в лісових хащах, міни.

Тієї ночі не спав ніхто. Не спали хворі, тривожно вслухаючись у навколишню тріскотняву. Не спала й вона.

Забачивши сина в мерехтливому мертвотному світлі ракет, вийшла поміж дерев йому назустріч. Вони зупинилися на галявинці. Стояли так якусь хвилю, мовчки прислухаючись. Потім він мигнув кишеньковим ліхтариком, вихопив з темряви стовбур поваленої сосни.

– Присядемо, мамо, перед дорогою.

– А хіба вже, сину? – запитала вона, відчувши терпкий холодок у грудях.

– Удосвіта, мамо...

Вони сіли близько одне до одного. Знову помовчали.

– За годину підійдуть підводи, – кинув він. – Будете збирати людей, щоб на світанку всі були наготові.

– А хіба ж підводи, сину, пройдуть по тих плотах?

– Ні, мамо, не пройдуть...

Вона хотіла запитати: а як же? Але так і не запитала, чекала, коли пояснить сам.

– ...на плоти, мамо, ми взагалі не підемо. Удосвіта, несподівано для них вдаримо лісом на північ... Їх там дуже багато, мамо, але там вони нас не чекають. І там у нас знайдуться друзі...

– А вирвемось, сину?

– Вирвемось, мамо. Може, не всі, але вирвемось. Коні у нас вигулялись. Вдаримо нахабно в лоб, а потім одразу вбік, на болота. Вони хоч ще й погано промерзли, але нас уже витримають...

Вона більше ні про що не наважувалась та й не хотіла розпитувати.

І вони так і сиділи мовчки, тулячись одне до одного, глибоко розуміючи одне одного, прислухаючись до далеких пострілів і недалеких вибухів.

Потім він витяг з кишені і припалив із запальнички цигарку.

– Хіба ти вже куриш, сину? – запитала вона.

– Пробую, але так і не звикну. Пустощі...

І він, ніби й справді засоромившись матері, старанно притушив цигарку об дерево, але не викинув, сховав до кишені. Вона знала – тут кожна цигарка на вагу золота. Сам не докурив – товаришеві віддай.

Ще помовчали, думаючи кожне про своє... А може, й про щось одне, далеке, минуле й неповторне...

Їй раптом до болю, нестерпно захотілося вголос згадати про Петрика, Оксану, онуків. Але вона таки перемогла себе і запитала про інше:

– А твої, сину, хоч знаєш, де можуть бути зараз?

– Були на Уралі, мамо.

– Може, десь там і наша Оксанка?

Він не відповів. Аж згодом, по довгій паузі, запитав:

– Ну, а ви ж, мамо, як?

Вона його зрозуміла, легко зітхнула, зраділа з того, що він цієї хвилини подумав про неї, про те, що вона думає, чи не боїться...

– А мені, сину, що... Що людям – те й мені... Ти мною не клопочись. Тобі клопотів і без мене вистачить.

У мерехтливому присмерку ракет і зірок вони сиділи отак, мовчки, ще довго. Обом їм було добре. Він, віддавши всі накази, душею відпочивав біля матері, почувавши себе, як колись у дитинстві, перед новим і невідомим, що чекало на них за отією стіною темряви, з-за якої зринають у холодне небо тривожні, мерехтливі сполохи червоних і зелених вогнів. А Докія була щасливою уже тим одним, що він був тут з нею, так близько вперше за багато-багато років.

Коли десь в глибині лісу тихо загуркотили підводи і глухо затупотіли копита, він підвівся, збираючись іти. Вона притулилася щоким до його плеча, побула так трохи і взяла у свої долоні його голову.

– ...Щастя ж тобі, сину...

Поцілувала його, як цілувала колись в дитинстві.

– Хтозна... Може, вже й не побачимось.

– Та що ви, мамо! – як і тоді, в тридцять третьому, аж кинувся він.

– Та ми ще, мамо, будемо жити та й жити!..

Під кінець ночі партизани скрізь одійшли з того берега під скаженим натиском ворога, і тепер на переправи настирливо дерлися вже німці. Їх з останнього, економічного кожен патрон і кожну міну, стримували загони Сердюка і Королевича.

А тим часом під прикриттям ночі й оглушливої тріскотняви інші загони давно вже зосередились на півночі, у повній готовності чекаючи наказу на прорив...

Із першим пострілом на півночі, туди, за частинами прориву, рушили обози й шпиталь.

Світало. Лісом, понад самою землею низько слався синюватий туман. Легенький, ніби борошно, сизуватий іній злегка припорошив дерева, кущі й трави.

Зап'яжені відпочилими, вигуляними кіньми підводи з пораненими одна за одною виринали з лісу на вузьенькі, глибокі, стужавілі на морозі колії лісового путівця і повертали на північ.

Ліс увесь просвічував синім, ще здалеку, поміж голими стовбурами і темним плетивом гілок кидалися в очі червоні, не обірвані до кінця кетяжки горобини і мідна червінь дубів-нелинів.

Докія виїздила останньою підводою. Сиділа в передку воза, в ногах у поранених, і сама правувала кіньми. Десь, здавалося, зовсім недалеко, вибухали снаряди й міни, тріскотіли гранати, вицьохкували кулемети, і все воно зливалося в суцільну тріскотнюву й шум такої сили, ніби лісом, валячи й вивергаючи з корінням дерева, котилася нечувано-нестримна буря зі зливою, не стихаючими громами та блискавками...

За обрідним дубняком, там, де підводи мали вже повертати на північ, висвітлилась простора, прибита памороззю і вкютана туманцем галявина. За галявиною, внизу, під невисоким урвищем клубками туману хвилювала невидима річка: там на наведених переправах клекотів, не стихаючи, бій. Наші стримували німців, які рвалися до цього берега, і здавалося, вода в річці кипить і бурунить піною та синюватим паром. По галявині теж, знизу, з туману, то там, то там схоплювалися раз по раз чорні вихори. Вибухали, осідаючи на землю сірим пилом і чорним груддям підмерзлої землі й заліза, німецькі міни.

А ближче до дороги, на тлі чорних вихрів, заляк непорушно вершник.

Напруживши ноги в стременах, генерал у повній новенькій уніформі дивився кудись за річку. Золотаво-гнідий, високий, з білою лисинкою на лобі кінь стояв по коліна в тумані, неспокійно прямих вухами і, скосивши очі в бік дороги, нервово перебирав ногами. А генерал, певно, видимий і тим, з-понад річки, що до кінця, аж поки не одійде остання підвода, будуть стримувати ворога на переправі, і тим, що мчали зараз повз галявину на північ, спокійно й зосереджено спостерігав за всім, час від часу подаючи якийсь знак затиснутою в руці лозинкою і погладжуючи тією ж рукою золотаву гриву коневі.

Повертаючи на путівець, Докія зблизька впізнала в тому генералові Трохима. Певне, уперше оце з того серпневого дня, коли йому її передали з Великої землі, син знову одягнув генеральську форму. І була вона новісінька, добре пригнана, ніби щойно з колодочки. І сам

Трохим був увесь якийсь підібраний, урочистий і навіть, встигла помітити, чистенько і старанно поголений.

“Коли тільки встиг!” – з якоюсь несподіваною, гордою радістю подумала розчулена Докія і махнула синові рукою.

Але тут саме поблизу з хряскотом вибухнула міна. Кінь хропнув, звився на передні ноги, і Трохим, притримуючи його повідками й острогами, здається, не встиг помітити ні матері, ні її привітання.

Налякані вибухом, застояні коні легко понесли воза пружинистим путівцем, і за мить галявину, повиту туманом, темні вихори вибухів і вершника на золотавому коні сховали з-перед очей густі, чорні зарості вільхи.

Підводи мчали вздовж рівної, прикритої кущами з обох боків дороги. Навколо ліс повнився важким гулом і тріскотнявою. Коні поспішали за передньою підводою самі, і підганяти їх не було потреби. Поранені хлопці, вкладені на пружну лугову бережину, принишкли і мовчки прислухалися до знайомих голосів бою. А Докія сиділа в передку і чомусь думала про те, що син був сьогодні не на своєму, яким їздив завжди, коневі, а на іншому. Того золотистого-гнідого, з білою лисинкою, вона, здається, ніколи тут у нього не бачила. Але чому ж той кінь видався їй таким знайомим? Де і в кого вона бачила його, а чи, може, подібного?.. Дивно, але, не зважаючи на все, на гул навколишнього бою, страх того, що чекає на них попереду, думка про коня ніяк не йшла їй з голови. І як не гонила її, думка та все поверталася й поверталася назад, непокоячи і відволікаючи від навколишнього. Так і не відв’язалася, аж поки, нарешті, не згадала!.. Ну дійсно!.. Адже достоту на такому коні – золотисто-гнідому і з білою лисинкою – повертався з Генеральського Панас з Ільком отоді, коли вона в житті народила Трохима. Та й сам Трохим сьогодні особливо якось нагадував їй молодого Панаса...

А бій розгорявся все дужче та дужче. Окремі вибухи, постріли, татакання, людські голоси і шелест лісу – все злилося в один могутній, оглушливий шум, і в тому шумі звідкілясь почали прориватися звуки якоїсь суворої музики. Тривожне бряжчання, мідні голоси труб і... навіть ніби далекий-далекій плач скрипки.

А вона все їхала й їхала кудись поміж дерев за передніми підводами.

Часом вибухи спалахували навколо неї, обсипаючи всіх градом землі та сухих гілок, часом десь близько з тріском валилися в гущави-

ну високі дерева, деь тріскотіли кулемети, рвалися гранати, іржали коні і одного разу кудись зовсім провалилася, зникла з очей передня підвода.

Розпачливі людські голоси, стогін, знову вибухи...

Вона схоплювалася з підводи, кудись бігла, когось підіймала, когось з кимсь кудись перекладала, перев'язувала і заспокоювала. А потім знову їхала...

Правду кажучи, погано розуміла, що діється навколо, і зовсім часом не уявляла собі, куди їде. Іноді здавалося, що навколо все починає стихати. Але не встигала ще добре нарадуватися тій тиші, як бачила себе знову серед пекельного гуркоту.

І так було годину, дві, а чи й кілька діб?..

А втім... не розуміла багато чого не лише вона. Багато чого не розуміли тим часом і німці.

А поки зрозуміли, поки розгадали дії словацького підрозділу, минуло, певне, годин з вісім і партизанське з'єднання встигло вдертися вглиб німецького кільця кілометрів на сорок.

Коли ж німці опам'яталися та кинулися переслідувати і натискати, скінчився короткий грудневий день і довга безмісячна ніч на якийсь час прикрила і порятувала їх.

Ішли цілісіньку ніч навмання і навпомацки понад болотами, не зупиняючись і не відпочиваючи. Ішли просто, не обминаючи населених пунктів. Словаки по дорозі, користуючись темрявою і знанням обстановки, знімали німецькі та поліцейські застави, і вони, майже не відчувши опору, розгромили три невеликих ворожих гарнізони і трохи поповнили запаси продовольства та зброї.

Під ранок, коли вже вдерлися в розташування ворожих тилів і штабів, в німецьких гарнізонах почалася паніка, та, на жаль, за кілька годин німецькому командуванню пощастило її зупинити і зорієнтуватися в обстановці. Залізне кільце навколо них знову поволі почало стягуватися...

За чотири доби вони згубили ледь не половину своїх людей і, дочекавшись врешті справжнього морозу, вночі повернули на непрохідні до того болота і аж там уже по-справжньому відірвалися від ворога...

По болотах просувалися розсипом, прикриваючись очеретами, заростями вільхи та чорних лоз. Вкриті памороззю мочарі коливались, пружинили під ногами, часом бризкали вгору фонтанами рідкої твані, однак на них уже не провалювалися навіть підводи. Хоч німецьких машин, гармат і танків вони б напевне не витримали. А спішені і

легкоозброєні німці, коли б і кинулися вслід, були тут не такими вже й страшними.

Через два дні з'єднання вийшло на безлюдну рівнину, порослу кущуватим дрібноліссям. Низенькі червоні прутини красноталу на піщаних пагорках, вільха, невисокі покручені сосонки. Ішли годину, дві, п'ять. Сонце, червоне й іскристе з морозу, звисало над обрієм, заходив вечір, а їм так і не трапилося по дорозі жодного села, жодної живої душі. Хоч навколо, в опушених тьмавим сріблом інею заростях і шелюгах траплялися час від часу якісь іграшкові, з обдертими дахами хати, клуні, хлівці. І всі вони були надто ветхими, надто іграшковими, щоб нагадувати справжнє людське житло.

Деякі з хаток уже зовсім розповзлися, і з-за їхніх ветхих стін витиналися тверді лоби якихось чудних, залізобетонних могил, що зяяли в порожнечу обридлого рідколісся чорними, як порожні очниці, квадратними прорізами.

– Що воно? – запитала Докія в Чулая, який саме під'їхав верхи за якимсь ділом до їхніх підвід.

– Старий кордон, – скупо відповів той, якимсь неохоче, якимсь ніби аж з досадою, і одразу ж пришпорив коня.

Докія не зрозуміла.

– Кордон—кордоном, а я про ті он бетонні курені запитую.

Чулай навіть і не оглянувся. І замість нього кволим голосом пояснив їй з воза молоденький партизан з перебинтованою головою.

– Доти! Такі, мамо, залізобетонні, вкопані в землю, як би їх назвати – танки чи що? Їх тут стоїть видимо-невидимо...

– Так ото й стоять цілі? – здивувалася вона.

– Цілісінькі, мамо.

– Цілісінькі, цілісінькі, – раптом втрутився до розмови сердитим голосом літній, низенький кулеметник Клим, який до того мовчки ступав поруч з нею за возом. – Геть-чисто цілісінькі... Стоять... наші голодні сльози, наша праця горьована, стоїть отак прахом усе, що від рота дітям голодним одривали... Стоїть цілісіньке... Ніхто звідтіля отак ні разу й не стрільнув.

І тоді на підводі звівся на лікоть і повернув до Клима своє жовте, схудле на кулачок, рудовусе обличчя їздовий Карпо:

– А ти розпатакуй більше... розпускай язика, дак воно тобі ще настріляє... Ого, як настріляє.

У голосі Карпа, у тій його пересторозі чулася глибока схвильованість і навіть страх за товариша.

І Клим справді замовк. Замовк і ще й озирнувся сторожко назад, чи не багато людей його слухало?..

А Докії від тієї розмови і від того, що почула, ще довго було якось недобре, гірко на душі. І вона далі йшла мовчки, вже ні з ким аж до самого вечора не забалакуючи і нічого не розпитуючи...

Ще за день, під вечір, їх, уже давно недосяжних ані для мінометів, ані для ворожих гармат, розшукали майже на порозі великих російських лісів німецькі літаки.

З'єднання розсипалося по широкій, тільки подекуди зарослій низькими кущами заплаві. Наказ був – пробиватися вперед, не зупиняючись.

Докія йшла за возом, тримаючись за крижівницю. Ішла, глухнучи від вибухів, завивання моторів і кулеметної тріскотняви.

Люди навколо неї то припадали до землі, а то зривалися на ноги й, розсипаючись у всі боки, перебігали далі, вперед, ближче до далекої, синючої на обрії смужечки лісу.

Скинувши бомби, літаки знижувалися аж до самої землі і, завиваючи над головами людей, якийсь час поливали заплаву ще й з кулеметів. Потім зникли, але на їхньому місці одразу ж з'явилися інші.

Здіймалися навколо чадні, чорні вихори землі й торфової твані. Мотори завивали пекельними голосами, кулемети страшно дудніли, а осколки фурчали так, ніби то саме повітря навколо хтось люто й нещадно роздирав на клапті, як цупкий брезент.

Докія, оглушена, вся стерпла, ніби здерев'яніла, все йшла та йшла, і збоку могло видатися, що вся ота пекельна гуркотнява зовсім її не стосується.

Ішла, аж поки нараз не провалилася в якусь глибоку тишу й темряву...

...Темрява за якийсь час поволеньки розійшлась, а тиша так і залишилась з нею. І була вона такою глибокою, що її не зраджував жоден звук. Люди в тій тиші рухалися так безгучно, що здавалися тінями. А вона, помітивши когось ближчого до себе, поворушила губами, заговорила і не почула навіть власних слів. Здивовано скосила погляд убік і, не побачивши ні далекої синьої смужечки лісу, ні підводи, здивувалася й подумала, що з нею щось не так, що навколо неї все ніби змінилося, і, нараз стривожившись, напружившись, знову перепитала беззвучно, одними губами:

– А як же там Трохим? Чи живий?..

Чомусь їй спершу здавалося, що дуже довго нічого не відповідали... Аж трохи згодом, замість відповіді, до неї десь здалеку, ніби з-за стіни, долинуло запитання:

– Трохим? Хто це – Трохим?

Запитував жіночий, незнайомий голос.

Здивована і стривожена тим, що вона чомусь опинилася серед людей, які зовсім не знають її Трохима, і вже побоюючись і не стримуючи своєї досади, Докія відповіла:

– Та син же!

Знову довгенько ніхто нічого не відповідав. Потім далекі, приглушені слова:

– Мати... Його мати...

Тепер то був уже чоловічий голос.

Докію розібрала ще більша досада. Але тривога швидко заглушила її, і Докія, стримавши себе, якусь мить помовчавши і відпочивши, взялася з іншого боку:

– А де ж це я?

Тепер до неї поставились з більшою довірою.

– У шпиталі, – хоч і глухо, але десь тут, поруч, відповів жіночий голос. – З вами все гаразд.

Молоде, стомлене і змарніле дівоче лице схилилося до неї.

– А де ж це в шпиталі? – допитувалася Докія.

– В Києві, – посміхнулася і вдоволено і співчутливо водночас дівчина.

– А як же це я сюди потрапила?

– Звичайно... Як і всі... Та ви поки що відпочивайте. А згодом вам геть-чисто усе розкажуть...

За кілька днів її відвідав якийсь молоденький, білявий офіцерик з партизанського штабу. Він був дуже привітним, сидів на самому краєчку стільця і все чомусь ніяковів, розповідаючи, як її, важко контужену, таки вивезли літаком з партизанського краю, але не до Москви, а вже до Києва. Він переказав їй вітання від Трохима, який нібито передав його по радіо. Трохима офіцер називав звичайно не Трохимом, а лише генералом. І те слово “генерал” вимовляв кожного разу з підкресленою шанобливістю. А Докія від того часом плуталась і не завжди розуміла про кого, про якого саме генерала йде мова.

Прощаючись, офіцер залишив їй гостинці: шоколад, десяток яблук і навіть велику ясно-жовту цитрину. Цитрину, вона, пам'ятає, залишила собі, бо весь час їй дуже смакував кисленький чай, а яблука та шоколад віддала дівчатам-санітаркам.

Тримали її в шпиталі місяців зо три, ледь не до середини березня. Бо сили, здатність рухатись і навіть мова поверталися до неї після важкої контузії дуже повільно. Слух також повернувся, але не цілком. Бо в голові шумить часом, особливо на погану погоду й досі. І недочуває вже з того часу.

Коли зовсім оклигала, почала помічати: тут, у шпиталі, в чомусь, на перший погляд зовсім непомітному, до неї ставляться якось ніби трохи не так, як до багатьох інших. Вона спочатку ніяк не могла збагнути, в чому ж відмінність того ставлення. Потім, випадково почувши, що позаочі її звуть “матір'ю генерала”, зрозуміла і збагнула. І це їй на початку трохи ніби й подобалося. Лиш спочатку, а згодом почало навіть злити. Не зовсім могла збагнути чому саме. Певно, тому, що оте “генералова мати” свідчило: тут вона не сама по собі, як було досі. Досадно навіть робилося, що про неї говорять саме так, а не звуть просто мамою, як звали у з'єднанні і як вона вже звикла. Там вона була мамою і була сама по собі. І ніхто її не виділяв, не підкреслював, що вона саме чиясь матір. А тут виділяють. І виділяють не за її, а за синові заслуги, тому, що вона мати генерала і Героя Радянського Союзу. Це її злило дедалі більше. І вона з приємністю і тугою згадувала про ті часи, коли жила в лісі.

У штабі, коли виписалася зі шпиталю, її теж зустрічали не зовсім, як саму по собі. Відчувалося й тут, що ставляться до неї, як до матері генерала, а все ж і про неї саму, про її партизанство не забували і навіть папірець такий видали про те, що служила в партизанському загоні з грудня сорок другого по березень сорок четвертого і демобілізувалася у зв'язку з пораненням.

Їй виплатили гроші за весь час перебування в загоні та в шпиталі, завели на склад, в якому повно було різного військового й іншого нового і приношеного одягу, а потім запропонували путівку на курорт десь аж на Кавказ, щоб ще трохи долікувалася та зміцніла.

Гроші вона взяла і щиро подякувала. З одягу на складі жіночого нічого такого майже й не було. Вона вибрала собі просторі кирзові чоботи, теплого светра і зелену бахмату ватянку. Низенький товстун, який привів її на склад, казав брати усе, що треба. Але їй уже більше ніби нічого й не треба було, та він наполягав і, розкопавши десь серед купи речей, таки примусив узяти ще білу вовняну хустку і новенькі, обшиті жовтим ремінцем ваянки.

А від курортів Докія рішуче відмовилася.

– Я про ті курорти зроду-віку й не чула нічогоісінько. Не знаю, з чим їх і їдять. Мені б додому скоріш. Може, там уже лист від дочки жде... А може, й сама вже дома... Та й хата залишилася зовсім без догляду.

Була іще одна потаємна причина, яка гнала її якнайскоріше до рідного села, причина, про яку вона не говорила нікому, та й сама перед собою якось ніби крилася з нею, боялася, “щоб не наврочити”. То була відома лиш їй одній, палка, з кожним днем все гостріша, все пекучіша, надія...

Надія та з особливою силою спалахнула одного теплого, сонячного дня в кінці березня на Хрещатику. Спалахнула раптом, несподівано, з одного слова, вдарила гарячим поштовхом у груди і відтоді вже не кидала її ні вдень ні вночі. Надія, яка зрештою зробила її перебування тут нестерпним, примушувала рахувати не лише кожну годину, але й хвилину до тієї миті, коли вона вже вибереться будь-як та хтозна-чим з Києва додому.

Того дня вона, супроводжувана жвавим, низеньким товстуном, таким завжди рухливим ніби дзиґа, з Великої Підвальної, на якій розміщувався партизанський штаб, вийшла, петляючи вузькими кривулястими вулицями до Софійського собору, обійшла навколо пам'ятника Богданові Хмельницькому і спустилися повз випалені зсередини кам'яні кістяки високих будинків по Великій Житомирській у суцільні руїни площі Калініна, а потім вибралися поміж ними на Хрещатик.

Моторошне видовище випаленого, зруйнованого ніби якимсь одним підземним поштовхом, мертвого міста, постало перед Докією. Зводились обабіч того місця, яке було колись серединою гамірливої, мерехтливо барвистої вулиці, суцільні, мертві крутосхили руїн. Обпалені, німі румовища поколотих, повалених стін багатоповерхових будинків. Угорі, крізь проломи, які колись були дверима та вікнами, просвічує синє весняне небо, трохи нижче, на чорних ниточках залізних арматур звисають над головою, чудом утримуючись там, багатотонні шматки бетону і навік зцементованої цегли, десь на рівні третіх, а чи то четвертих поверхів, біліють клапті стін, звисають, обриваючись у повітрі, уламки важких східців, які нікуди вже не ведуть, плити обламаних стель і підлог, розколотих кахлевих грубок, уцілілих наполовину кімнат, в яких ще не так давно хтось жив, народжувався, зростав. Високо над головою, от уже, певно, третій рік, висить дитяча коляска – візок з одним колесом, зачепившись за щось

невидиме звідсіля, знизу звисає зі стіни шафа з розчахнутими дверцями. З обох боків якимсь фантастичним хвилястим косогором, аж на саму середину вулиці, збігають червонясті пагорби битої цегли, каміння, обпалених балок, стовпів і покрученого у вогні заліза. Мертві, хвилясті і гостроребрі бархани обпалених руїн. А поміж ними, десь, певно, самою серединою колишньої вулиці, петлює протоптана вже людьми вузенька стежечка. І на все це скам'яніле царство руїн, на всю зруйновану вулицю, лиш одне вціліле, справді якимсь чудом, дерево. Напівзігнутий, перехняблений убік осокір, вперто виривається, дереться вгору живими, всипаними вже клейкою зеленовою бростю гілками десь у тому місці, де мала б починатися вулиця Енгельса і стояв на розі багатоповерховий універмаг. Важко собі навіть уявити зараз серед цього застиглого здибленого моря руїн, що тут проходила жвава, красива, знана у всіх куточках країни і поза кордоном, знаменита вулиця – Хрещатик. Тепер, особливо тому, хто не бачив її до цього, важко навіть уявити собі, якою вона була до війни. А ще, здається, важче уявити, подумати – як, коли, хто і за скільки довгих-предовгих десятиків років прибере, розчистить оці велетенські завали, вивезе гори битої цегли і за який час, якою постане тут нова вулиця!

“Десятки, певне, років, тисячі й сотні тисяч рук, – думала Докія, сумно озираючись навколо, – тисячі машин, мільйони грошей, безліч будівельного матеріалу!”

Ні, справді, лячно, моторошно було навіть вимовити зараз оте “коли?”...

А тим часом, не чекаючи кінця страшної війни, в мертвих, здавалося, руїнах, вже народжувалося, давало про себе знати рухом, людськими голосами нове життя. Проходили, кваплячись у якихось своїх справах, вздовж покрученої стежки, солдати, пробиралися заклопотані жінки, метушилися гуртками ще якісь люди, тягли саморобні візки, несли в руках чи на плечах лом і лопати. То в одному місці, то в іншому, видно було, вздовж усього розверзтого Хрещатика, копалися в руїнах люди, зовсім, здається, гублячись у тих кам'яних хащах. Он один гурток, далі – інший, а он там – ще і ще. Щось там довбали, копали, вивертали, щось переносили, щось чи когось там ніби відкопували, розчищали якісь майданчики.

Докія з тим товстуном – молодшим лейтенантом – він попереду, а вона за ним – пройшли стежкою поміж руїн від площі Калініна до того місця, де можна було вгадати колишню вулицю Енгельса та руїни універмагу, і зупинилися навпроти суцільних руїн Малої Підвальної, неподалік того єдиного, на всю вулицю, перекошеного, але живого та впертого осокара.

– А що вони ото копаються? – запитала Докія в лейтенанта.

– Хто саме? – перепитав той.

– Та всі оті люди. Он там, там і там!..

– Ну, як же!.. Розбирають завали, розчищають вулицю. Підбирають та складають докупи вцілілу цеглу. Одне слово, готують Хрещатик під нове будівництво.

– Будівництво? – здивовано повторила Докія.

– Так, мамо! Хрещатик, як і весь Київ, буде відбудований, і то якнайскоріше.

– Скільки ж то потрібно років, щоб оці люди його хоч розчистили!...

– Нічого, мамо! То лиш початок. Сьогодні мало, а завтра більше...

– А хто ж вони, оті люди?

– Різні, звичайно. Робітники, службовці, військові, вчені, школярі!.. Усі мають свої ділянки, свої дні та години, коли виходити на суботник чи неділеньник. – Лейтенант кивнув головою ліворуч, на гурт людей, який працював у завалі побіля колишнього універмагу. – Ну, от, наприклад, оці. То знаєте хто?

Докія повернула голову в той бік. Приглянулась. Людей там працювало десятків зо три, молодих і літніх, у цивільному і у військовому. Люди, як люди.

– А хто ж вони, сину? – запитала лейтенанта.

– То, мамо, письменники. Повернулися оце до Києва, хто звідки, та й взялися також, разом зі школярами, солдатами та робітниками розчищати руїни. Оце тут їхня ділянка.

– Письменники? – з подивом і неприхованою цікавістю перепитала Докія.

– Так. Письменники.

– Ну-у! – якось і сумовито й зачудовано, ба навіть розчулено посмінулась вона, похитавши головою. – Ну... Коли вже й письменники... Довгенько ж, певне, доведеться чекати нового Хрещатика. – І знову, ніби жаліючи тих письменників, скрушно похитала головою.

– Ні, чого ж, – заперечив лейтенант. – І письменники, і робітники... Усі разом. То воно лиш на початку таким здається, – а там як піде, як піде...

Докія так і стояла, не відриваючи очей від тієї письменницької артілі. Потім, пропустивши повз вуха останні лейтенантові слова, запитала:

– А хто там є серед тих письменників, не знаєш, сину?

– А ви, мамо, хіба й письменників знаєте?

– Ну, знаю-не знаю... щось таки і я чула про декого, дітей трійко – всі ж по школах училися. Вірші проказували. А син, молодший, так той навіть сам вірші складав.

– О-о-о! – чи то здивовано, чи то з повагою протягнув лейтенант. – Ну, он той, – вказав рукою. – Бачите, ото ноші з цеглою підняв... Передній, такий височенький, бачите? – знову вказав на чоловіка в темному піджаку, з галстуком і непокритою головою. Блиснувши окулярами без оправы проти сонця чоловік по-молодечому спритно підхопив, у парі з якимсь юнаком, вантажені цеглою ноші.

– То – Тичина. Той, пам'ятаєте, що “На майдані...”

– Павло! І ще “Як упав же він з коня”, – продовжила Докія. – І ще: “Я есть народ”, що його нам у шпиталі отой огрядний, кучерявий актор читав... Як же не знати!.. Так от він який... Гарний такий чоловік і, певне, лагідний...

– А той, що складає цеглу на ноші, в капелюсі, то – Максим Рильський.

– „...Із-за гір та з-за високих”, – луною повторила за ним Докія.

– А то он, в чоботях, сорочка солдатська, підперезана. В кашкеті. То – Сосюра!

– Володимир Сосюра... “Червона зима”. А ще оте: “Сьогодні не з нами наш вождь, наш Ілліч...”

– А то... о-он, в кепочці... Такий, трохи сутулиться. Худенький. Теж в окулярах. Зелена солдатська стьобанка на ньому... Вишня... Остап Вишня.

– Як? – спочатку не збагнула, гадаючи, що то їй тільки вчулося, Докія. – Як ти кажеш?

– Вишня, кажу. Остап Вишня!

Докія дивилася на лейтенанта недовірливо, а потім нараз і здивовано, і насторожено:

– Отой самий?

– Він самісінький.

– Живий-здоровий? – І відчула нараз якийсь болісний щем у грудях. Так, ніби аж дух їй перехопило від думки несподіваної. І додала тихо-тихо, ніби аж захлинувшись: – А говорили ж...

– Ну, чого ж... Сам товариш Сталін, кажуть, наказав розшукати і...

Того, що лейтенант говорив далі, Докія вже не сприймала, не чула. Кров шугнула їй до голови, у вухах зашуміло, а серце шарпнулося швидко, рвучко, якимось і болісно, і радісно водночас: “Додому!”

Якнайскоріше додому! – билося воно в такт її звихреним думкам і почуттям. – Додому! Адже, може, вже й він, її Петрик... Може ж, і його... Може ж, і на неї чекає вже там лист, а чи яка вісточка!”

Страшна своєю гарячою радістю надія обпекла її серце, полонила всю, без останку, молотками гамселила в скроні: “Додому! Тільки додому!”

Більше вона не могла відкладати своєї подорожі, здається, і на хвилинку. Коли б могла, коли б мала крила... та вона й так летітиме, як на крилах.

Той штабний низенький товстун одвів її на вокзал і після неабияких зусиль влаштував-таки у військовий ешелон, який ішов у бік Миронівки...

Перестуком важких коліс по щойно відбудованих рейках, гуркотом німецьких бомб на Фастівському вузлі, зруйнованими станціями та елеваторами, безліччю ешелонів – санітарних, вантажених танками, гарматами і літаками, переповнених солдатами, розтягнутих на десятки чи й сотні кілометрів вздовж залізниці, під високим, синім, уже весняним небом, залишилася їй у пам’яті довга й важка дорога.

Штабний лейтенант на вокзалі у Києві майже силоміць, причепив їй до лацкана зеленої ватянки срібну партизанську медаль.

– Та й нащо воно, сину!

– Про всяк випадок... Дорога буде не легкою, то, може, й допоможе десь...

Вона махнула рукою та, власне, й забула про ту медаль...

Десь у Миронівці чи, може, й у Корсуні (хто ж його знає – всі станції тоді були розбиті і всі, як є, залиті найрізноманітнішим людом) вона марно намагалася влаштуватися хоч до якого ешелону і так за цілий день і не влаштувалася.

Вечоріло, попереду була довга, з приморозками, весняна ніч під голим небом. А Докія була стомлена, квола після шпиталю та й... так же хотілося скоріш додому.

Стояла в кінці довжелезного перону, недалеко він високої стрілки семафора. Думала про безліч речей одразу: і про Трохима, і про Петрика з Оксанкою і про Ількову Одарочку. Думала, що там у селі, чи ж хоч уціліла її хата, прикидала, чи не податися б десь убік від залізниці до якого села та попроситися на ніч. Задумалася так, що й не помітила нічого навколо.

А тим часом, зовсім нечутно, вповзав на станційні колії десь з-за зруйнованого елеватора довгий-предовгий ешелон. Платформи, цистерни, теплушки. Тихо і м'яко пружинячи на рейках, пробігали вони повз, все уповільнюючи та уповільнюючи хід, і, нарешті, зовсім стихлились, зупинились. Але розчарована цілоденними спробами вирватися з цієї набридлої вже станції, Докія навіть голови не підвела. Так і стояла зі своїми розмаяними думками над коліями, низько опустивши голову...

– ...О! А ви ж, мамо, куди оце зібралися?!

Голос був хрипкий, але лагідний і, здавалося Докії, певно, через оте “мамо”, навіть знайомий. Чимсь отим звичним і рідним війнуло на неї звідкілясь з того часу, коли вона була не матір'ю генерала, а просто партизанською мамою.

Докія підвела голову. Навпроти неї на приступці теплушки стояв сержант з рудими, ріденькими вусиками. Був він в одній засмальцьованій гімнастерці, з рядочком орденських колодочок на грудях і автоматом на шиї.

Скочивши на поколупаний цемент перону, він, так і не одриваючи погляду від її срібної медалі, стояв, приглядався до старої жінки і приязно посміхався.

– А оце, синку, одвоювавшись, додому зібралася, – відповіла Докія, зрадівши чомусь і тому сержантові і тому звичному слову “мама”. – Так тільки ж ніхто ось підвезти не хоче.

А сержант не втримався і обережно торкнувся медалі пальцем:

– Партизанська, певне? – запитав. – Цілу війну воюю, а такої ще не бачив.

– Та ніби, – чомусь ніяковіючи, відповіла вона.

– А вам же куди їхати? – запитав сержант.

– А туди, – махнула Докія рукою на південь.

– Тоді залазьте, мамо, ось до цієї теплушки. Тут мої хлопці їдуть. Скоріш, а то десь оце зараз і вирушимо...

Так від Києва, вичікуючи попутних ешелонів на розбитих станціях, потрапляючи під бомбування і пересідаючи з теплушок на платформи, їхала до рідної станції цілий тиждень.

А потім ще цілих два дні долала тридцять кілометрів від Нових Байраків до села нечувано глибоким, чорним як смола і клейким болотом, розквашеною, розбаюреною, у шістнадцять рядів захаращеною паленими, битими та ламаними машинами, гарматами й танками, весняною дорогою, понад якою, здавалося, щойно тільки пройшла страшна очищувальна гроза великої Корсунь-Шевченківської битви.

Угорі над селом, заквітчане сніжно-білими трояндами кулястих хмарин, ясніє високе небо. А низом – каламутною повинню, розлившись поміж вербами та садами, вихлюпнулась на підмети та городи незвично широка річка. За річкою, ніби вливаючись в її води, тягнеться, вигинаючись некрутою дугою, гублячись за рудявими густими вишняками її, Докіїна, найдовша в селі вулиця, що її з давніх-давен звуть Красною лінією. Розлилась вона, так само, як і річка, по самі тини клейким, розбовтаним весняним болотом. Випалена майже дощенту та забита обвугленими, потрощеними німецькими машинами.

Так чітко, виразно стоїть перед її очима той перший день, якого вона повернулася до рідного села! І оте замішане на іржавому залізі болото, і отой, їй чомусь зовсім незнайомий хлопчак у заячій шапці, який перевіз її хистким човником через каламутну та стрімку річку. Широко, по-чоловічому, хоч було йому яких дванадцять років, загрибаючи дерев'яною лопатою замість весла, розповів їй, що положили наші німця на Холодній балці видимо-невидимо, що вигоріла геть чисто вся їхня вулиця. Бо застрягло на ній повнісінько німецької техніки. А наші з гармат та літаків запалили її з краю в край. І німці, хто вцілів, кинувши все, вибиралися хто як міг через городи з порожніми руками. Там, на Новобайрацькому шляху за селом стояли вже наші та й зганяли тих фриців до полону уже й без пострілів, як очмарілу череду. А вулиця вся вигоріла з тими машинами. А що не згоріло, то те розметало вибухами. Вибухали наші бомби та набої, вибухали й німецькі машини, завантажені набоями та ящиками з толом і гранатами... І вціліла лиш хата баби Докії, бо в ярку, горбом прикрита. В Любки Ригорової вибуховою хвилею повиносило усі вікна та двері. В Одарки Печеної – зірвало дах з кроквами та й занесло на Кавунишин город. Тож Бондаришина хата – одним-одна – стоїть ціленька...

Хлопець розповідав їй оте все, а вона й про те, чий же він, забула запитати, так палило її нетерпіння дістатися до своєї вцілілої хати якнайскоріше, ніби там мало чекати на неї хто й зна що.

Бачить себе, коли пробивалася до рідного подвір'я поза поваленими та попаленими тинами, повз розвернуті, ніби репані кавуни, хати, повалені стіни, зяючі провали вікон та дверей, закопчені сажею обгорілі димарі й обвуглені дерева, пробивалася, ледь тягнувши ноги у важких кирзових чоботях, по коліна грузнучи в клейкому чорноземі.

Шибки у її вікнах також повилітали. Попід поколупаними кулями та осколками стінами – бите скло. Двері – і хатні, й сінешні – навстіж. Посеред порожніх сіней, ніби чередою вичовгана, яма ледь не в колі-

но. А з обох світлиць, і жилої, і тієї недобудованої відгонить пліснявою, пусткою. На старому Докіїному ліжку купа перетертої соломи. Залізне, Одарчине – голе, погнуте, перекинута набік посеред хати. Стіл винесено нащось у другу половину, широку стару лаву потрощено. В кутку під стіною розкрита її ще дівоча скриня. А над нею на поколупаній стіні, на гвіздку – клапоть паперу: Гітлер із роззявленим ротом та простягнутою рукою завис догори ногами. Комин над піччю обвалився, чавунну заслінку в лежанці вирвано, лежить під припичком. А на підлозі – по коліно сміття і всякого непотребу...

Охляла, збесиліла, ніби аж отупіла, збайдужіла до всього, сперлася вона плечем на одвірок, притулилася боком до твердої дошки та й заплющила очі...

Стояла так, здалося, довго-довго. Аж поки не відчула, що ноги їй почали терпнути, а поза спиною потягнуло холодом, розплющила очі, знову обвела поглядом загиджену хату і, відчуваючи, як до горла їй підкочується нудотний клубок, вже не маючи сили дивитися на ту пустку, повернулася і, ще не відаючи нащо й куди, вийшла на подвір'я, ступила на розгрозлу, покриту зелено-рудим споришем весняну землю, під високе, іскристе та веселе сонце... Пристояла якусь хвилину і навпростець через грузький палісадник, поза хату, попростувала вгору до Одарчиного так само, певно, зруйнованого обійстя. Минула, навіть не зазирнувши туди, порожню, збезлюднілу, без вікон та дверей хату, та й побрела через вулицю, продираючись крізь хащі німецького залізниччя, бовтаючись по коліна в рідкій, розмішаній сотнями коліс твані.

Простувала, перетинаючи вулицю, навмання, вже ніби лиш підсвідомо дошукуючись душі живої, хоч насправді ноги звично несли її до сусідського Таракуциного подвір'я. Йшла туди, не знаючи і не думаючи про те, що саме там і жде її, хай і не та, на яку сподівалася, та однаково велика, невимовно велика радість.

На Ригоровому подвір'ї, біля скаліченої вибуховою хвилею хати, здибала Докія першу, після того хлопчак з човном, живу душу.

Висока жінка в картатій хустці, чоловічому старому пальті та великих латаних чоботях, стоячи спиною до вулиці, забивала солом'яними кулями порожні провали вікон.

Докія підійшла, привіталася. Жінка, не випускаючи з рук куля, озирнулася – та так і захолола на якусь мить, намагаючись упізнати, хто ж то є... Стояла перед Докією зовсім незнайома, літня, власне стара жінка з запалими, зморшкуватими щоками, важким підборід-

дям і вицвілими, скаламученими втомою чи великим горем очима. Стояла, придивлялася до Докії важким, холодним, збайдужілим до всього поглядом.

– Господи... – нарешті проказала тихо, випустивши куля з великих, червоних від холоду рук. – Тітка Докія... Сій-ей, тітка Докія...

В її великих, холодних очах нараз щось зблиснуло, і тільки з того зблиску, тільки по тих ожилих очах впізнала Докія в тій худющій літній жінці таку колись розкохану та опасисту Ригорову Любку.

– Господи... Живі... – Любка впала головою Докії на плече, заплакала. – Хто б тільки подумав!.. З того ж світу, від смерті повернулася! А мого Ригора...

І от з тієї зустрічі, з тих сліз саме найперше і вийшла велика Докііна радість, яка чекала на неї в рідному селі, вийшла з Любчиних рук, виринула з невеличкого синюватого паперового трикутничка, замацаного багатьма, певне, не дуже старанно митими руками, який усього тільки два дні, як залетів до рідних Байраків звідкілясь з-за сотень, а то й тисяч кілометрів: він – той трикутничок, який таїв у собі найбільшу радість – сповіщення про те, що живі, озвалися ось, її дочка та онуки, – зберігався у прискринку дівочої Любчиної скрині поруч з іншим подібним, в якому причаїлася похоронна на чоловіка ще однієї Любчиної сусідки – Одарки Печеної.

Усе, здавалося, в людському житті отак перепліталось тієї весни, як от і тепер. Радість визволення, радість життя з непоправним горем, усміх з риданням, життя зі смертю...

І ще були в той день перші по визволенню села колгоспні збори у безверхій школі. Скликав їх якийсь юнак з порожнім лівим рукавом зеленої, як і в Докії, ватянки, озброєний старим, ще дисковим автоматом. Запам'яталося і те єдине питання, яке обговорювалося на зборах, оте найголовніше, що стало тоді перед жінками, дідами, інвалідами та дітьми, питання, що геть-чисто все вкладалося в одне слово: „с і я т и!”

Там, де пройшла смерть, вони – живі, вцілілі – знову мали сіяти, відроджувати життя...

Той безрукий юнак з автоматом і головував на їхніх зборах, головував тому, що й головувати тут ніби було нікому. А він, хоч і молодий, та, видно, досвідчений і таки ж ніби від райкому партії й присланий. Казав, правда, що тільки ще простує до райкому в Нові Байраки з обласного центру. Ну, а тут, по дорозі, трапилися йому їхні просто Байраки, а чи Старі Байраки, як їх ще звуть, то чого ж їх обминати,

чого не зробити того діла сьогодні, яке однаково чекає на тебе завтра! Тож він, щоб часу не гаяти, і відпочине – переночує у них з далекої важкої дороги і збори проведе, бо час же не жде і весна летить, як на крилах.

З тими зборами на початку якось не клеїлось. Не клеїлось, певно, тому, що почали з найважчого кінця. Ніяк не могли обрати хоч якогось, хоч тимчасового голову колгоспу, останній з чоловіків, який хоч у якійсь мірі, хоч трохи пасував до такого діла, розповіли Докії, викликаний був тільки вчора до військкомату. Оточенці-каліки подалися по домівках, хто ж їх міг би втримати! От і сталося так, що навіть і каліки годящого на таке діло не виявилося в селі. Тоді почали перебирати по пальцях дідів. Але й тут один сміх та горе. Діди також приходили на пам'ять все якісь недолугі, кволі та негодящі. Одне слово, хоч сядь та й плач. Спочатку сміялися, потім почали таки й сперечатися, а по тому знявся такий шарварок, що в ньому, як у весняному шумовинні, безнадійно потонув і сердитий, ба навіть по-командирському різкий голос юнака з автоматом.

Той юнак з ними зовсім зашився. І галас стояв би ще й хтозна-скільки, коли б нараз усіх не перекричала Христюкова Пріся, – оте колись наймолодше в Одарчиній ланці дівча. З обличчям, запнутим теплою хустиною, так що видно було одні очі, пробралася вона аж до столу і люди нараз стихли.

Пріся – було їй тепер уже за двадцять, – так і не odkриваючи обличчя, як виявилося пізніш, – усе в лишаях та шрамах, калічене якимсь ядучим зіллям, що порятувало дівчину від Німеччини та німців, – домоглася-таки, що збори звернули на неї увагу. І тоді, коли стихло, звернулася Пріся не до зборів, а просто до неї, – Докії:

– А я так скажу! Ви у нас, бабо Докіє, сказати б, людина зараз найповажніша. Партизанили і до того ж з нагородою... От і керуйте нами поки що. А то будемо тут отак до ранку галасувати.

Збори нараз завмерли і... саме тієї миті прочинилися двері. З темного коридору до класу зайшло двоє солдатів з автоматами. Один – високий, сухорлявий, ледь зсугнутий. А другий – кремезний, натоптаний. Зайшли, обережно причинили за собою двері й стали, підперши плечима одвірки, просто на порозі, бо далі йти було нікуди, та... отак мовчки й стояли, аж поки збори не підійшли до самого кінця.

Першої миті задивившись на тих солдатів, Докія навіть не второпала, про що саме говорить Пріся. І тільки тоді, коли з усіх боків жінки загукали й заговорили, звертаючись саме до неї, нарешті збагнула, що це саме її хочуть настановити на голову.

Спочатку думала – жарт, навіть трохи образилась. Але з усього побачила – ні, не жарт. І здивувалася, здивовано і якось навіть злякано обвела очима збори. Спробувала гукнути, щоб схаменулись, але перекричати всіх не змогла. Подумавши і помовчавши, пробувала відмовитись, але її ніхто не хотів і слухати. Раді, що зішлись нарешті на комусь одному, збори твердо стояли на своєму і знову довели жінку до того, що вона розпасювалася і, упевнившись, що нічого тут не доведеш, усіх не перекричипш, з якоюсь аж злісною безнадією махнула рукою.

По тому якусь хвилину, поки гамір у кімнаті вщухав, зібралася з думками і, коли всі стихли, підвелася з лави й сказала:

– Хіба тільки того, що з сівбою горить... Та поки хтось кращий знайдеться... Та тільки ж, щоб допомагали всі, бо нічого ж такого я не вмію.

Хоч по тому усе пішло таке звичне – насіння, тягло, зяб, пари, толока, культиватори, плуги та борони, – що, здавалося, знала те все ще відтоді, як на світ з'явилася. Знала вона, знали й усі, хто був на зборах – як, і коли, і де, і що найперше слід робити. І не знали тільки одного, – за що руки зачепити, не знали, чим орати та сіяти. І саме над тим і думали зараз, мізки висушуючи. Хоч, правда, й те для селянських голів було не таким уже й незнаним, а може, не таким і страшним. Бачили всього.

І тепер Докія, обминувши оті, сказати б, організаційні камені, потрапила у свою стихію, і далі збори пішли якось так дружно, злагоджено, якось так по-родинному, що навіть оті солдати, які стояли на порозі та потягували з кулака самокрутки, делікатно видуваючи дим крізь прочинені двері до коридору, навіть ті солдати (невідомо де взявшись і невідомо чого ждучи) заслухались і, по очах було видно, мабуть, і про свої поля незасіяні замріялися.

Хоч справді радісного чогось у тому всьому було мало. Бо чим більше радились, то яснішим ставало їй, за яку оце важку, незвично важку справу вона береться.

І коли б не радість та окриленість позавчорашнього визволення, коли б не люди, що вже дивилися на неї з надією, вона б, певне, за інших обставин не витримала б, перелякалася і просто б утікла... Бо становище, що більш вони його обмірковували і з'ясовували, вимальовувалося справді страшне. Поля здебільшого неорані, забур'янені, насіння – хіба що залишилося десь у коморі чи немолочених стіжках випадково. Тягла – півтори каліки коней, та й ті десь розтягнені по дворах, так що зараз і не порахуєш, скільки їх. Реманент теж розтягнуто, поламано, кинуто десь на обніжках під дощі та сніги. І його ще

треба було знайти, стягнути, відремонтувати. А на МТС – зруйновану дощенту, надій зараз мало. А на державу, хоч би вона й могла зараз допомогти, при такій руйнації та бездоріжжю і думати до початку сівби нічого. А війна йде і людям хліба дай, і посіяти треба вкрай, хоч і з коліна виколупай, а конче посій. Вмри, а посій, бо на війні, як на війні: коли ти не переможеш, то тебе переможуть. А що то бути хоч тимчасово, хоч на короткий час переможеним, усі вони вже знали, відчули на власній спині...

І от вони, забувши і про пізній час і про все інше, сидять і неквапливо, притишеними голосами радяться і згадують, згадують і радяться. І зовсім уже несхожою на збори видається їхня розмова. І давно вже змовк, схиливши голову на стіл безрукий юнак, непомітно перевівши людську увагу на Докію. Вона й сама вже забула, що то – збори, забула, за яке важке та складне діло береться. Вона просто, по-сусідськи слухає людської ради і сама радить. І от поволеньки, потроху, допомагаючи одне одному, вони згадують, де можна виколупати мішок зерна, де лежить який іржавий плуг, борона, сівалка, розгвинчений трактор, у кого яка конячина, бичок, і хто скільки, до нового, може позичити колгоспові зі своїх нужденних запасів мішечків, вузликів, з банячків ячменю, вівса, проса, гороху, кукурудзи, соняшника, буряка, гречки... І хто може вивести корівчину, а хто який реманент, і що й де сіяти, де орати, а де, може, під борону розсіяти по просапних, і чого можна сподіватися від району, а в чому можна розраховувати на свої сили.

Докія слухала все те, роздумувала, прикидала і... ловила себе на тому, що їй просто таки дивують сусіди та односельці так, ніби їх оце хтось підмінив за той час, поки була відсутньою.

Ось вони сидять і стоять навколо неї – майже все село. І майже кожного з них вона знає не лише в обличчя, знає, що і коли думає, чим живе, який має норов. Свої люди перед нею, рідні, близькі, майже родичі. Тулилася вона до тих людей усім серцем, сумувала без них, але й не переоцінювала їх, ні. Знала найменшу ваду кожного, бачила їх і веселими і сумними, і лагідними та привітними, і злими та похмурими. Бачила їх і в горі, і в radoцax, знала, хто з них лагідний, а хто непривітний, хто щедріший, а хто скупіший, знала, хто простіший, а хто й хитріший чи навіть і підступніший. Знала за ними всякого, бо були люди, як люди. Але найбільше знала, що всі, майже всі вони і загребущі, і просто скупенькі, і за далеко кращих часів усі вони – бо так їх навчило важке життя – свого, що вже потрапило до рук, хай хоч зернина, хай хоч ломачка, не хотіли випускати з тих рук. І ще любили краще синицю в руках, ніж журавля в небі, і ніколи не були щедрими ні на які обіцянки. Ні, що не кажи, а ще не так-то й легко було з них

щось витягти на громадські потреби. Та ще по кількох роках праці в колгоспі, роках, таких щедрих на найпривабливіші обіцянки, які рідко коли здійснювалися... А тут... навіть і найкупіші, ніби їх і справді хто підминив, не чекаючи на особливі запрошення чи заклики, самі, поміркувавши, підводилися і прохали записати, скільки чого зможуть внести на насіння.

Так, і справді, горе й війна провели глибоку-глибоку борозну в душах людських і навіть найтемніші та найшкарубкіші потепіли і, просвітлівши, зрозуміли, що все, що в них тільки є – на війну, що не посіяти – то все одно, що надії свої найкращі згубити, і що поодиноці кожен з них зараз ніщо – піщинка, а вкупі, разом, з однією думкою – величезна, непереможна сила, якої ось навіть наймогутніші орди гітлерівські не зламають...

І от уже виділили Христюкову Прісю та Стецюкову Наталку – зранку приймати насіння, от уже розбилися на дві рільничі бригади, настановили бригадирами Ригорову Любку та Теклю Степанюкову. Умовившись, кому збирати та лагодити реманент, кому взяти на облік коней, кому податися до МТС, кому доглянути і облікувати усе вціліле колгоспне майно, постановили, усім як є, усім селом зранку стати до діла. Уже навіть той безрукий юнак з автоматом звівся на ноги та попередив, щоб найпізніше післязавтра, – бо на завтра він ще й сам не добере, що там і до чого, – Докія, або хто з бригадирів, розшукали його в райкомі партії. Уже, одне слово й люди загомоніли, по домівках, – яка там у кого є – збираючись, бо завтра, як не кажи, на роботу... Одне слово, аж тут, останньої хвилини, старанно перед тим пригасивши об підшву чобота недопалка цигарки, ступив од порога високий солдат, і, ніби школяр, звівши вгору правицю, звернувся до Докії, ніби до вчительки:

– Я, мамо, дуже прошу вибачення... Але мені наказано сказати вам...

І всі одразу стихли, повернули до нього голови і прислухались.

– Прошу пробачення, мамо, що я вам одразу не сказав цього, але у вас була така важлива розмова, і ви так гарно усе тут обмірковували, що я не наважився і вирішив почекаати до кінця зборів.

На плечах у того немолодого вже бійця були зім'яті єфрейторські погони. Говорив він ніяковіючи і затинаючись. Звертався лише до Докії, називав її мамою і від того, певно, згадалося забуте тут на хвилину партизанське життя, згадався Трохим, і їй подумалося про те, що як би добре було, коли б оце головою отут в оцій розрусі була не вона, а він – її Трохим, або її агроном Оксанка, або ж хоч би дали їй ну хоч двох, хоч трьох сержантів таких, як оцей, що говорить отак трохи не

по-тутешньому, отак якось особливо м'яко і задушевно вимовляючи кожне слово (певне, білорус, бо таку вимову чула вона часто в лісах від хлопців-білорусів, яких багато служило у Трохимовому з'єднанні).

– Я, мамо, розумію, що ви маєте підіймати роботу дуже важливу, – говорив уже сміливіше солдат. – І що вам треба квапитись з підготовкою до сівби. Але війна є війна і я маю наказ... Мені наказано командуванням наказати вам, щоб усе ваше село, всі, хто тільки може тримати в руках сокиру, лопату чи інший інструмент, завтра о шостій нуль-нуль були біля населеного пункту Жабове, біля зруйнованого містка... Бо фронт пройшов уперед і його треба постачати... Отож, якщо скоріш відбудуємо міст, то скоріш візьмемось до сівби... Так що вибачайте, мамо, я знаю, що вам і без цього важко, але наказ є наказ і ми всі тепер люди військові...

Жила Докія тим часом у Ригорової Любки. Хата там, хоч і без вікон та дверей, але ж не загиджена. Двері Любка якісь там нависла, вікна позатуляла соломою. Сама ж прилаштувалася у відгородженій від холодної хати грубою та дверцятами теплій кухоньці. Ночувала там разом з нею, примостившись на вузькому тапчані, й Докія. До своєї хати поки що руки не доходили. Хай уже потім, коли все трохи вгортається. Хоч, як правду казати, до того уговтування гай-гай скільки ще часу та рук!..

Після зборів той безрукий юнак залишився разом з солдатами в школі. А Докія, поки ще добрела з Любкою до хати по болоту, в темені, то й зовсім з сили вибилась. Як упала на тапчанчик, то одразу й провалилася ніби під воду, у такий камінний, такий мертвий сон, що й сновидінь жодних не бачила. Любка, пораючись біля груби, ще там щось говорила до неї, але Докія не те що не дослухала, навіть і не сприймала вже жодного її слова. Лягла, провалилася в сон і... нараз, ніби за яку хвилину, пробудилась...

Любка так само поралася біля груби, розпалювала плиту. Тільки тепер за шибками маленького віконечка синів уже світанок. Докія прокинулась, глипнула на те віконце, скосила очі на Любку, не обзиваючись прислухалася, як гуде та нис її натомлене тіло і як, невідь з чого, ніби саме від того синього прозорого віконечка ллється їй у груди, тамуючи лому та біль у суглобах, якась ще незбагненна радість, глибоке, повноведе відчуття чогось бадьорого, щасливого, весняного. “Звідкіля воно? Що такого радісного сталося?” – подумала, п'ючи ту безпричинну ніби радість та намагаючись зрозуміти свій несподівано хороший настрій... Спочатку ясно, чітко пригадала, де вона, у кого,

пригадала вчорашні збори, те, який тягар взяла на плечі несподівано для самої себе, і відчула на мить досаду, прикрість, навіть страх. Хоч ані той страх, ні досада все ж не могли перебороти, притьмарити глибокого і впевненого відчуття та повноти радощів, відчуття якоїсь особливої приємності, яку десь недавно, щойно, в житті, а чи лиш уві сні пережила вона. І та радість зараз живе у ній, повнячи приємним, радісним спокоєм та невимовним захватом усе її ество.

Лежала, намагаючись збагнути себе, свій настрій, втупивши погляд у віконечко, крізь манюсінки шибочки якого лилась та й лилась їй в очі, в груди, в душу, заспокійлива, живлюча світанкова блакить. Піла очима ту блакить, боячись поворухнутись, зробити якийсь різкий порух, щоб не сполохати радість, отой настрої, який, знала добре, відвідував її не так часто...

Не знала, не розуміла ще, що воно й звідки – те відчуття щастя і... сили і бадьорості. Але ж не з нічого, звідкілясь, з чогось воно таки вродилося, прийшло! Щось таки та сталося! А от що саме – ще не збагне. А оте відчуття, хоч яке ніби химерне, що аж сполохати його боїться, не зникає, навпаки – міцніє!.. І вона, дивлячись у сині шибочки, зовсім не напружуючись, без жодного зусилля, раптом згадує: “Ну, як же!.. Як же!..” І рвучко, так, що від того аж під ложечкою шпигонуло, схоплюється з тапчана і, потираючи рукою затерплий бік, бадьоро, ба навіть весело гукає:

– Доброго ранку, Любо! Ти поглянь, який день, ясний та гарний, надворі займається!..

Любка розпитує, як їй на новому місці спалося, що снилося, бо ж є така прикмета, що на новому місці присниться, те...

– Нічого мені, Любо, так і не приснилося, – сміється Докія. – Хоч би тобі щось... Спала, як скупана.

Докія прибирає тапчан, одягається, вмивається, розмовляє з Любою, а в думці, в голові, в почуттях, у настрої оте саме, непереборне відчуття радості, що б вона не робила, що б не говорила, а воно не зникає, не тьмариться, живе, струмує у всій її істоті. “Як же!.. Як же!” Адже вона знову у себе, в рідному селі! За вікном – синій весняний ранок... І тиша. Така рідна, живлюща тиша! Давно вона не пила такої життєдайної, такої бадьорої тиші!.. І то байдуже, що на вулиці болото, згарища, що вона взяла на свої плечі такий незвичний, важкий тягар, що поля загиджені, з насінням – невідомо й як, тягла немає, корів – теж, а сіяти треба... Нічого! То – нічого!.. Усе те, в порівнянні з головним, просто дрібниці... Адже навколо тиша, вона – в рідному селі, і навколо, може, вже й на сотні верст – жодного німця, жодного фашиста, жодного поліцай! І знову вона, вони всі дихають на повні груди!

А ті – здиміли! З чим прийшли – з тим їх і погнали! І хіба ж по тому, що вона пережила, всі вони пережили, перетерпіли, побачили, відчули та перестраждали, хіба по тому всьому може бути яка більша ніж оця радість! Така радість, ніби тобі, вже мертвій, холодіючій, знову повернули життя і ти розплющила згаслі було очі й побачила сонце. Або, певне так, коли б людині зняли з горла вже затягнуту петлю, і вона широко та вільно вдихнула на повні груди... Немає... І близько їх уже немає! Погнали їх далеко-далеко! І ніколи вже їм сюди не повернутися! І від того – радість, якої навіть найбільшим горем не потьмарити! Бо в ній, у тій радості навіть вони – мертві, загиблі, постріляні та повішені – живуть!.. Живі!.. Знову живемо! Житимемо! І те слово читається, ясніє з кожного обличчя! А те, що жити ніде, що їсти нічого, що сіяти нічим – то все вже не страшно! Головне – живемо! Головне – їх прогнали! Головне – їх тут уже немає! Живемо! Як отой актор, що читав у шпиталі, в Києві?.. “Щоб жить – ні в кого права не питаю! Щоб жить, я всі кайдани розірву! Я стверджуюсь, я утверждаюсь, бо я живу!..”

Вона раптом згадує руїни Хрещатика, гори покрученого заліза, битої цегли, каміння, одним-єдине вціліле на цілу вулицю дерево – скособочений вибухом осокір і людський гурток – отих письменників серед нескінченних руїн, і його – того поета зі скельцями пенсне на носі і важкими ношами в руках... І якось особливо глибоко-глибоко починає відчувати та розуміти: “У порівнянні з головним, з тим, що “Я – живу!”, з тією силою нашої держави, яка переламала-таки Гітлерові хребет, – і ті руїни, і все інше, хай найважче та найстрашніше – посильне і переборне! Головне – “живу!”. Усе інше – вже не страшно. Навіть оті, найстрашніші руїни, вони, зрештою, не страшні! Їх, – вона оце зараз, цієї миті твердо і безповоротно у те повірила! – знесуть, зрівняють, забудують і переможуть! Обов’язково забудують, бо інакше ж тепер і бути не може, бо – “Я – живу!..” Бо чисте, сине та прозоре наді мною небо! Бо знову – вільне моє село і вільно мені в ньому дихається! І прибуває та й прибуває в мені сил. А в бічній кишені ватянки – ось, біля самого серця, – синюватий паперовий трикутник – голос моєї доні, моїх онуків! Живі вони, мої рідні, дочка та онуки, і смерть уже не владна над ними! І ніщо, ніщо тепер мені не страшно! І сили в собі, такої, здається, ще ніколи не відчувала!..”

З тим незгасним відчуттям сили та піднесеності вона одягалась, умивалась, підмітала кухню, снідала з Любкою вареною в “мундирах” картоплею і солоним огірком, з тим настроєм вийшла із хати під високе небо, в ранкову березневу синяву. І навіть непрохідне болото,

захаращена колись страшним, а тепер поверненим в прах, безсилим залізом, вулиця, родила в ній відчуття сили й радощів перемоги, яких не гідні були притьмарити ані згарища, ані стан невимовної бідності, в якому й справді, здавалося, ні за що було й рук зачепити.

Та й усе навколо поставало вже не таким, яким здавалося вчора. Так, наче й саме небо над сплундрованим селом синіло веселіше, бадьоріше, і сонце сходило веселе, дзвінке, і земля видавалась лункішою та просторішою. І на кожному зустрічному змарнілому та виснаженому обличчі, в кожному погляді, світила Докії, як сонячний промінь з-під важких темних хмар, радість, непотьмареність і повнота великого щастя, яке жило нині в її душі. Навіть удовині та сирітські, жіночі та дитячі голоси лунали для неї сьогодні в лункій прозорості синього ранку бадьоріше, впевненіше, дзвінкіше! І самі люди — жінки, старі, підлітки, діти, навіть немовлята, навіть каліки, яких он уже кілька з'явилося в селі — навіть вони вибиралися, виходили з румовищ, з вигорілих подвір'їв, з комірчин та куточків, в яких тимчасом тулилися, не просто тому, що треба було виходити на роботу, не просто з обов'язку та необхідності, а, головне, тому, що не могли, не мали сили залишатися по своїх дворах та кутках, зі своїм горем і зі своєю радістю та силою, а виносили те на люди, щоб розділити з усіма ще раз, ніби п'ючи і не напиваючись, впевнитись, що за ними, тими кровопивцями-фашистами, і слід прохолов, щоб радіти тому, незвіданому ще в їхньому житті святу визволення разом, спільно усім, на людях...

Сходило за річкою, за далекими сизо-фіалковими степовими пагорбами іскристо-сліпуче сонце. А люди — по одному, по двоє виходили з подвір'їв та городів і йшли вздовж вулиці попід огорожі, зі щовбика на щовбик, ступаючи, де менше болота, по-твердішому, все в одному напрямі, туди ж, де були й учора, до безверхої школи. Мали в руках хто лопату, хто лома, хто сокиру чи пилку. Сходячись в гуртки, при зустрічі, голосно віталися і голоси їхні, оті вітання, дзвеніли Докії також якось не буденно, дзвінкіше, урочистіше, ніби в яке свято, отак, як колись ніби, по всеношній, розходячись після посвячення та христосуючись: "Христос воскрес — воістину воскрес!"

"Воістину воскресіння!" — подумала вона, підходячи до школи та рівняючись з чималим уже гуртом людей, що зібралися біля двох учорашніх бійців.

А безрукого юнака з автоматом, виявляється, тут уже не було. Ще з досвітку, — сказала їй Христюкова Пріся, яка жила побіля школи, — ледь тільки засиніло — сама бачила! — вийшов зі школи на вулицю, закинув на плече автомат, підсмикнув, щоб зручніше, та й подався пішечки на Нові Байраки.

А ті двоє солдатів залишились. Тепер он гуртували людей, до містка відбирали дужчих, хто зможе набої по оцій непролазній грязюці від Байраків до Жабової переносити. А звідтіля ніби, вже за зруйнованим містком, по бруківці, підійдуть опівдні й військові машини...

Усе те було вкрай необхідним для солдат, для армії, зрештою для їхньої повної Перемоги. Але Докія, подумавши та прикинувши, що те, що вона мусить робити – найперше готувати сівбу, її діло також є важливе для солдатів, для армії, для нашої Перемоги, тож уже не знічуючись перед тими військовими хлопцями, як учора, відчуваючи і свій обов'язок, і таки ж і владу, і силу, якою вчора наділила її громада, стримано, але твердо довівши, що так буде доцільніше, що воно одне одному не лише не заважатиме, а ще й допомагатиме, виговорила в них і для себе з півтора десятка людей, для свого важливого діла. А коли мобілізувала на допомогу дорослим ще й десятків зо два школярів – хлопчаків та дівчаток, – то й зовсім уже почувалася на силі...

Люди, де б не були, так увесь час і намагались триматися гурту. Ніхто не хотів повертатися до свого спаленого подвір'я. Кожне хапалося за будь-яку – тільки-но скажи чи попроси – першу-ліпшу роботу, так, ніби голодний на їжу. Виривали ту роботу одне з-перед одного. І почували себе так, ніби все найголовніше та найважливіше вже вирішено, а все інше мусить і неодмінно буде зроблено, вирішено, забезпечено. І хоч ніхто ще не знав та ще й не встиг, певне, замислитись, як, яким чином усе те буде вирішено, піднято з руїн, відбудовано, певність була твердою і непохитною.

Можливо, йшла вона, та певність, від піднесеності, від великої радості визволених, від чого сили в людей ніби потроювались, жили на якомусь уже навіть не другому, а третьому, чи що, диханні, на найвищій нервовій напрузі. Люди твердо вірили, що тепер уже все, що завгодно, можуть зробити, підняти, що немає такої роботи, таких речей, на які б у них сил не вистачило. Та все ж найголовнішим, що додавало їм сили, настрою, завзяття триматися, працювати, воювати, терпіти й будувати, терпіти й сіяти, було те, що зрештою повсякчас тримало на ногах, підносило і надавало сил і їй, Докії! То була тверда віра в міць, силу, згуртованість своєї, радянської держави, яка ні за яких обставин у біді не залишить, держави, живою клітинкою якої були, зрештою, й усі вони, всі оці люди, всі оці визволені і водночас визволителі.

Так, з відчуття впевненості й сили, почався для Докії той перший весняний колгоспний день.

Тут же, на шкільному подвір'ї, роздавала наряди тим, кого одірвала від роботи на містку. Розподіляла по пам'яті, нічого не записуючи. Починала з того, що першим спало на думку, хоч і першим, і останнім, найбільшим і найголовнішим було одне – сіяти! Навколо того слова на ближчий час буде вертатися все: думки, клопоти, робота, все їхнє життя, як земля навколо сонця, посівна... Від неї залежатиме все сьогодні, завтра, післязавтра: кінець війни, Перемога, саме життя. Отож усе, що тільки могло стосуватися посівної, ставало найголовнішим, і за те вона бралася у першу чергу.

Старій Кавунісі та дідові Остапенку дала наказ оглянути конюшні, підготувати місце для худоби, розшукати хоч поганеньку січкарню, щоб було чим на перший раз січки нарізати для тих коней, які ще десь там, хто й зна де, а чи по людських дворах, а чи й просто по степу та левадах без догляду бродять. Для тих коней, яких ще мали тільки виявити, розшукати за цей день Ригорова Любка, Кавунова Настя і ще з десяток школярів десь у селі й поза селом.

– Погляньте в городи, садки, по левадах, в степових балках, пошукайте й у лісі, – напучувала Докія. – Але тільки з однією умовою – ніякої зброї, ніяких гранат та набоїв не чіпати, до танків і близько не підходити. До лісу заглядайте тільки скраю та й то гуртом. Бійтесь мін і поганих людей. З оточення їм не так-то легко було вирватись, то можуть деінде по темних місцях ще переховуватись.

– А ти, Прісю, з Наталкою загляньте до контори. Здається, там ніби й уціліло все, і хата, і комора. Подивіться – там мусили б бути ваги. Беріть десь аркуш паперу та й до діла, по дворах, хто де є, спочатку запишіть, хто скільки дає, щоб завтра вже й звозити... А ти, – раптом помітила та впізнала того хлопчика, що ото її через річку перевозив. – Ти – чий? Звуть тебе як?..

– Майстренків... Микола.

– Це ж якого Майстренка? Ілька? А чи того, що біля млина, Степана?

– Степанів.

– А писати вмієш?.. Скільки тобі? Одинадцять, дванадцять? Мати де?..

– Тринадцять... уже скоро... Писати, то дивлячись що... А мама... он вони, пішли до містка.

– Їздовим до мене хочеш?

– Ге... Було б чим їздити.

– Як знайдемо самі собі, то й будемо їздити... Ходи зі мною. Личкуове подвір'я, те, де Лука Дем'янович жив, знаєш?

– Аякже!.. Там ще й той... Книш – управитель сидів, аж поки й не втік.

– Ну, от... Там, помітила я, ніби блукала в городі якась шкапина. Либонь же в того управителя і візок який був!

– Бідка! – неквапливо ствердив Микола. – В кюветі біля містка догори колісьми стирчить. Гляди – ще й уціліла.

– То не будемо й затримуватись. Паняй!

Докія вже знала. Той Книш, присланий сюди на господарство німецькими управителями з району, старанно готував “громадське господарство” до “евакуації”, простіше – втечі, однак за тим Корсунь-Шевченківським оточенням нічого вивезти так і не встиг. Сам ледь ноги виніс. Коли, звичайно, виніс, а не тліє десь трупом, а чи й приховався від людського ока тимчасом. Отож, усе те, що не було розбомбленим, спаленим чи й розтягнутим, повинно, скільки там є, все ж десь залишитися. Хоч, напевне, особливого багатства з тих залишків не жди. Та все ж на гніду, сухоребру шкапину вони з Миколою таки розжилися. Розшукали і ту, на щастя, вцілілу бідку. А вже злампічати сяку-таку мотузяну шлею та віжки вони з Миколою зуміли й самі. Все ж, як не кажи, з конем – то не пішки, та ще по отакому болоту!..

Напоїли вони з Миколою ту шкапину, підгодували ячмінною соломою, всілися на ту бідку та й поїхали, перевалюючись з баюри в баюру, від вулиці до вулиці, від хліва до клуні, від уцілілої комори до обгорілої стайні, від розколотого вибухом млина, до місця колишнього бригадного стану.

Їздили отак майже до вечора. Їздили, виявляючи, що де залишилось, запам'ятовували та записували тимчасом, поки більшість людей у Жабовому біля містка та на шляху клопоталися. І траплялися їм плуги й борони, скидані в купу край поля, молотарки й віялки, вози та збруя, вантажні машини, правда, здебільшого потрощені, і навіть – хто ж його зна, те слід іще перевірити – ніби цілісінський трактор. І кожна виявлена, хай і несправна річ, байдуже – трактор то, а чи плуг, віялка чи лошак, були цілою подією і приводом до великих радощів.

І все ж... Коли підсумували все, повернувшись під вечір до контори, не такий-то й рясний виявився улов, особливо, коли мати на увазі ще й те, що невідомо, що ж там у полях діється, скільки під бур'янами клякне... Одне слово, більше лому, ніж сівалок, багато, дуже багато палених танків і всього один трактор, безліч німецьких побитих гармат, і зовсім майже нема вцілілих машин. Більше сиріт та вдів, ніж зерна та хліба, більше непоправного горя, ніж радощів...

На колгоспному дворіщі, коли повернулася туди Докія, дівчата вже провітрили, підмели порожню комору, перенісши туди кинуту посеред подвір'я вагівницю, підмели підлогу, стерли пилюку з лави, стола та двох стільців і в конторі. Підлогу навіть водою легенько збризкали... Розповіли Докії, що розшукали навіть якогось іржавого трієра під повіткою, а в клуні з проваленим, зеленим від моху дахом, у засторонку виявили добру копицю хорошого сіна і кіп зо дві кинутого, певне, Книшем необмолоченого жита.

Докія зайшла до порожньої, з голими стінами контори, всілася на хисткому стільці.

– Стіл, виходить, є, – проказала, важко вмощуючи стомлені руки на стільницю. – Стілець от є. Голова, хоч і нікудишній, теж, ніби тут. Не вистачає, дівчатка, тільки писаря чи пак бухгалтера, а чи хоч рахівника. Знайти – та й уже. Можна б уже й сказати тоді, що діло йде, а контора пише!

Помовчала, дослухаючись, як гуде від утоми все тіло, важко замислилась. А тоді, нараз, вжахнулася. Господи! – подумала злякано, – аж тепер якось особливо, якось пронизливо-гостро відчувши та зрозумівши, який оце важкий тягар узяла на себе. І від того якось аж зів'яла, зблідла її вранішня радість. Гірко і холоднувато нараз відчувлось їй на душі. І щоб хоч трохи притушити той острах і холод, і ту гіркоту, вона добула з кишені солдатського трикутника з синюватого паперу, розгорнула, поклала на стіл, розгладила, вирівняла долонею та й вкотре вже за ці два дні почала вичитувати-перечитувати листа від дочки Оксани, в якому писалося, що вирішили оце написати до неї навздогін за фронтом, в надії на те, що лист поспіє прийти на той день і час, коли їхні Байраки якраз тільки будуть визволені, у великій надії, що застане той лист їхню маму вдома живою та здоровою... Про себе повідомляла Оксана, що пощастило їй з дітьми вихопитися з міста в сорок першому перед самісіньким носом у німців. І хоч нелегко, а добулися вони таки аж за Урал і живуть нормально, як і всі люди. Вона – Оксана – працює на заводі, діти ростуть, раніш доводилося їй досить таки скрутенько та згодом розшукав її тут Миколин атестат. Та й сам він одного разу, після поранення, завітав до них з фронту. А це ось щось довгенько вже не озивається. І про Трохима щось нічого вони не чули. А Ларису з дітьми аж оце на третьому році війни в Узбекистані розшукала. І всі вони – і Оксана, і діти – цілують бабусю, пишуть свою адресу і чекають з нетерпінням якнайскорішої відповіді. Самі ж чекають-не дочекаються того часу, коли до рідних країв уже можна буде повернутися...

Читає те, слово по слову, Докія, і якомсь непомітно, тихо, краплина по краплині, знову вливається їй у душу сила, бадьорість і той ранковий піднесений настрій, оте відчуття великого щастя. Бо тут, на оцій сплюндрованій, щойно врятованій землі, серед безмежного моря людського горя, тягаря непоправних втрат, руїн та бідувань, певне, й життя не було б, коли б те горе та не врівноважувалося радістю великих наших перемог, щастям визволення, щастям несподіваних, хоч і очікуваних зустрічей та чудесних воскресінь, які вже траплялися і які ще напевне ждуть багатьох.

А їй – Докії – що ж! Не виглядати ж дітей до рідного дому, сидючи сиднем та руки склавши! Їй от треба приводити до ладу і той дім, і всеньке велике життя! Не виважувати той тягар, який ліг їй на плечі, не гнутись, не загадувати наперед, гнати від себе страх, та й, замість колупатися у власних ваганнях і болях, збиратися з духом і, не гаючи, завтра ж зранку вирушати до Нових Байраків, зайти до райкому партії, юнака того безрукого розшукати. Та може ж там уже й у райвиконкомі чи МТС яка жива душа є. Ото, дивись, ще й не з порожніми руками повернеться, та й під'їхати їй уже є чим. Миколка за ніч того Гнідка підгодує, от і поїдуть собі удвох – старе й мале. Та, може, і з поштою там уже залагодилось, то й листа Оксанці і Ларисі здасть. А її дівчата-бригадири тим часом людей від містка дочекаються та й почнуть насіння звозити, коней та реманент збирати. Бо, бачить вона, не минеться, треба буде і рахівника та таки й коваля хоч якого завалязкого десь розшукати...

У Нових Байраках сплюндровано увесь центр. Доценту випалено найбільшу центральну вулицю. Зірвано олійню, водяний млин, крупорушку. Посеред базарного майдану, просто неба, німці виклали були цілу гору ящиків з набоями. А що вивозити вже крізь вогняне кільце було ніяк, так само, як і використати на місці, то й підірвали в останню свою хвилину. Усі будинки, магазини, маслозавод і клуб, усе, що стояло навколо, розлетілося вщент. Тепер лиш обвалені стіни подекуди стриміли.

Уцілів, хоч і без вікон, лиш будинок райкому партії та райвиконкому, бо стояв посеред великого парку, осторонь головної вулиці. Вціліло й дворище МТС, обачливо, а то, може, і просто випадково винесене кимсь із перших організаторів за околицю містечка в степ.

У МТС порядкували місцеві підпільники та зібрані звідусіль старі, що їх уже й до війська не брали, трактористи. Та й кілька дівчат і молодиць – ще Оксанчиних ровесниць. Так що життя в МТС, що не кажи, а таки розпочалось. Залишилось і тракторів з десятків. І все з тими тракторами гаразд. Емтеєсівські підпільники – літній механік

та двоє комсомольців – працюючи тут, у майстернях, і при німцях, усе підготували так, що на час німецької втечі всі машини було розібрано для весняного ремонту, а деталі здебільшого приховано...

Для такого просторого степового району десятків тих тракторів – крапля в морі, – подумала собі Докія і, про всяк випадок, намацала в кишені та й почепила на лацкан зеленої ватянки срібну партизанську медаль. Не чекати ж, поки їх там зберуть до купи оті хлопчачі та дівчачі, а вже краще одразу, першою заручитися, раз уже вона тут.

До райкому, де по стовпах, а де й просто по гіллі старих акацій проведено вже було “повітряний” телефонний кабель, певне, до обласного центру. А в чисто підметений, навіть з вимитою підлогою приймальні, за стареньким розхитаним столиком біля армійського телефону-ящика, сиділо вже й молоденьке дівча в солдатській гімнастерці з медаллю “За бойові заслуги” на грудній, накладній кишені.

– Ви звідкіля? До кого? В якій справі? – суворо запитало дівча у Докії.

Від тієї військової строгості Докія спершу навіть оторопіла.

– Справ багато, дівчино. Хтозна, з якої й починати, – підійшла вона впритул до стола. – З Байраків... зі Старих Байраків я... Голова там-тешній... колгоспу. Був у нас такий... без руки, молоденький. Казав – з райкому.

Дівчина відірвала погляд від якогось паперу, пильніше поглянула на Докію і, ніби пронизана нараз блиском партизанської медалі, миттю звелась на ноги, виструнчилась і хвацько відрапортувала:

– Так тоді вам, товаришко, напевне, до Степана Степановича, до Першого. Зараз я негайно доповім.

Перший, виявилось, був тут, у районі, поки що і єдиним, бо не було ще ні другого, ні третього, ані когось іншого.

З-за великого темного столу назустріч Докії підвівся, привітно посміхаючись, той самий безрукий юнак, який проводив у їхньому колгоспі перші збори. Тільки вигляд мав бадьоріший, відпочилий, хоч і видався сьогодні значно старшим. Та, можливо, що три рядки орденських колодочок і золота нашивка за поранення на новенькій, старанно випрасуваній гімнастерці, саме тільки й породжували відчуття тієї старшості.

Підвівся з-за столу, підсмикнув навіщось, лівий, заправлений за широкий ремінь, порожній рукав, посміхаючись їй, уже як давній знайомій, якоюсь майже хлоп'ячою посмішкою.

– О! Здрастуйте, мамо! Радий вас бачити. Сідайте! – вийшов з-за столу й підсунув до неї стілець.

– Драстуй, сину!

Він почекав, поки Докія всілася і аж тоді присів навпроти, заклавши ногу на ногу та блиснувши добре наглянцьованими халявами офіцерських чобіт. Та й увесь він був сьогодні якийсь підібраний, чистенький, випрасуваний. “Як нова копійка” – подумала Докія з материнською замилюваністю. “Акуратний, видно, хлопець і, певне, з офіцерів... Привітний. З таким і працювати буде приємно”.

– Познайомимось хоч тепер ближче, мамо. Звуть мене Степаном Степановичем. Прізвище – Коваленко. А вас, мамо?

– А мене... Мене – як хто. Більше тіткою Докією. А то й бабою.

– Ну, мені, певно, так не личить.

Докія усміхнулась. Той Степан Степанович починав їй подобатися все більше та більше.

– Ну, коли не личить, кажеш, тоді вже як для тебе, Степане Степановичу, Докія Миронівна. Хоч воно мені й незвично.

– От і добре, мамо... Докіє Миронівно!

Познайомившись отак, вони й далі, і всі довгі роки по тому все ж так уже й зверталися одне до одного: він до неї – “мамо”, а вона до нього – “сину”.

– З чим же хорошим прийшли, мамо?

– Прийшла, сину, від тебе щось хорошего почути.

– О! В мене хорошего цілий міх! От наші Одесу визволили, на Дністер вийшли.

– Хороші вісті, сину, але я їх теж уже чула... А от коли б щось про посівну... Трактори... Насіння...

– А у вас, на місці, що там? Прояснилася, як то кажуть, картина?

– Картина, сину, щоб похвалитися, що весела, так не дуже.

Вона розповіла про все, що побачила та виявила зі своїми помічницями.

– Може, оце зараз і ще щось там виявили, зайву сівалку, а чи навіть пару шкапин. А тільки тим не допоможешся. А з насінням, із зерном – то й загалом ще не вияснено. Ох і втягнув оце ти мене, сину. Працювати, хвалити Бога, навчилася, здається. А от керувати та командувати...

– Ніхто цієї науки спеціально нас не вчив. Я от теж... Кращих, видно, за нас поки не вистачає.

– Так ти ж хоч молодий, сину.

– Ніхто людину не примусить бути старою, коли вона сама того не відчуває.

– Так немає ж коли й за ким почувати!

– О, це вже краще! Принаймні ближче до істини.

– Так то воно так... А все ж... Як та чим сіяти будемо?

– Як та чим – цієї хвилини, мамо, і сам собі не відповім. Але сіяти будемо. Обов'язково. Інакше, що ж це з нас за керівники! Будемо сіяти! Обов'язково будемо! Державі, армії, народові потрібен хліб. Перемозі потрібен хліб! То як же ми не сіятимемо!

– Так і я ж не від того. А все ж без твоєї, без державної допомоги мені, як не крути, не витягнути.

– Так я ж і допомагаю, мамо!.. Треба все, що тільки можна, зібрати тут, зернину по зернині. Усе зібрати, з останнього, до зернини... Бо на державу зараз, цієї хвилини оглядатися просто ніколи. Дасть нам держава допомогу, в першу чергу, з останнього дасть, але... Поки там прокладатимуться до нас зірвані колії, поки підвезуть зерно, машини, худобу – весна мине, тож – усе до зернини! А там і держава підоспіє. З голоду до того часу не помремо. Та й тут... Не все ж його вивезли, перешкодили ж, як-не-як, наші війська. Спочатку тут усе на облік, а там самі ж хазяї – де буде менше, перекинемо, допоможемо звідтіля, де виявиться більше.

– Ну, а тягло... Є там кілька тракторів у МТС. От би мені на перший раз та ради першого знайомства і вділили хоч одного. Щоб певною бути. Перед вдовами своїми похвастаю, щоб носів не вішали: сам, мовляв, секретар пообіцяв! Знаєш, як голови попідіймають!

– Ну, коли заради першого знайомства та ще як партизанці, тоді й справді слід подумати... Тільки ж ви вже зі своїми жінками і мені дещо пообіцяйте!

– Аякже! Зобов'язання найвищі підійматимем!.. Спасибі, сину... А ти ж як тут у нас влаштувався? Один поки що, чи як?

– А я, мамо, один і є. А сюди – просто з госпіталю... А ви ж як? Живете як? Чув, у вас донька-орденоносець, знатною трактористкою тут була. І син...

– Листа від дочки маю! – вся аж просяяла Докія. – За Уралом десь. А з сином ніби воювали разом. Сюди, як і ти, просто зі шпиталю київського. Не бачилася з сином ось уже з півроку. А написати йому тимчасом ніяк...

Розуміє Докія, бачить, – розпитав цей молоденький секретар про неї ледь чи й не все. Хотілося їй розпитати й про нього: хто та звідки... Однак чомусь не наслідилась...

Домовились, що зустрінуться ще наступного тижня на першій по визволенню нараді голів колгоспів, коли “картина” проясниться

більш-менш остаточно. І, хоч і не пообіцяв нічого такого, вийшла Докія з секретаревого кабінету впевненішою в своїх силах і в чомусь, чого й сама не могла зрозуміти, навіть обнадієною. Хто ж зна... Можливо, навіть від тієї думки, яка прийшла їй у голову тоді, коли обводила поглядом секретарський кабінет: “Так це ж саме тут... Напевне, саме тут сидів і той, інший секретар – Микола Пилипович!” І Докії, на одну згадку про нього, якось аж потеплішало на душі. І оцей новий секретар видався ще більш приємним та надійним.

У приймальні, назустріч їй, рвучко звелась на ноги, виструнчилась молоденька секретарка:

– Сиди-сиди, дочко! Чого ти! – лагідно промовила Докія, проходячи до дверей.

Уже аж біля вхідних дверей зупинилася та озирнулась. Дівчина все ще стояла, дивлячись в її бік.

– Чи не знаєш, дочко, не відкрили ще пошти тут у вас?

– Як це так – не знаю! Знаю! У нас тут, товаришко голова, треба знати все! Працює вже пошта. Сьогодні з десяти нуль-нуль. У приміщенні редакції райгазети, може, знаєте. Нам товариші з польового військкомату з поштою допомогли.

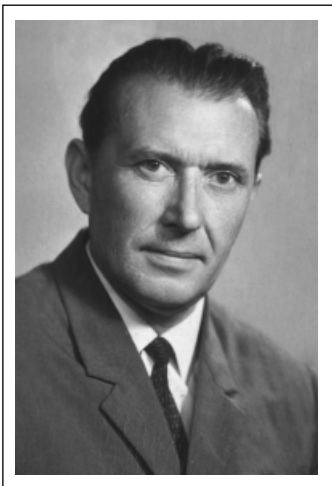
– Спасибі, дочко! – по-справжньому зраділа тому повідомленню Докія. – Велике тобі спасибі!

А про себе подумала: “Одне слово, взявся за гуж – не кажи, що недуж. Тягни – поки сил вистачить. Та й у Любки не вік же мені сидіти... І сіяти, і орати. Та й у хаті сякий-такий лад навести. Бо, як не кажи, хай не сьогодні, не завтра, а таки ж гостей виглядати! Дочку з онуками! Ото радощів!.. Та таки ж і допомога яка!..”

(продовження у наступному числі)

ΠΑ/ΠΤΡΑ

Володимир ФЕДОРОВ

ТАЛАНТ І НАВКОЛО НЬОГО

Якщо людина творча, то її життя і доля припасовуються до творчого нею без найменшої шпаринки, і з бігом часу вже не відділиш, де світ реальний, а де придуманий талантом і волею майстра. Подібне відчуття навідується, коли ширше познайомишся з явищем, подією, людиною, її доробком, до того сприйнятими фрагментарно, а то й навіть незнайомими.

У середовищі кіровоградського мистецького люду живуть легенди про Володимира Федорова, того — усі ці майже двадцять років, звідколи немає художника з нами. І ось в обласному художньому музеї — виставка. Близько сотні картин розміщено у двох залах.

Кілька робіт у подарунковій колекції, ще деякі — на вестибюльних стінах. Прес-реліз вказує про 900 творів Федорова, якими володіє музей. Вражає! Добрі знайомі живописця, котрі ближче були посвячені в його творчу лабораторію, зокрема Броніслав Куманський, твердять, що дуже багато зробленого осіло в приватних зібраннях і сьогодні навряд чи зможуть порадувати глядачів на якомусь вернісажі, оскільки власники портретів (Федоров був прекрасним портретистом) дорожать особистими «паспортами» та зображеннями своїх пращурів або нащадків. Владислав Журавський повідомляє про дарунок дружини художника Світловодську близько двохсот робіт. Благочинна акція відбулася кільканадцять років тому. Сьогодні доля тієї колекції невідома широкому загалу. Журавський не виключає, що Федоров — уродженець Новогеоргіївська, як і його дружина Ніна Георгіївна. Кіровоградці твердять: його мати працювала у родині Нейгаузів, тому й Володимир Олександрович — зінов'євських коренів. Саме музичному оточенню Федоров завдячує оволодінням фортепіано.

Ясна річ, кількість портретів поступається кількості пейзажів, натюрмортів, жанрових вирішень у будь-якого художника. Отож слід думати, що Федоров залишив спадщину на порядок більшу, ніж представлено на виставці. Володимир Волохов, хто добре знав Федорова, переконаний: найцінніші втілення рухів фєдорівського пензля вже

знайшли притулок у засіках поціновувачів живопису, бо, як факт, на стінах музею з'явилися лише два-три кримські, далеко не кращі, пейзажі. Це при тому, що Гурзуф подарував кілька десятків першокласних стопкадрів кіровоградському гостю. Якраз той цикл вивільнив Федорова з-під гніту, нав'язаного московською школою живопису. Майстри цього кола тяжіли до похмурого багатства відтінків середньої смуги Росії, обминаючи локальні кольори південної традиції. На жаль, живописці України потяглися за тими нехарактерними для них зразками, навіть забувши, що існує срібляста гама петербурзьких канонів, майже графічна прозорість прибалтів, чи вохряно-сонячний колорит української глини. Дивно? Але ж коли в автобусі балахівський петеушник вимагає: «Астанавіть на паваротє», намагаючись бути природнішим від корінного москвича, ми не дивуємось...

Окремого слова заслуговують люди кола Федорова. Він обертався між неординарними особистостями. Серед друзів помітно виділялися актори Параконьєв, Донець. Іван Анастасьєв із російського драматичного театру (був і такий храм Мельпомени у Кіровограді) може багато цікавого розповісти про Володимира Олександровича. До речі, художник залишив кілька альбомів малюнків з акторів у ролях, бо був частим гостем за кулісами, на репетиціях, виставах.

Він мав тісні контакти із знаменитим колекціонером-русофілом Ільїним та колекціонером-українофілом Корецьким, на зібрання якого свого часу накидав оком Дмитро Яворницький.

Спілкування відбулося на полотнах. Відомий портрет Ільїна та присутність Корецького у композиційному полі «Зустрічі в Чигирині». Коли вже зайшла мова про цю картину, то скажемо, що річ виконана явно на замовлення і переповнена атрибутами, яких вимагала тема.

Але, повторюємо, Володимир Олександрович якщо і впадав у наслідування, то відбувалося те мимоволі, підсвідомо. Повсякденне, повсякчасне тиражування системою мистецьких зразків хоч-не-хоч запудрювало сприйняття художника. До недоліків того ж походження зарахуємо непропорційну фігуру Льва Толстого на картині «Толстой у Заньковецької». Відомо, що малювання — це безперервне узгодження розмірних співвідношень. Не міг же майстер рівня Федорова не знати антропологічних даних письменника. Отже, пояснити диспропорційоване тіло графа можна двояко. Або те виконано свідомо (бо як же можна, щоб велет російського духу виявився нижчим за якусь там Заньковецьку), або Володимир Олександрович так захопився роботою, що геть забув порівнювати розміри. Коли ж опам'ятався — було вже пізно.

Вірогідніший перший варіант. Тим більше, що Федоров заради бажаного ефекту вдавався до певних відхилень. Скажімо, у роботі «Корифеї» звів до купи різні природні цикли. Загальновідомо, що цвітіння бузку та ірисів не співпадає у часі, а от на полотні зацвіли разом. Людина, яка за тотальної мистецької цензури, коли неправильно випи-сана волосина у вусах Сталіна могла зламати долю митця, малювала вождя і звикла це робити. Крім усього, він був особистістю різнобічної культури, вільно орієнтувався в мистецьких течіях, поважав літерату-ру, мав енциклопедичні знання. Отже, припущення, що Федоров не помітив недоречностей, не витримує критики. Постійний контроль над собою у творчому плані вимагав розрядки у побуті.

З іншого боку, художника, який думає, часто терзають сумніви. На виставці демонструються кілька автопортретів. Ось і запитується, чому один із них був порваний паном Володимиром і лише завдяки заходам дружини вцілів?

Очевидці розповідають про велику роботу «Переліт Чкалова через полюс», яку Федоров кілька разів переробляв, починав нові варіанти, але так і не втілив повністю свого задуму. Очевидно, романтична тема вимагала такого ж і підходу, а сувора вираженість соціалістичного реалізму підтинала крила фантазії. Назривав внутрішній конфлікт. Відчуття, що можеш, але не знаєш, як досягти бажаного — то вічний злий геній творчої натури.

У певні періоди життя Федорову усміхалася творча удача, тоді він, ясна річ, радів. Іншим разом ніяк не давався той, оспіваний у поезії та возвеличений прозою останній штрих. Сумніви обсідали з усіх боків. Коло замикалося. Розуміння свого місця на живописному видноколі породжувало часом завищену самооцінку. І тут треба сказати, що на такому окраїнному, навіть вторинному місцевому тлі та самооцінка не була безпідставною. Сумніватися дано кожній людині, але якби ж зна-ття, наскільки критерії співпадають з реальністю.

Не секрет, що крупна станкова робота (а їх Федоровим створено зо три десятки), у радянські часи оплачувалася пристойною сумою. Отож кожен успіх митець відзначав способом, прийнятим у нашого народу. Його знало усе місто і він знав багатьох. Товариські зустрічі розпочиналися в колі знаних лікарів, інженерів, чиновників. І доки друзі спілкувалися в ресторані «Україна», частина приятелів рангом нижче терпляче чекала біля ближнього фонтану. Чекання поновлю-валося наступного дня, якщо програма в «Україні» затягувалася. З цією групою Федоров зачіпався у менш відомому закладі, наприклад, в «Юності». Паралельно чергувала третя бригада біля фонтану, який ближче до вулиці Леніна. Інколи частування тривало з перервами,

кілька тижнів, аж поки широкої душі художник не брався за нову велику роботу і входив у побутове русло.

Пишеться це з уст приятелів не для того, щоб принизити людину. Ну хіба неповноцінними стали Модільяні, Єсенін, Саврасов, наш Тарас Григорович? Відомий поет Валерій Юр'єв прямо запитував у дружньому колі: «А чи був би я, коли б не пив?»

Як думаєте, хто найкраще розуміє душу творця? Батьки? Діти? Товариші? Ні, дружина, котра крок за крок повторила дорогу, намічену художникові. Це вона зберегла його слід аж до останнього невеличкого натюрмортика «Маковій». Вона витерпіла важкий характер чоловіка, певну відчуженість, постійне занурення у творчий процес. Мало того, вона завжди знала, що її Володимир Олександрович — видатна людина. Що, до речі, аж через два десятиліття зрозуміло і суспільство. Бо ж зрозуміло?

Думається, що 900 задекларованих творів Федорова склали б достойну експозицію у музеї його імені. Його ангел-хранитель Ніна Георгіївна, впевнений, надала б документи, речові пам'ятки. А ми згадували б митця вдячним словом.

Леонід БАГАЦЬКИЙ,
м. Кіровоград

**КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКА
ХРОНІКА**

ХРОНІКА КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОГО ЖИТТЯ ЗА 2004 РІК

СІЧЕНЬ

- Як і завжди, рік новий розпочався цілою серією новорічних та різдвяних святкових заходів, що проходили як на центральній площі обласного центру, так і в його найпомітніших культурних закладах – обласному музично-драматичному театрі та облфілармонії. Кропивничани щоденно влаштовували ранкові вистави для дітей з усієї області, дві з яких були прем'єрними.

- На честь річниці народного артиста України, композитора-земляка Юлія Мейтуса вшанували пам'ять про нього у стінах музичної школи №2 облцентру в колі юних музикантів та їхніх викладачів. Цього року директор музшколи Валентина Ревенко презентувала методичні рекомендації щодо 12-ти дитячих п'єс композитора.

- В ознаменування Всеукраїнського року В.О. Сухомлинського (а таким визначено 2003-2004 навчальний рік) в обласному центрі та на батьківщині видатного педагога (с. Павлиш Онуфріївського району) було проведено величезну кількість заходів. Так на базі кіровоградського колегіуму відбулася наукова конференція „Педагогічна спадщина В.Сухомлинського і сучасність”, в якій взяли участь широкі кола освітян області, України, США, Польщі, Великобританії. Обласному інституту післядипломної освіти було присвоєно ім'я В. Сухомлинського.

- У художньому музеї відкрито виставку молодих майстрів олівця, пензля і навіть ножиць. Від живопису – до витинанки! Таким є спектр робіт майбутнього нашої образотворчості. Дипломантами, за результатами виставки, визначено цілу когорту молоді: Юлію Заїку, Діану Янчук, Олену Гетьман, Андрія Кадигроба, Андрія Кімнатного та Станіслава Куйбіду.

ЛЮТИЙ

- Уже друге за ліком Маланюкове свято цього разу відбулося у світлій, врочисто оздобленій залі обласної дитячої бібліотеки ім. А. Гайдара (котра досі ще носить ім'я творця „Тимура та його команди”, хоча літгромадськість неодноразово пропонувала присвоїти їй ім'я Віктора Близнеця – незабутнього цілителя дитячих душ). Урочистій обстановці сприяв акомпанемент ансамблю юних бандуристів. Саме 2 лютого, в день народження Поета Степової Еллади, творча громадськість віншує щорічних лауреатів літературної премії ім. Євгена Маланюка із врученням самої премії, нагрудних знаків та статуеток

степоного орла – символу Кіровоградщини. Апофеозом свята стало виголошення урочистих промов лауреатами на честь „Аристократа духу” та великого патріота України. Цього року премії удостоїлись поет Петро Селецький за поетичну збірку „Осінній звір” (в номінації – література) та професор Кіровоградського державного педагогічного університету Григорій Ключек за дослідження „Світ „Велесової книги” (літературознавство та публіцистика). Лауреатів привітали голова журі – обласний голова Василь Сибірцев, колеги-письменники, науковці, артисти філармонії, вчителі, бібліотекарі, школярі...

- Відбувся Всеукраїнський фестиваль-конкурс виконавців на народних інструментах „Провесін” серед студентів музичних училищ та учнів спеціалізованих музичних шкіл із десятків міст нашої держави. Таким чином майбутні професіонали бандури, домбри, баяну, цимбалів і т.д. набувають гарного досвіду публічних виступів

- Щедрими меценатами з Оттавського відділу Канадського товариства приятелів України з ініціативи професора Юлії Войчишин, авторки першої монографії про Євгена Маланюка, учасниці наукової конференції до сторіччя Поета в нашому місті – передано до бібліотеки Кіровоградського педуніверситету понад три сотні унікальних книг, з-поміж яких є колекційні примірники. Мова йде про прижиттєві видання В. Винниченка, М. Коцюбинського, І. Франка, Б. Лепкого, В. Пачовського, М. Хвильового, І. Багряного, Д. Гуменної, Л. Мосенза, Т. Осьмачки, Ю. Шереха, Ю. Косача, В. Домонтовича, Ю. Лавріненка та ін.

- Відбулась установча конференція міського товариства „Просвіта”. Це сталося в приміщенні обласного музично-драматичного театру. Учасники конференції назвали її відновлювальною, оскільки „Просвіта” в нашому місті, тоді ще Єлисаветграді, існувала від початку минулого століття, але була заборонена совітами з подальшими репресіями щодо її діячів. Головою міської організації обрано журналістку Світлану Орел, а також – членів правління. Намічено великий обсяг просвітницької роботи в обласному центрі.

- У Вільшанській районній бібліотеці відбулася презентація збірки поезій школярки Інни Немирової „Вітри на видноколі”, виданої у ПВЦ „Мавік” за результатами обласного молодіжного літконкурсу ім. В. Гончаренка.

- Переважна більшість членів облорганізації НСПУ в якості делегатів взяла дієву участь в IV З’їзді письменницької організації, що відбувся 28 лютого біля ґанку будинку НСПУ у Києві. Письменники висловлювали свій протест проти групки заколотників, очолюваної Н. Околітенко, тим самим даючи відсіч зазіханням цієї братії на керівництво письменницькою громадою. З’їзд підтвердив повноваження

законно обраного попереднім форумом спілчанського керівництва на чолі з Володимиром Яворівським, попередивши розкол організації.

БЕРЕЗЕНЬ

- В обласному художньому музеї проведено виставку живопису заслуженого діяча мистецтв Російської федерації Петра Покаржевського.

- Відзначено 110-річчя від дня народження українського поета Юрія Дарагана – уродженця Єлисаветграда, котрому випала нелегка доля бути старшиною юнацької старшинської школи армії УНР під орудою Миколи Шаповала, а потім, хворому на сухоти, оселитися в Празі, де і бути похованим у 1926 році. Широкий кіровоградській аудиторії він став відомим лише за часів незалежності, завдяки діям та книзі Леоніда Куценка „Ю. Драган. Срібні сурми” (2003).

- У міському палаці культури Знам'янки відбувся перший обласний фестиваль „Родинні скарби Кіровоградщини” за ініціатииви Управління у справах сім'ї та молоді ОДА. Фестиваль підтвердив, що родинні цінності мають пріоритет у нашому суспільстві, що й продемонстрували численні виступи родинних самодіяльних мистецьких колективів із різноманітних куточків степового краю. Подібний захід проведено вперше в Україні.

- В обласній науковій бібліотеці відзначено 110-річчя від народження Дмитра Чижевського, чийого імені удостоєний цей осередок нашої культури. Читацькі та освітянські конференції, виставкові стенди засвідчили місце і роль Д. Чижевського в українському літературознавстві.

- Меморіальний музей О. Осмьоркіна експонував виставку живопису „Шляхами Тараса” з роботами художників Києва, Донецька та Вінниці, написаними в експедиції по шевченківських місцях – Седнів, Канів, Моринці, Холодний Яр... По виставці влаштовано концерт соліста Національної філармонії – заслуженого артиста Андрія Остапенка.

- У Гайвороні урочисто відкрито пам'ятник Великому Кобзареві до 190-ї річниці від дня народження, а в обласному центрі з цієї ж нагоди влаштовано мітинг у сквері Шевченка з ініціатииви міського товариства „Просвіта” та НСПУ. В облфілармонії відбувся концерт „Обніміться ж, брати мої...”, на хуторі „Надія” – виставка документів, фотоматеріалів про вплив Кобзарєвої спадщини на творчість І. Карпенка-Карого, а ще – різноманітні святкові заходи по всій Кіровоградщині.

- З нагоди створення обласного осередку Всеукраїнської кобзарської спілки в дитячій музичній школі №2 відбувся творчий вечір відо-

мого не лише в Україні, а й далеко за її межами, кобзаря Володимира Горбатюка, уродженця села Селіванівка, що в Устиновському районі.

КВІТЕНЬ

- Свої перші 70 років відзначила Кіровоградська дитяча музична школа №1 ім. Г. Нейгауза. Початком ювілейного відліку вважається той момент, коли група музикантів, очолювана Н. Володарським, організувала музичну студію, з якої вийшли Кароль Шимановський, Юлій Мейтус та й сам Нейгауз.

- У музично-драматичному театрі М. Кропивницького відбулась прем'єра культової п'єси 70-х років XX століття литовських драматургів С. Шальтеніса та Л. Яцінавічуса „Казка про Моніку”. Нове прочитання стало можливим завдяки студентці Київського університету театру і кіно Оксані Ілляшенко, котра довірила виконання всіх ролей молодим кропивничанам, розкривши їхні потенційні можливості.

- Обласний художній музей представив для своїх відвідувачів меморіальну художню виставку члена обласної організації НСХУ Олександра Логвинюка, котрий 40 днів тому пішов з життя. В експозиції портрети, натюрморти, жанрові, в т.ч. й історичні, полотна.

- У літературному музеї І. Карпенка-Карого підбито підсумки молодіжного конкурсу ім. Валерія Гончаренка. Цього року переможницею конкурсу стала Інна Рижик-Нежуріна, її привітали голова облорганізації НСПУ Василь Бондар та засновники премії – видавці ПВЦ „Мавік” О. Сіома і В. Добробатько, котрі вручили грошову відзнаку та гарантували вихід майбутньої збірки за конкурсним рукописом, як і передбачено умовами самого конкурсу. До цієї ж дати самодіяльний кіровоградський композитор і співак, лауреат багатьох всеукраїнських та обласних конкурсів авторської пісні Андрій Фоменко підготував збірку власних пісень на слова В. Гончаренка „Душа”, що з'явилася у видавництві „Код”.

- В обласній філармонії відбувся IX Всеукраїнський конкурс молодих музикантів пам'яті Г. Нейгауза.

- На честь 85-річчя незабутнього земляка, уродженця с. Табурище (нині Світловодщина), поета Віктора Соколова, рішенням світловодської міськради йому присвоєно звання „Почесний громадянин м. Світловодська”, на жаль – посмертно.

ТРАВЕНЬ

- У столичному Будинку кіно презентовано художню кінострічку „Світла ніч”, зняту відомим режисером Романом Балаяном за сцена-

рієм члена облорганізації НСПУ, новомиргородця Олександра Жовни (на основі його повісті „Експеримент”). Незвичність цієї картини в тому, що вона стосується життя сліпоглухонімої дівчини, чиє життя трагічно обривається... Тож у ній знялися як відомі актори – І. Купченко, В. Гостюхін, О. Панін, А. Кузічев, О. Сутулова, балерина О. Голіцина, так і справжні сліпоглухонімі. До цього прем'єра фільму відбулася в Москві (к/т „Росія”), а вже 25 травня їй випало відкривати міжнародний московський кінофорум. Кіровоградці змогли ознайомитись із художніми достоїнствами стрічки лише 28-29 травня у місцевому кінотеатрі „Зоряний”, гучними оплесками зустрівши авторський колектив...

- 15 травня зрежисована народним артистом України Анатолієм Кривохижою концертна програма солістів і колективів обласної філармонії „Мистецтво золотого поля” презентувала столичному глядачеві мистецтво Кіровоградщини на сцені театру оперети в рамках творчого звіту області. Перед тим артисти „обкатали” програму у стінах рідного закладу. Вишукана сценічна культура наших земляків не залишилась непоміченою. А. Червінська, „Зоряни”, Р. Валькевич, С. Дьомін та інші змусили народну артистку Лідію Забілясту схвильовано зізнатися: „Пишаюся, що сама родом із багатого талантами краю...”

- Всьоме в обласній філармонії проводився фестиваль „Травневі музичні зустрічі” колективів з різних куточків України. Розпочався він із виступів Національного президентського оркестру під керівництвом В. Золотарьова, потім естафету один за одним переймали оркестри полтавської, черкаської філармоній, вінницький камерний оркестр та нарешті – Державний камерний оркестр „Київські солісти” (художній керівник і диригент – Богодар Которович).

- Оргкомітет Всеукраїнського театрального фестивалю „В гостях у Гоголя” (Полтава) відзначив творчий доробок кропивничан, зокрема виставу „Бажання екстриму” за п'єсою А. Крима.

- Названо лауреатів обласної краєзнавчої премії ім. В. Ястребова. Цього разу ними стали: Андрій Пивовар (І премія), Олег Бабенко (ІІ), Роза Турбай (ІІІ).

- З нагоди міжнародного дня музеїв у ОХМ відкрито виставку графічних робіт, яку склали твори із фондів музею. Роботи В. Болотова, В. Боброва, О. Дакченка, В. Касіяна, Є. Кібрика, А. Нюренберга, П. Осовського, В. Федорова і нинішніх продовжувачів традицій жанру – В. Кир'янова та І. Смичека. Завдяки експозиції можна отримати уявлення про розвиток жанру, починаючи з ХІХ століття.

- Кіровоградщина перейняла від Київщини естафету щорічних Шевченківських свят, котрі відбудуться на землі Тобілевичів у травні-2005.

- Цього року мітинг у сквері Тараса, проведений зусиллями обліт-тоб'єднання „Степ” та міської організації „Просвіта”, вітав дорогих гостей з Києва – депутатів фракції „Наша Україна”, у складі яких вирізнялися Володимир Яворівський, Іван Гаврилюк, Віктор Пинзеник, Юрій Павленко та ін.

ЧЕРВЕНЬ

- Вручено обласні премії у галузі архітектури, геральдики та декоративно-прикладного мистецтва ім. Я. Паученка. Відзначено колектив архітекторів у складі Л. Харламової, В. Кулиниченко, Т. Царкової, за проєкт адмінкорпусу заводу модифікованих жирів, що на Промисловому проспекті облцентру; геральдиста В. Кривенка за створення символіки Вільшанського, Новоархангельського та Устинівського районів; відзначено також члена НСХУ М. Церну за цикл творів у техніці батику та гобелену. Нагородження відбулося в художньо-меморіальному музеї О. Осмьоркіна.

- Завершена реставрація одного із найстаріших пам'ятників обласного центру – вченому-славісту, професору Казанського, Московського та Новоросійського університетів Віктору Григоровичу, який останні роки життя провів у Єлисаветграді.

- Відбувся бенефіс народного артиста України Івана Кравцова з нагоди 70-ліття від дня народження та 50-ліття творчої діяльності. Дійство проходило у рідному для ювіляра музично-драматичному театрі ім. М. Кропивницького, де він мав нагоду, попри численні вітання, продемонструвати найкращі свої ролі з „Украденого щастя”, „Дідів”, „Ста тисяч”, „Ревізора”... Публіка вітала актора стоячи!

- За ініціативи товариства „Полонія” в літературно-меморіальному музеї І. Карпенка-Карого розгорнуто виставку, присвячену творчості Ярослава Івашкевича, відомого польського письменника (родича вихованця єлисаветградської гімназії – композитора Кароля Шимановського). Виставку відвідала польська делегація, котра оглянула ще й виставку О. Ільїна в краєзнавчому музеї; а в обласній філармонії на гостей чекав великий концерт.

- Відзначено перші 10 років від дня відкриття в нашому місті художньо-меморіального музею О. Осмьоркіна, що міститься в ошатному будинку-пам'ятці архітектури, зведеному за проєктом дядька художника – єлисаветградського архітектора Якова Паученка у 1900 році. У цьому будинку народився і провів юнацькі роки відомий художник. Про історію митецького закладу повідала відвідувачам експозиція-репортаж „Музейні свята і будні”.

ЛИПЕНЬ

- ОХМ відкрив персональну виставку члена НСХУ – живописця Фелікса Полонського. Нею започатковано, як зазначив на відкритті голова облорганізації Михайло Надеждін, цілу серію заходів до 250-річчя міста та 15-літнього ювілею самої організації Спілки художників.

- Дводенні гастролі Черкаського державного обласного музично-драматичного театру ім. Т. Шевченка надали кіровоградцям змогу переглянути дві вистави зі свого репертуару: „Як пришити стареньку?” („Дорога Памела”) за п’єсою Джона Патрика у постановці О. Олексюка та „За двома зайцями” М. Старицького у постановці В. Шителя. У цей самий час наші кропивничани підкорювали черкаську публіку на шевченківській сцені. За свідченнями обох труп – взаємообмін був корисним. Підтвердження тому – гучні аплодисменти публіки.

- Виставка відреставрованих творів мистецтва відбулася в ОХМ завдяки коштам, передбаченим програмою розвитку обласної музейної справи. Було відновлено ряд картин, що вийшли з-під пензля славних майстрів переважно XIX століття. Найпомітнішою (не лише за розмірами самого полотна!) у цій експозиції стала робота П. Свідомського „Юродивий”. Роботи по відновленню кіровоградських шедеврів здійснені спеціалістами науково-дослідного реставраційного центру, що в столиці України.

- Відзначено 130 років від дня заснування флагмана кіровоградської промисловості – заводу „Червона зірка” (колишній завод Ельворті). Для міста ця подія запам’яталась насамперед відкриттям чудового пам’ятника засновникам цього підприємства – Роберту і Томасу Ельворті. Для цього бронзового красеня заводчани впорядкували затишний скверик, і тепер пам’ятник по праву можна вважати одним із найкрасивіших у нашому місті.

- Випущено другий том „Книги Скорботи України”, присвяченої увічненню пам’яті мирних жителів Кіровоградщини, які загинули в період окупації та на каторжних роботах у Німеччині. До того ж у цій книзі є цілий розділ на честь загиблих ліквідаторів Чорнобиля. Книга видана за сприяння управління у справах преси та інформації ОДА.

СЕРПЕНЬ

- Відзначено півторасторічний ювілей від народження найкращої української актриси, якій першій в Україні присвоєно звання народної, – Марії Заньковецької, чий сценічний талант розкрився найповніше в елісаветградській театральній трупі під орудою Марка Кропивницького. В операційному залі Кіровоградського поштамту відбулося спецпогашення художньої марки та конверта, присвячено-

го примі театру. Виступали працівники театру, науковці, краєзнавці, представники влади...

- У Новомиргороді проведено театралізоване свято „Є в Шевченка народження дата, дати смерті у нього нема”, що ознаменувало початок символічної подорожі по тих місцях Кіровоградщини, де ще в дитинстві разом зі своїм батьком чумакував малий Тарас. Урочистості співпали в часі із релігійним святом Маковея, тож на нього прибули гості із усього степового краю, красу якого Кобзар описав у своїй повісті „Наймичка”.

- З нагоди 230-ї річниці переселення придунайських болгар до Нової Сербії у райцентрі Вільшанка на стадіоні відбулося фольклорне свято. Район, де нині мешкає три тисячі етнічних болгар, радо зустрів братню делегацію з міста Алтафар (НРБ) та місць компактного проживання болгар в Україні. Культурна програма, складена з обрядових пісень, танців, сучасних естрадних творів, продовжилася кінними перегонами, переглядом експозиції українсько-болгарського музею та демонстрацією творів декоративно-прикладного мистецтва.

- Двома виставками обласний центр відзначив 13-ту річницю Незалежності. В ОХМ – живопис від місцевих митців: Сергія Шаповалова, Ігоря Смичека, Миколи Бондаренка, Марії Церни та інших, киян Миколи Глуценка, Сергія Шишка та москвича Петра Осовського. У вестибюлі філармонії – фотовиставка „Ми – з України” із портретами видатних людей краю.

- У штабі „Нашої України” відбулася презентація публіцистичної збірки професора Києво-Могилянки, ще в недавньому минулому – кіровоградця Володимира Панченка „Ох, Україно...” Справа в тому, що іншого залу із суто політичних міркувань для цього заходу не було надано, адже переважна більшість матеріалів – віхи політичної ходи автора, розквіт якої припав на наше місто. Політичні соратники, письменники-спілчани, журналісти високо оцінили достоїнства книги.

ВЕРЕСЕНЬ

- Вересень відбувся під знаком 250-літнього ювілею обласного центру. Відкриття пам'ятника Ангелові-хранителеві міста на щойно облаштованій площі Незалежності, звідки цей монументальний шедевр видно за кілька кілометрів, засвідчило, що для нашого міста, вочевидь, закінчилася „безпам'ятна” епоха, оскільки за попередні 13 років української державності не було зведено жодної великої скульптурної форми. На відкриття пам'ятника приїхав сам прем'єр В. Янукович, котрий до того ж роздав безліч подарунків пільговикам, переважно із числа ветеранів ВВВ та іншим категоріям городян. Частина кіро-

воградців, здебільшого молодших за віком, отримала задоволення від гала-концерту на стадіоні „Зірка”, де гастролювала ціла обойма переважно фонограмних поп-зірок і зірочок. Особливо кинулась у вічі псевдо-Сердючка; на справжню – як потім виправдовувався у численних інтерв'ю міський голова – „капусти” не вистачило. Інша частина, із числа справжніх поціновувачів мистецтва, змогла переглянути святкову програму в рамках XXXIV Всеукраїнського театального свята „Вересневі самоцвіти”, котре, розпочавшись традиційно просто неба на мальовничому Хуторі Надія, продовжилось в Арсенівці та Веселівці Новомиргородського району, де нині розташовано (завдяки довголітнім титанічним зусиллям голови обллітоб'єднання Віктора Погрібного) заповідник „Батьківщина І.К. Карпенка”. Потім свято вихлюпнулось на сцену ОМДТ ім. М. Кропивницького, де, окрім господарів, люб'язно розкривали перед кіровоградцями грані свого таланту Мельпомена з Донецька, Миколаєва, Полтави, Дніпропетровська, Києва, Кривого Рогу, Львова, Черкас... Подібні сценічні калейдоскопи не в кожні „Вересневі самоцвіти” трапляються.

- Порадували кіровоградців і поліграфісти – попри вал дрібної поліграфії (програмки, буклети тощо), звертають на себе увагу кілька зразків високоякісної продукції. До таких, в першу чергу, належать „Театр Марка Кропивницького: минуле і сучасне” (упорядник В. Шурапов, художник І. Смичек, книгу-альбом видано в ПВЦ „Мавік”), „Місто на сивому Інгулі” Юрія Матівоса (ТОВ „Діаграма”), „Місто і люди” („ІМЕКС-ЛТД”). Особливо хотілося б відмітити чи не найяскравіше із вказаних видань – книгу Ю. Матівоса. Це перше таких обсягів, фундаментальне краєзнавче дослідження, до того ж – позначене виразною українською концепцією.

ЖОВТЕНЬ

- 65! Саме таке число прикрашало цієї осені фасад та афіші обласної філармонії. Готувалися до ювілею серйозно: ремонт, зміна освітлення, кінохроніка у фойє з демонстрацією найяскравіших епізодів більшості з попередніх 65-ти сезонів, почесні грамоти від Кабміну, нагороди Міжнародного благодійного фонду „Україна”, ОДА, міськвиконкому... Ювілейний концерт був дійсно святковим, динамічним, насиченим мистецькими номерами „Зорян”, А. Червінської, Р. Валькевич, С. Дьоміна, камерного оркестру „Єлисавет”, ансамблю народної та сучасної музики, інструментального квінтету „Експромт”...

- Вшануванню пам'яті нашого земляка – видатного піаніста, педагога Генріха Нейгауза – в дні сорокаріччя від його смерті присвятили свої виступи найкращі музиканти України. Окрім гала-концерту у

філармонії – апофеозу заходів, відбулися численні доповіді, лекції, творчі зустрічі з музичною молоддю, панахида у кафедральному соборі, покладення квітів до меморіальної дошки на колишньому будинку маестро. Враховуючи той факт, що в обласному центрі досі ще немає пристойного інструмента, гідного, аби місцеві піаністи могли якнайширше розкрити всі принади власної техніки, президент Кіровоградського благодійного фонду підтримки хорового мистецтва, заслужений діяч мистецтв України Юрій Любівич вніс пропозицію – започаткувати акцію „Місту Нейгауза – фортепіано!” При цьому він зробив перший внесок – власну грошову премію, нещодавно отриману від Міжнародного благодійного фонду „Україна”, тим самим заохотивши інших учасників гала-концерту.

- В облфілармонії стартував суперпроект „Музичні вечори Остапа Шутка”. Особливість цього проекту в тому, що в ньому, поряд із відомими в усьому світі музикантами, задіяні у виступах студенти або й учні музичних шкіл. Сам же один із найвідоміших скрипалів України нагороджує талановиту музично-учнівську молодь персональними стипендіями (є такі й серед кіровоградців). У рамках цієї програми відбувся концерт японського піаніста-віртуоза Дзюна Мацуюки спільно з місцевим філармонійним оркестром „Єлисавет”.

- Відбулася презентація книги оповідань Віктора Погрібного „Царина”. Захід, що відбувся в стінах ОУНБ ім. Д. Чижевського, зібрав як колег, так і численних шанувальників автора. Незважаючи на багатолітній літературний досвід, ця збірка – прозовий дебют В. Погрібного. Раніше вийшли поетичні та публіцистичні твори.

ЛИСТОПАД

- Обласний театр ляльок попри те, що через ремонт дещо запізнився з початком сезону, все-таки зміг порадувати малечу кількома змістовними прем'єрними виставами – „Солом'яний бичок і рок-група «Козачок»” за В. Нестайком і В. Поляком, „Лисичка-сестричка та Вовк-панібрат” за тим же Нестайком, „Готель «У Мурзика»” – роботи кіровоградського автора та сценариста В. Ігнат'єва, а ще – вічна „Попелюшка” за Ш. Перро, поставлена незабутнім Валерієм Дейнекіним.

- „Сало в шоколаді” за творами провідних сучасних сатириків – М. Жванецького, М. Задорнова, М. Мішина, Є. Дудара – результат довготривалої роботи актора Хмельницького монотеатру „Кут”, що є стаціонарним державним закладом культури. А ще – вистава для дітей „Я – клоун”, у якій актор дав відчути маленьким кіровоградцям себе такими ж повноцінними учасниками дійства, як і він сам. І все це – на сцені театру Корифеїв.

• В ОМДТ ім. М. Кропивницького відбувся прекрасний вечір пам'яті чудового чоловіка, прекрасного музики, композитора, хормейстера, заслуженого працівника культури України Віктора Гаврилюка, котрий відійшов у Вічність у розквіті життєвих та творчих сил напередодні власного 50-річчя рівно рік тому. У концерті взяли участь як народні, заслужені артисти: А. Червінська, С. Дьомін, В. Страт'єв, ансамбль пісні і танцю „Весна”, котрим за життя керував Віктор, так і ціла плеяда молоді. До сумної роковини його друзями (співавторами та колегами) видана ошатна пісенна збірка „Доле моя” на слова чималої когорти місцевих поетів: О. Попова, Д. Танського, В. Ганоцького, А. Корін, В. Могилука, М. Барабулі, Л. Коцаря, Г. Войченка та інших.

• Кіровоградській дитячій художній школі – 45! Звісно ж, що звідси – зовсім не дитяча історія цього закладу, бо серед її випускників багато знаних в Україні та за її межами художників. Та і з-поміж педагогів удосталь членів НСХУ, як-то – директор школи Леонід Бондар, завуч Любов Кир'янова, педагоги – Ігор Смичек, Володимир Плітін, Андрій Наєждін, Оксана Наєждіна.

ГРУДЕНЬ

• Місяць запам'ятався насамперед численними акціями народної непокори. Помаранчева Революція досягла і нашого обласного центру, котрий було двічі ошукано в ході президентських виборів (I тур було зірвано, а в II – дописано голоси кандидатів від влади). Зрозуміло, що громадськість не могла змиритися з подібною кричущою несправедливістю. Майдан під міськвиконкомом вирував перші три дні, а потім всі мітингуючі перебралися на головну площу міста та області, котру у мітинговому запалі встигли перейменувати на Майдан Свободи. Що ж, стосовно цього перейменування – тепер слово за депутатами.

Потрібно віддати належне представникам кіровоградської інтелігенції (письменникам, журналістам, викладачам, художникам, музикантам...), котрі були, як то кажуть, у самій гущі подій: спочатку на дільницях, а вже потім – на вулиці. Але Бог на небі є! Результати переголосування виявили справжнього переможця. І наша область тому теж посприяла. Ці заходи можна цілком віднести до культурних, адже вони проходили мирно та організовано. Завдяки помаранчевим акціям неабияк зросла національна свідомість народу. З'явилися абсолютно нові пісні (сьогодні можна сміливо відроджувати фестивалі-конкурси патріотичної пісні), нові художньо-візуальні форми в образотворчості, а нашим письменникам ще досить довго доведеться аналізувати та охудожнювати наслідки ПР...

- У МХМ О. Осмьоркіна напередодні 15-ї річниці від створення облорганізації НСХУ презентовано III том книги із серії „Творча Україна”, змістовного й ошатного альбому-довідника, до якого включено доробки і кіровоградських художників: М. Надеждіна, Б. Вінтенка, Н. Федоренко, А. Мацієвського, Ю. Вінтенка, Л. Бондаря, А. Хвороста, А. Надеждіна, О. Надеждіної, О. Пунгіної. Як зазначив голова облорганізації – Михайло Надеждін – готується до друку ще й IV том.

- В обласній філармонії відбулася презентація компакт-диску народної артистки України Антоніни Червінської „Стежина-доля” (звукорежисер і аранжувальник К. Пилипюк). До музичного зібрання увійшли різні пісні – як народні, так і авторські, причому написані місцевими композиторами та поетами. Так початок композиторської діяльності заслуженого артиста України Дмитра Притули, керівника академічного театру музики, пісні і танцю „Зоряни” (солісткою якого протягом 20-ти років є кіровоградська примадонна) ознаменувала музика до слів Валерія Гончаренка „Цвіт спомину”.

- У літературному музеї І. Карпенка-Карого відбулися урочисті збори з нагоди 20-річчя від заснування обласної організації НСПУ. До цієї дати колектив музею підготував виставку. Тож стіни та виставкові полиці прикрасилися світлинами, публікаціями, книжками. Кожного із двадцяти членів організації нагородили. Багатьох вшанували грамотами різних ґатунків, квітами та прекрасною художньою програмою вечора. Зі столиці прибув задля привітання відповідальний секретар НСПУ Микола Семенюк, вручивши спілчанські нагороди нашим побратимам: В. Бондарю, Т. Журбі, Ф. Непоменку, О. Жовні, Г. Берізці-Бровченко... До цієї дати у видавництві „Антураж-А” побачила світ Божий колективна збірка „20х20” (творчість письменників сучасної Кіровоградщини) за редакції Василя Бондаря. Саме стільки (20!) на той час було членів облорганізації. Тільки протягом 2004-го до наших лав прийнято прозаїків Юрія Обжеляна (с. Липняжка Добровеличківського району) та Василя Журбу (с. Іванівка Долинського району), поета Анатолія Загравенка (м. Знам'янка), поетесу та літературознавця Світлану Барабаш (м. Кіровоград), дитячого поета Анатолія Черниша (м. Кіровоград). Але у грудні обласну організацію залишив Петро Селецький, у зв'язку з переїздом до столиці. Що ж, хай щастить! Організація живе і творить, а цей процес – нескінченний...

Підготував Володимир Могилюк.

Здано до набору 02.06.2005. Підписано до друку 21.07.2005.
Формат 60x84^{1/16}. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 16,3. Обл.-вид. друк. арк 15,7.
Замовлення № 317. Тираж 1000.

Набір, верстка, друк: ПВЦ «Мавік»
м. Кіровоград, вул. Гайдара, 44,
тел. (0522) **34-56-45**, E-mail: mavik-kw@narod.ru
Свідоцтво Держкомінформу серія ДК № 419 від 12.04.2001 р.
www.mavik-kw.narod.ru